

TOIMIJUUDEN SOSIOKULTTUURISET ULOTTUVUUDET

Tapaustutkimus ammatti- ja yliopisto-opiskelijoiden
juomisaiheisissa ryhmäkeskusteluissa ilmenevistä
toimijuuden malleista

Tero Pajunen
Pro gradu -tutkielma
Turun yliopisto
Sosiaalitieteiden laitos
Sosiologia
Helmikuu 2016

TURUN YLIOPISTO

Sosiaalitieteiden laitos / yhteiskuntatieteellinen tiedekunta

PAJUNEN, TERO: Toimijuuden sosiokulttuuriset ulottuvuudet. Tapaustutkimus ammatti- ja yliopisto-opiskelijoiden juomisaiheisissa ryhmäkeskusteluissa ilmenevistä toimijuuden malleista.

Pro gradu -tutkielma, 92 s.

Sosiologia

Helmikuu 2016

Tässä pro gradu -tutkielmassa tarkastellaan suomalaisten opiskelijanuorten ryhmäeroja heidän tavoissaan muodostaa yhteisymmärrys. Tutkielmassa käsitellään aihetta kahdesta suunnasta; metodologisesta ja empiirisestä. Metodologisessa osiossa esitellään uusi tapa tulkita yhteiskuntaluokkaan kytkeytyviä elämäntapaa ja kulttuuriin liittyviä eroja. Tutkielman empiirisessä osassa puolestaan vertaillaan ryhmäkohtaisia eroja ammatti- ja yliopistoryhmien käymistä juomisaiheisista ryhmäkeskusteluista heidän käyttämänsä vuorovaikutustavan pohjalta.

Tutkielman teoreettisena näkökulmana on lähestyä ryhmäkeskusteluista toimijuuden näkökulmasta. Tällöin ryhmäkeskusteluissa ilmenevää toimintaa ei irrote ta kontekstistaan, vaan sen nähdään ilmentävän osaltaan toimijoiden tapaa jäsentää maailmaa ja toimia siellä. Toimijuuden näkökulma ottaa huomioon toiminnan moraaliset, kognitiiviset ja sosiaaliset ulottuvuudet. Näkökulman muodostamisen pohjana käytetään pohjoisamerikkalaisten kulttuuripsykologien viimeaikaisia toimijuuteen liittyviä tutkimuksia, joita täydennetään Basil Bernsteinin sosiolinguvistisillä teorioilla (1964 ja 2003) ja Jukka Törrösen kehittelemillä analyysikäsitteillä (2010 ja 2014).

Aineisto koostuu 35 ryhmähaastattelusta, joissa eri koulutusasteen (ammattiopisto- ja yliopisto-) opiskelijat eri koulutusaloilta (liiketalous- ja sosiaaliala) ja eri sukupuolista muodostavat 3–6 hengen ryhmissä tarinan mielestään hauskimmasta ja inhottavimmasta juomiskertomuksesta. Tutkielmassa lähestytään aineistoa kysyen, ovatko aikaisemmin havaitut ryhmäerot tulkittavissa ja myös nähtävissä ryhmän henkilöiden keskinäisessä vuorovaikutuksessa ilmenevinä erilaisina toimijuuden malleina.

Aineiston analyysin tuloksena erottui kolme erilaista ryhmien yhteisymmärryksen muodostamista kuvaavaa toimijuuden mallia, jotka olivat yhteydessä ryhmien koulutustasoon; *hiljaiseen tietoon nojautuvat* (ammattiopistoryhmät), *ihmiskeskeisesti neuvottelevat* (yliopiston sosiaalialaa opiskelevat) ja *"konservatiivisesti" järkeilevät* (yliopiston liiketalousalaa opiskelevat). Tulokset ovat rinnastettavissa aikaisemmin kulttuurisesta näkökulmasta yhteiskuntaluokkaa tarkastelleisiin tutkimuksiin. Tämän pohjalta toimijuuden näkökulmaa voidaan pitää varteenotettavana lähestymistapana kulttuuristen erojen tulkinnassa.

Asiasanat: ammattiin opiskelevat, Basil Bernstein, kulttuuripsykologia, laadullinen tutkimus, ryhmähaastattelut, sosiokulttuuriset erot, toimijuus, yliopisto-opiskelijat

Sisällys

Johdanto	1
Tutkielman taustan muotoutuminen	1
Tutkielman tehtävänanto ja aiempi tutkimus	6
Aikaisempi tutkimus	6
Suomalaiset laadulliset luokkaa ja elämäntapaa koskevat tutkimukset.....	7
Samaan aikaan Pohjois-Amerikassa	11
Sosiokulttuuristen erojen tulkitseminen toimijuuden näkökulmasta	15
Tutkimuskysymykset	17
Teoria	19
Toimijuuden käsitteestä.....	19
Toimijuuden suhde yksilötoimijan ja rakenteen väliseen ongelmaan.....	20
Habituksen ongelmat.....	22
Miten toimijuuden malleja voidaan tutkia?	25
Kulttuuripsykologien lähestymistapa	25
Basil Bernstein ja toimijuuden mallit puhutussa kielessä.....	28
Aineisto ja analyysitapa.....	34
Aineiston pääpiirteet	34
Ryhmäkeskusteluiden tuottama tieto	36
Analyysitapa	39
Ikkunat toimijuuden mallien tunnistamiseen: toimijoiden näkökulmarakenne ja kommunikaatioasemat tai -rakenne.....	41
Toimijoiden näkökulmarakenne aineistossa	42
Toimijoiden kommunikaatioasemat ja -rakenne aineistossa	44
Toimijoiden näkökulmarakenne + kommunikaatorakenne = toimijuuden arkkitehtuurit	47
Toimijuuden mallien analyysi juomisaiheisista ryhmäkeskusteluista	49
1. Toimijoiden näkökulmarakenteet	49
Erilaiset näkökulmarakenteet sisäisenä ja ulkoisena fokalisatona	53
Erilaiset orientaatiot ryhmien välillä.....	55
Yhteenvedo toimijoiden näkökulmarakenteista ryhmissä	60
2. Toimijoiden kommunikaatorakenteet ja -asemat	62
Ryhmien lähtökohtaiset tavat aloittaa juomistarinan keksiminen	62
Sivuhuomio: kommunikaatorakenteen suhde yhteisymmärrykseen pääsemisen kanssa	66
Stereotyyppittelyjen ja metonyymisten ilmausten käyttäminen.....	67
Ryhmien väliset erot kommunikaatorakenteessa	71
Yhteenvedo ryhmäkohtaisista toimijuuden tavoista.....	72
Toimijuuden mallit suhteessa juomistarinoiden sisältöihin	78
Pohdinnat ja päätelmät	82
Tutkielman anti sosiokulttuuristen erojen tutkimukselle	82
Yhteiskunnan ymmärtäminen toimijuuden näkökulmasta ja ajatuksia sen käytännöllisestä hyödyntämisestä	84
Kirjallisuus	88

Johdanto

Tutkielman taustan muotoutuminen

Tammikuussa 2013 etsiskelin opintoihin kuuluvaa harjoittelupaikkaa lähettelemällä vapaamuotoisia sähköpostihakemuksia erilaisiin järjestöihin. Olin aiemmin löytänyt innostukseni sosiologiasta sen teoreettisemmalta laidalta ja ajattelin harjoittelun tarjoavan tähän vastapainoksi hyvän mahdollisuuden päästä kokeilemaan, voisiko harrastamastani sosiologiasta olla mitään käytännössä sovellettavissa olevaa hyötyä. Valitsin paikat, joihin hakemuksia lähetin, oman mielenkiintoni lisäksi sillä perusteella, missä arvelin todennäköisimmin kykeneväni ”jalkauttamaan” tätä herännyttä sosiologista mielikuvitustani.

Yhden hakuviesteistäni lähetin Ehkäisevä päihdetyö EHYT ry:n toiminnanjohtajalle, joka välitti viestin järjestön eri projekteista vastaaville henkilöille. Seuraavana päivänä sain viestin AMIS - Arjen ammattilaiset -projektin erityissuunnittelija Antti Maunulta, joka sosiologina ilmaisi kiinnostuneensa hakemuksestani. Maunu kertoi viestissään kahdesta projektista, joista voisin kiinnostukseni mukaan valita, kumpaan liittyen haluaisin mieluummin harjoitteluni suorittaa. Ensimmäinen projekteista liittyi ammattiopistojen ryhmänohjaajien asenteiden ja suhtautumisen selvittämiseen ryhmänohjauksesta. Toinen projekteista puolestaan koski sosioekonomisten terveyserojen sosiokulttuuristen taustojen tarkastelemista. Vähäisten taustatietojen pohjalta vastasin jälkimmäisen vaikuttavan aavistuksen ensimmäistä kiinnostavammalta, minkä seurauksena harjoitteluni tuli lopulta painottumaan yhteiskuntaluokan problematiikkaan päihteidenkäyttöön liittyvien sosioekonomisten terveyserojen kautta.

Pian harjoittelupaikan varmistuttua Maunu tarjosi minulle mahdollisuutta tehdä pro gradu -tutkielmani harjoittelua sivuavasta teemasta. Hyödynnettävissäni olisi valmiiksi kerätty ja litteroitu haastatteluaineisto, minkä lisäksi Maunu tarjoutui ohjaamaan työni. Epäröin tarjouksen vastaanottamista, koska ensinnäkin olin jo ehtinyt työstää toista tutkielmaideaa tutkimussuunnitelmaksi asti, mistä joutuisin

tällöin luopumaan. Toiseksi, epäilin ”tilausgradun” rajaavan mahdollisuuksia soveltaa näkökulmia siinä määrin, etten voisi esittää omia näkemyksiäni vapaalla tavalla. Tutustuttuani Maunun tarjoamiin tietoihin tutkielman alustavista lähtökohdista ja Maunun itsensä näkemyksiin aihepiiristä nämä epäilyt karisivat, ja vakuutin siitä, että valmiin aineiston ja näkemyksellisen ohjaajan kanssa olisin jo työn aloitusvaiheessa vähintään yhtä pitkällä kuin, mihin olin edellisen idean kanssa päässyt. Lisäksi Maunu korosti, että minulla olisi vapaat kädet näkökulman soveltamisen suhteen, minkä jälkeen en keksinyt enää yhtään syytä kieltäytyä tarjouksesta.

Tausta, jonka pohjalle tutkimusongelma ja -tehtävä alkoi tämän jälkeen muodostua oli seuraavanlainen. Maunu oli tehnyt EHYT:ille tutkimusraportin ”Ryyppäämällä ryhmäksi? - Ehkäisevän päihdetyön karttalehtiä nuorten ja nuorten aikuisten juomiskulttuureihin” (2012). Raportti koostui kolmesta teemasta, joista ensimmäisessä Maunu arvioi 2000-luvulla tehdyn ehkäisevän päihdetyön taustaoletuksia heikkouksineen ja vahvuuksineen. Toisessa osiossa hän analysoi ryhmähaastatteluaineistoa, jossa sukupuolen, koulutusasteen, -alan ja maantieteellisen sijainnin mukaan jaetut ryhmät keskustelivat hauskoista ja inhottavista juomistilanteista. Raportin kolmannessa teemassa puolestaan Maunu hahmotteli suuntaviivoja tulevaisuuden kohderyhmäherkälle ehkäisevälle päihdetyölle edeltävän analyysin pohjalta. Näistä toinen teema – ryhmähaastatteluaineiston analyysi – nostatti tätä tutkielmaa motivoivat kysymykset.

Raporttinsa analyysiosassa Maunu tarkasteli nuorten juomisaiheisia ryhmäkeskusteluja ensisijaisesti siitä näkökulmasta, millaisista elementeistä eri ryhmien jakama sosiaalisuus koostuu, kun tarkastellaan sitä, millaisia käsityksiä eri ryhmissä on hauskoista tai inhottavista juomistilanteista. Taustalla kantavana teemana läpi analyysin Maunu pohti, millaisia ovat ne sosiokulttuuriset tekijät, jotka erottelevat selvimmin ryhmiä toisistaan, ja miten ne ilmenevät juomisessa, siitä puhumisesta tai laajemmin elämäntavoissa. (Maunu 2012, 18-19.)

Analyysin keskeisimpien tulosten mukaan koulutusaste hahmotteli selkeimmät erot ryhmien välille, minkä voidaan tulkita kertovan luokkakulttuurisista eroista. Tuloksia tiivistäen yliopisto-opiskelijoiden muodostamien ryhmien tarinoissa

ihanteellisena pidettiin yksilön valinnoille avoimena olevaa maailmaa, jossa yhteys toisiin yksilöihin muodostuu jaettujen mutta itsenäisesti tehtyjen valintojen kohdatessa. Yliopisto-opiskelijoiden tarinoissa epämiellyttävässä valossa näyttäytyivät ulkoapäin annetut ja ei omiin valintoihin pohjautuvat puitteet sosiaaliselle toiminnalle, mihin puolestaan ammattiopisto-opiskelijoiden ryhmät kertomuksissaan usein nojasivat. Ammattiopisto-opiskelijoiden tarinoita leimasi ennen kaikkea se, että niissä toimintaa kuvailtiin olemassa olevien suhteiden ja asemien kautta jäsentäen, jolloin yksilö ennemminkin sulautuu yhteiseen toimintaan kuin erottuu siitä henkilökohtaisilla valinnoillaan. Tämä heijastui esimerkiksi siihen, että karnevalistiset ja karikatyyriset tarinat, joissa yksilön persoona tiivistettiin yleistetyksi sosiaaliseksi rooliksi, olivat yleisiä ammattiopisto-opiskelijoiden ryhmissä. Vastavia ei ollut yhdessäkään yliopisto-opiskelijoiden ryhmässä. Ammattikorkeakoulu-opiskelijoiden ryhmät puolestaan paikantuivat analyysissä edellä mainittujen ryhmien välimaastoon juomistarinoidensa sosiaalisten logiikoiden perusteella. Heidän tarinoissaan yhteinen käsitys juomistilanteista jäsenyi ammattiopisto-opiskelijoiden tapaan pitkälti nojautuen tasaveroiseen yhdessäoloon annettujen sosiaalisten asemien puitteissa. Tämän lisäksi he korostivat myös jonkin verran yksilöllisiä eroja ja pyrkimyksiä yliopisto-opiskelijoiden ryhmien tavoin. (Mt., 85-91.)

Koulutusasteen lisäksi analyysin pohjalta hahmottui jonkinasteisia ryhmäeroja sukupuolen ja koulutusalan mukaan tarkasteltuna. Sukupuolen suhteen esimerkiksi miesten juomistarinat sijoittuivat tyypillisemmin kauemmas arkisista tilanteista naisten sijoittaessa kertomuksensa tavallisemmin kotiympäristöön (Maunu 2012, 150). Koulutusaloja analyysissä tarkasteltiin kultakin koulutusasteelta luokitellen alat sosiaalialoiksi tai kaupallisiksi aloiksi. Tämän jaon pohjalta erottavaksi tekijäksi hahmottui se, että sosiaalialan opiskelijoiden juomistarinoiden keskiöön otettiin pääosin ihmisten väliset suhteet ja niiden kuvailu, kun taas kaupallisten alojen opiskelijoiden tarinoissa pääfokus oli toiminnan kuvaamisessa (mt., 151). Sekä sukupuoleen että koulutusalaan kytkeytyvät ryhmäerot olivat analyysin mukaan alisteisia koulutusasteeseen liittyville ryhmäeroille. Toisin sanoen Maunun tekemä analyysi kertoo, että perinteisesti luokkaeroja implikoinut koulutusaste piirtää rajoja myös kulttuurisesta näkökulmasta ryhmien käsityksiä tarkastellessa. Maunu

toteaakin yhteenvetävästi luokkakulttuuristen erojen kukoistavan vielä 2010-luvun Suomessa (mt., 150).

Maunun analyysi ei kuitenkaan keskittynyt tarkastelemaan ryhmäeroja yksin juomistarinoiden sisältöjen kannalta, vaan osana analyysiä hän tarkasteli myös ryhmien käyttämiä vuorovaikutus- ja puhetapoja. Aineistona tässä hän käytti edellä mainitsemiani juomiskertomuksia edeltäviä ryhmäkeskusteluja, joissa ryhmät vasta suunnittelivat juomistarinoita keskenään keskustellen ja neuvotellen. Puhetapojaja Maunu jäsenteli ennen muuta päihdekasvatuksen pedagogiikan kannalta esimerkiksi pohtien, millaista puhetapaa olisi hyvä käyttää kutakin ryhmää lähestyttäessä. Maunu tarkasteli, millaisen kuvan ryhmät rakentavat ”meistä” puheessaan eli siitä, mitkä ovat heidän vuorovaikutuksensa perusteella käsitykset lähtöoletuksista sosiaalisesta todellisuudesta, yksilön paikasta maailmasta ja tavoiteltavista asioista, jotka ryhmässä ovat jaettuja (Maunu 2012, 123). Myös puhetapojen analyysi hahmotteli ryhmien välille eroja, jotka korreloivat eritoten haastateltujen koulutustason mutta myös koulutusalan ja sukupuolen kanssa. Yliopiston sosiaalialaa opiskelevien vuorovaikutuksen Maunu kuvasi noudattavan *lähikohteliasta* logiikkaa, jossa jokainen keskustelija huomioidaan yksilöllisesti antamalla heille välitöntä palautetta ja tukea yksilöllisille näkemyksilleen (mt., 133; ks. myös Mäkelä 1999). Ryhmän jakama käsitys ”meistä” rakentuu ajatukselle yhteisen todellisuuden nousevan yksilöiden erityislaatuista kokemuksista, mitkä käytännössä ilmenevät avoimena ja vuolaana itseilmaisuna, näkemysten perusteluna ja vastavuoroisesti muiden keskustelijoiden hienovaraisena huomiointina. Yliopiston sosiaalialaa opiskelevien ryhmien lisäksi tällaista vuorovaikutustapaa käyttivät myös naisryhmät ja sosiaalialaa opiskelevien ryhmät koulutustasosta riippumatta. (Mt., 126-129.) Toisena aineistosta erotettavissa olevana vuorovaikutuksen logiikkana Maunu tunnisti *etäkohteliaan* puhetavan, jossa kunnioitetaan kunkin ryhmässä olevan henkilökohtaisia näkemyksiä välttämällä liian persoonakeskeistä ilmaisua puhumalla lähtökohtaisesti yleisiä ja hiljaista tietoa edellyttäviä ilmauksia käyttäen. Tällaisesta puhetapaa käyttäessä käsitys ”meistä” jäsentyy ryhmässä jaettujen merkitysten maailmassa johdonmukaisesti elävinä henkilöinä, missä liika itsen esiin tuominen käsityksiä problematisoimalla nähdään lähinnä turhana ja paheksuttavana ”hössötyksenä”. Ryhmien mukaan tarkasteltuna etäkohteliasta puhetapaa käytettiin toistuvammin kaupallisten alojen ryhmissä koulutusasteesta riip-

pumatta sekä ammattiopistojen ja ammattikorkeakoulujen mies- ja sekaryhmissä. (Mt., 130-133, 137.)

Havainnot ryhmien välisistä eroista vuorovaikutustavoissa ovat myös päihdekasvatuksen pedagogiikkaa laajemmassa mielessä erittäin mielenkiintoisia. *Sen lisäksi, että eri ryhmillä on erilaisia käsityksiä siitä, millaisia ovat hauskat ja inhottavat juomistilanteet, eri ryhmät näyttävät myös käyttävän keskenään erilaisia puhetapoja, jotka jäsentävät ja arvottavat koettavan maailman eri tavoilla.* Maunu itse kuitenkin koki analyysinsä olevan siinä määrin menetelmällisesti puutteellinen, että tuloksilla olisi sosiologisesti ja tieteellisesti mahdollista käydä vuoropuhelua. Tästä näkökulmasta ongelmana analyysissä oli ensinnäkin se, että se oli ensisijaisesti laadittu ajatellen tiedon soveltamista kohdennetun ehkäisevän päihdetyön tekemiseen, minkä vuoksi se oli tieteellisen muodon kannalta liian väritynyttä. Toiseksi analyysistä uupui systemaattinen ja aukikirjoitettu analyysimenetelmä, minkä vuoksi puolestaan analyysin tulokset eivät välttämättä kestäisi tieteellistä tarkastelua, vaikka oikeita muuten olisivatkin. Tähän juomisaiheisten ryhmäkeskusteluiden vuorovaikutustapojen järjestelmällisemmän analyysin tarpeeseen Maunu ehdotti minun tarttuvan pro gradu -tutkielmani muodossa.

Tutkielman tehtävänanto ja aiempi tutkimus

Lähtökohtaiseksi tutkimustehtäväkseni tuli siten luoda uusi tulkintakehikko Maunun (2012) havaitsemien ryhmäerojen käsittelemiseen ja sen avulla tarkastella, millaisia ryhmäkohtaisia eroja eri opiskelijaryhmien välille hahmottuu. Tämän vuoksi tutkielma jakautuu kahteen toisiaan täydentävään osaan, joista ensimmäinen koskee menetelmän muodostamista ryhmäkeskusteluiden ryhmäerojen analyysiin. Tällöin kysyn, *miten eritellä aineistoa sillä tavoin ilmaisuvoimaisella ja systemaattisella tavalla, joka onnistuu vangitsemaan olennaisimmat tunnuspiirteet ryhmien käyttämistä puhetavoista*. Menetelmän tavoitteena ei kuitenkaan ole vain kehittää mielekkäitä tapoja kategorisoida ja kuvailla aineistoa, vaan kategorioiden muodostamisen kriteerinä on se, että ne lisäävät ymmärrystä ryhmäerojen taustalla vaikuttavista toiminnan järjestämisen kulttuurisista, sosiaalisista ja moraalisisista logiikoista, joista voidaan puhua myös erilaisina toimijuuden muotoina.

Toisena tutkielman päätehtävistä on soveltaa muodostettua menetelmää ja tarkastella sisällölliseltä kannalta ryhmäkeskusteluissa esiintyneitä ryhmäkohtaisia vuorovaikutustapoja, joita käyttämällä ryhmät muodostivat yhteisymmärryksen. Tällöin kysyn, *millaisia kulttuurisia, moraalisia ja sosiaalisia logiikoita ryhmien käyttämien vuorovaikutustapojen taustalta on hahmotettavissa*. Lyhyemmin kutsun näitä logiikoita erilaisiksi toimijuuden malleiksi tai muodoiksi. Lisäksi on kiinnostavaa vertailla näiden pohjalta saamiani tuloksia Maunun (2012) tekemiin tulkintoihin samasta aineistosta; vastaavatko ne toisiaan, täydentääkö analyysini Maunun tuloksia vai poikkeavatko saadut tulokset kokonaan toisistaan.

Aikaisempi tutkimus

Kuten edellä tuli todettua, käyttämäni aineisto osoittaa haastatteluryhmien välillä olevan selkeitä sosiokulttuurisia eroja siitä, millaisia käsityksiä eri ryhmissä jaetaan hauskoista tai inhottavista juomistilanteista. Tässä tapauksessa puhun sosiokulttuurisista eroista sosioekonomisten erojen sijaan, koska ryhmähaastatteluaineiston käsittelyssä on luontevampaa korostaa ensisijaisesti ryhmän jäsenten ja-

kamia kulttuurisia tapoja toimia tässä hetkessä kuin selittää toimintaa ansiotasoon tai yhteiskunnalliseen asemaan viittaavien taustamuuttujien avulla. Tämän vuoksi on luontevaa luoda lyhyt katsaus siihen, millaisia sosiaalisia jäsenyyksiä ja erottavia tekijöitä muissa tutkimuksissa on havaittu, kun yhteiskunnallisia eroja on lähestytty ensisijaisesti kulttuurin ja elämäntavan näkökulmasta. Tällöin ei kielletä materiaalien olosuhteiden vaikutusta ilmeneviin eroihin, vaan keskitytään siihen, millaisia eroja ihmiset itse tuottavat kulttuurisissa käytännöissään, ja millaisia kokemisen ja toimimisen tapoja heillä on (ks. Tolonen 2008a, 12–13). Kulttuurinen näkökulma siten täydentää ymmärrystä siitä, millaisia ulottuvuuksia luokkaan sisältyy käytännön elämisen ja toiminnan kannalta.

Suomalaiset laadulliset luokkaa ja elämäntapaa koskevat tutkimukset

Yhteiskuntaluokkien tarkasteleminen elämäntapojen ja elämisen kannalta on viime aikoina yleistynyt eritoten laadullisessa luokka- ja elämäntapatutkimuksessa. Sosiaalisia eroja ei tällöin jäsennetä selvärajaisina ulkoisten taustatekijöiden tai tiedostetun luokkaidentiteetin perusteella, vaan luokkarajat hahmotetaan esimerkiksi elämäntyylien tai -tapojen analyysin pohjalta ilmenevien erojen kautta, jotka abduktiivisen päättelyn logiikalla voidaan kytkeä johonkin luokka-aiheiseen teoriaan, kuten Bourdieu'n habitukseen.

Esimerkiksi Tarja Tolonen (2008b) vertaili erilaisesta sosioekonomisessa asemassa olevien nuorten suhtautumista pärjäämiseen, menestymiseen ja syrjäytymiseen työn ja elämäntapaisuuden kannalta. Alemmista sosioekonomisista asemista tulevien ja usein syrjäytymisvaarassa olevien nuorten haaveet kohdistuivat taloudelliseen ja sosiaaliseen pärjäämiseen tavallisessa elämässä, joka koostui muun muassa vakituisesta työstä ja toimeentulosta, omasta asunnosta ja perheestä (mt., 232-235). Alemmaan keskiluokkaan ja työväenluokkaan kuuluvien kunnianhimoisten nuorten tulevaisuutta koskevissa puheissa puolestaan heijastuivat materiaalsen ja sosiaalisen menestyksen tavoittelu, jossa ihailtavaa on pyrkiä "osaansa" ylemmäs (mt., 238-242). Sen sijaan kulttuuriltaan keskiluokkaisten nuorten käsityksiin menestymisestä eivät kuuluneet taloudelliset ja materiaaliset seikat, vaan menestyminen tarkoitti heille mahdollisuutta toteuttaa henkilökohtaista "minä-projektia"

esimerkiksi hakeutumalla työhön, jossa voi kehittää ja toteuttaa itseään (mt., 242-246). Tolonen kytkee Bourdieu'hön tukeutuen nämä puhetaipojen erot puhujien sosiaaliisiin, kulttuurisiin ja materiaaliisiin resursseihin ja pääomiin ja sanoo tämän pohjalta havaitsemiensa erojen ilmentävän yhteiskuntaluokkaan viittaavia eroja.

Vastaavasti Anu Katainen tutki (2011) tupakoinnin suhdetta yhteiskuntaluokkaan ja havaitsi työväenluokkaisten ja keskiluokkaisten henkilöiden refleктоivan suhdettaan tupakointiin eri tavoin. Työväenluokkaiset haastatellut eivät nähneet tarpeelliseksi perustella tupakointiaan ja he pitivät sitä itsestään selvänä vaikkakin huonona tapana. Sen sijaan keskiluokkaisiksi paikantuvat toimihenkilöt refleктоivat tupakointiaan monisanaisemmin nähden siinä myös hyviä puolia, joilla oikeutivat tupakointinsa ja esittivät tupakoinnin olevan tietoinen valinta. (Mt., 50-53.) Katainen tulkitsti havaintoja eroissa tupakoinnin perustelutavoissa bourdieu'läisittäin resursseihin viitaten siten, että siinä missä työväenluokankulttuurissa tupakointi lähinnä vahvistaa ”työväenluokkaista habitusta”, keskiluokkaisessa kulttuurissa se voi toimia keinona ilmaista yksilöllisyyttä (mt., 59-62).

Kati Kauravaaran väitöskirja (2013) puolestaan pohjautui vuoden mittaiseen etnografiaan 18–20-vuotiaiden kone- ja metallialaa opiskelevien miesten parissa. Hän tutki näiden nuorten miesten elämäntapaa heidän opiskeluympäristöönsä liittyvän kulttuurin ja vapaa-ajankäyttönsä konteksteissa. Kauravaaran keskeisenä tarkoituksena oli selvittää, minkä vuoksi eritoten ammattiopiston kone- ja metallialaa opiskelevat miehet harrastavat liikuntaa verrattain harvoin. Hän erotti etnografisen aineiston pohjalta tutkittavien henkilöiden jakavan keskenään useampia toimintaa ohjaavia tärkeiksi koettuja periaatteita tai päämääriä, jotka tekevät elämästä mielekäästä ja samalla yhdistävät henkilöitä kulttuurisesti. Näitä Kauravaara kutsuu ”elämän suoloiksi” ja ne ovat tutkituilla henkilöillä *hetkessä eläminen, kiireettömyys, vapaa-ajan runsaus, mahdollisimman vähällä pääseminen ja kaverit* (mt., 150–163). Toisin sanoen tutkimuksen nuoret miehet katsovat tärkeäksi helpon elämän, jossa asioita ei suunnitella etukäteen, vaan otetaan vastaan se mikä tulee kantamatta liiaksi huolta niin tulevasta kuin muistakaan ylimääräisistä stressiä lisäävistä tehtävistä. Säännöllinen liikuntaharrastus ja aktiivinen terveydestä huolehtiminen jäävät siten toissijaisiksi asioiksi tutkittujen elämässä edellyttäessään joustamista hetkessä elämisestä, kiireettömyydestä ja vapaa-ajasta. Lisäksi

koska nämä ovat tuttavapiirissä jaettu arvoja, niistä luopuminen etäännyttäisi henkilöä omasta lähipiiristään, joka tutkittaville oli yksi tärkeistä elämän suoloista (mt., 175). Laajemmassa mielessä tutkittaville elämässä tärkeitä tavoitteita ja hyvän elämän elementtejä ovat työpaikan, asunnon ja elämäkumppanin saaminen, tasapainossa oleva henkilökohtainen talous sekä kaveri- ja perhesuhteet (mt., 152).

Yleisesti ottaen Kauravaara (2013, 77) toteaa tutkittujen henkilöiden olevan tyytyväisiä elämäänsä ja olevansa ylpeitä omasta asemastaan yhteiskunnassa. Bourdieu'hön nojautuen hän tulkitsee tutkittujen omaksuneen yhteiskuntaluokalleen ominaisen elämäntavan, jonka kulttuuriseen pääomaan ei kuulu liikunnalliseen elämäntapaan ohjaavia tietoja, taitoja tai arvoja (mt., 234). Sen sijaan että tutkitut nuoret miehet kokisivat syyllisyyttä tai huonommuutta siitä, etteivät toteuta näitä keskiluokkaisia terveyskäyttäytymisen ihanteita, he näkevät ne ei-tavoiteltavina asioina ja tekevät siitä, mikä heidän kulttuuristen pääomiensa valossa on mahdollista, heille itselleen luonnollisen ja mielekkään tavan elää (mt., 77).

Viimeisenä suomalaisista tutkimuksista mainittakoon Mari Käyhkön tutkimus (2008) siivousalalla olevien nuorten naisten tavasta arvottaa ja merkityksellistää omaa elämäänsä, joka ei keskiluokkaisen yksilöllisyyttä korostavan kulttuurin valossa nauti arvostusta. Tutkimuksen naisille ammattiopistoon hakeutuminen oli itsestään selvä valinta heidän arvostaessaan opintojen työelämäsuuntautuneisuutta, lyhyttä koulutusta ja käytännönläheisyyttä (mt., 258–259). Vastaavasti teoreettisuus, lukeminen ja paikoillaan istuminen olivat naisille asioita, joita he halusivat välttää. Muussa suhteessa alanvalinta ei ollut heidän elämässään keskeinen asia, vaan työn asema elämässä oli rytmittämään elämää ja tuoda toimeentulo, joka mahdollistaa tärkeämpien asioiden toteuttamisen elämässä, kuten perheen perustamisen (mt., 260, 262 ja 265). Käyhkö huomauttaa tämän asenteen olevan lähes vastakohta keskiluokkaisuun elämänihanteisiin, joissa työtä pidetään yhtenä keskeisistä keinoista toteuttaa itseään (mt., 267–268). Tutkimuksen työläisnaisille yksilöllisen ”minäprojektin” sijaan elämä rakentuu läheisten ihmisten elämäntilanteiden ja muiden olosuhteiden mukaan pyrkien elämään, jossa voi asettua aloilleen ja viettää levollista arkea itselle tärkeiden ihmisten seurassa (mt., 267).

Nämä neljä tutkimusta piirtävät toisiaan täydentävän kuvan siitä, millaisia sosio-kulttuurisia eroja 2000-luvun suomalaisessa yhteiskunnassa on (ks. myös Anttila 2012 ja Maunu 2014a). Niputtamalla tuloksia yhteen karkealla luokittelulla työväenluokalle ja keskiluokalle – termejä, joita edellisissä tutkimuksissa käytettiin – tyyppillisiin kulttuuriin piirteisiin saadaan jotakuinkin seuraavanlainen käsitys vallitsevista kulttuurisista eroista. Tyyppillistä työväenluokkaista elämäntapaa luonnehtii pyrkimys elää tasaista ja ”tavallista” elämää, johon kuuluvat palkkatyö, asunto ja läheiset suhteet perheeseen ja lähipiiriin. Tavoiteltua ei ole muuttaa omaa yhteiskunnallista asemaa pyrkimällä suureen taloudelliseen menestykseen tai hankkimaan erilaisia titteleitä, vaan ennemminkin sopeutua olemassa oleviin olosuhteisiin mahdollisimman hyvin ja viettää niissä puitteissa mahdollisimman tyytyväistä ja leppoisa elämää. (Tolonen 2008b, Kauravaara 2013 ja Käyhkö 2008.) Sen sijaan keskiluokkaisessa kulttuurissa esiin nousevat yksilöllisemmät arvot liittyen itseilmaisuuksiin, itsen kehittämiseen ja vapautteen ennalta määritellyistä rooleista tai materiaalisista esteistä (Tolonen 2008b ja Katainen 2011). Näiden lisäksi Tolosen tutkimuksessa (mt.) erottui alemman keskiluokan tai ”kunnianhimoisen työväenluokaisen” kulttuuriin kytköksissä oleva piirre, jossa tavoitellaan olemassa olevaa tilannetta parempaa materiaalista ja sosiaalista menestymistä. Tämä työväenluokaisen ja keskiluokkaisien kulttuurien ideaalityyppien välimaastoon sijoittuva luonnehdinta viittaa siihen, että kulttuurien rajat eivät ole tiukan kategorisia, vaan ennemminkin asteittain vaihtelevia. Lisäksi se antaa olettaa, että mikäli tarkasteltaisiin useampia erilaisia sosiaalisia ryhmiä, voitaisiin havaita lisää edellisiä hienovaraisempia ja tarkempia eroista tai samankaltaisuuksista kertovia piirteitä.

Oman työni kannalta edellisissä tutkimuksissa olennaisinta on se, että ne kaikki viittaavat sosioekonomisten ryhmien välillä olevan merkittäviä sosiokulttuurisia tai elämäntavallisia eroja. Erot ryhmien välillä edellisissä tutkimuksissa eivät jäseny ennalta määrätysti tutkittavien elinolosuhteiden tai tulotasojen perusteella, vaan erot ilmenevät tutkittujen henkilöiden ilmaisemissa käsityksissä hyvästä elämästä ja arvoista tai heidän toiminnassaan. Näissä tutkimuksissa ei kuitenkaan viedä pidemmälle pohdintaa siitä, mistä nämä erot oikeastaan kertovat tai miten niitä tulisi jäsentää ja suhteuttaa toisiinsa, mikä jättääkin herkullisen tilaisuuden pohtia asiaa tarkemmin. Toisin sanoen laadullisen tutkimuksen keinoin yhteiskun-

taluokkien elämäntapoihin liittyvissä tutkimuksissa on löydetty mielenkiintoisia ja keskenään koherentteja tuloksia eri sosioekonomisessa asemassa olevien välillä ottaen samalla kuitenkin etäisyyttä luokan jäsentämisestä materiaalsen tai statusperäisen selittämisen näkökulmista (esim. Tolonen 2008b, Anttila 2014). Tilalle ei kuitenkaan ole ehdotettu kokoavaa näkemystä siitä, mistä sosiokulttuurisissa eroissa on kyse, ja millaisen jäsentävän logiikan varaan erilaiset elämäntavat rakentuvat.

Samaan aikaan Pohjois-Amerikassa

Yhdysvalloissa kulttuuripsykologisen tutkimuksen kentällä on 1990-luvulta alkaen tarkasteltu kulttuurien välisiä eroja omanlaisista lähtökohdistaan käsin. Näissä tutkimuksissa on hyvin erilaisten, enimmäkseen kokeellisten, asetelmien avulla tarkasteltu niin eri mantereilla olevien kuin eri sosioekonomiseen asemaan kytkeytyvien kulttuurien välisiä eroja. Sen sijaan, että kulttuuripsykologit olisivat tutkineet kohteidensa omia käsityksiä ja arvoja haastatteluiden tai kyselytutkimusten avulla, he ovat tarkastelleet, miten eri ryhmiin kuuluvat henkilöt konkreettisesti toimivat erilaisissa tilanteissa. Näiden havaintojen pohjalta he ovat tehneet päätelmiä toiminnan taustalla olevista ja sitä ohjaavista logiikoista ja arvoista. Tulokset ovat hyvin mielenkiintoisia.

Alana Conner Snibben ja Hazel Rose Markusen tutkimus (2005) koostui kolmesta osasta, joissa he vertailivat vähemmän (työväenluokkaisten) ja enemmän (keskiluokkaisten) koulutettujen henkilöiden toiminnan tapoja eri tilanteissa toisiinsa. Ensimmäisessä osassa tutkittiin mielimusiikkigenren ja sosioekonomisen aseman yhteyksiä toisiinsa suuren kyselytutkimuksen pohjalta, ja tämän jälkeen tehtiin sisällönanalyysi siitä, millaista arvomaailmaa tai toimijuuden tapaa suosituimpien genrejen kappaleiden sanoitukset ilmentävät. Saadun tuloksen mukaan työväenluokkaisessa kulttuurissa elävät suosivat enemmän country-musiikkia, jonka sanoituksissa laulettiin usein ulkoisten vaikutteiden vastustamisesta, persoonan vakaudesta, rehellisyydestä, luotettavuudesta ja luonteen lujuudesta. Keskiluokkaiset kuuntelivat puolestaan useammin rockia, jonka sanoituksissa toistuvat toimijudelliset teemat pyörivät pääasiassa yksilöiden ainutlaatuisuuden ympärillä. (Mt.,

706–709.) Tutkimuksen toisessa osassa testattiin, kuinka paljon eri sosioekonomisesta asemasta olevien ihmisten arvostukseen jotakin asiaa kohtaan vaikuttaa se, että se on itse tehty valinta.¹ Työväenluokkaan kuuluviksi määritellyillä itse tehty valinta ei vaikuttanut heidän arvostukseensa asiaa kohtaan, kun taas keskiluokkaan kuuluvilla itse tehty valinta nosti heidän arvostustaan valitsemaansa asiaa kohti merkittävästi. Snibbe ja Markus tekivät tästä päätelmän, että työväenluokkaisessa valintojen tekemistä ei niinkään korosteta, vaan toiminta kanavoituu ennemminkin itsen kontrolliin liittyviin seikkoihin. Sen sijaan keskiluokkaisessa kulttuurissa juuri valintojen tekeminen on keskeinen keino toteuttaa toimijuutta. (Mt., 709–712.) Tutkimuksen kolmas koeasetelma liittyi edellisen kanssa samaan ajatukseen. Tutkittaville annettiin lahjaksi kynä, jota heidän pyydettiin arvioimaan lomakkeessa. Tutkittavat saivat valita itse, millaisen kynän he haluavat, mutta puolella heistä tutkija totesi, ettei hän voikaan ottaa juuri sitä kynää ja tarjosi toistalalle. Tuloksena keskiluokkaisista taustoista olevat antoivat itse valitsemalleen kynälle paremmat arviot kuin kynille, jotka tutkija oli valinnut heidän puolestaan. Sen sijaan työväenluokkaiset tutkittavien tekemät arviot itse valittujen ja tutkijan valitsemien kynien välillä eivät juuri eronneet toisistaan. (Mt., 713–715.)

Näiden koeasetelmien pohjalta Snibbe ja Markus totesivat eri sosioekonomisiin asemiin kytkeytyvän erilaiset toimijuuden tavat. Alemmassa sosioekonomisessa asemassa olevilla tyypillinen tapa toteuttaa toimijuutta on keskittyä oman persoonan johdonmukaiseen toimintaan, rehellisyyteen ja luotettavuuteen, mihin kuuluu myös suunnata toiminta enemmän itsen kuin ympäristön hallintaan. Korkeammassa sosioekonomisessa asemassa olevien toimijuuteen puolestaan liittyvät oman yksilöllisyyden kehittäminen, laajentaminen ja esittäminen, jolloin ei niinkään kontrolloida itseä asettamalla sille rajoituksia, vaan ympäristöä vaikuttamalla siihen omalla persoonallaan. (Snibbe ja Markus 2005.)

¹ Tutkimuksen koehenkilöiden pyydettiin listaamaan paremmuusjärjestykseen tunnettujen artistien levyjä, joista heidän kerrottiin saavan yhden parhaimmiksi listaamistaan levyistä omakseen tutkimuksen jälkeen. Koetilanteessa heille kuitenkin sanottiin myöhemmin, että osa levyistä oli jo loppu, minkä vuoksi heillä oli tarjota vain viidenneksi ja kuudenneksi listaamia levyjä parhaimpien sijaan, ja näistä tutkittujen tuli valita toinen. Tämän jälkeen he suorittivat hämäykseksi tarkoitetun markkinatutkimuksen ja sitten heitä pyydettiin vielä kerran listaamaan levyjä nykyisen tunnetilansa mukaiseen paremmuusjärjestykseen. (Snibbe ja Markus 2005, 711–712.)

Vastaavantyyppisen useampaan koeasetelmaan pohjautuvassa tutkimuksessa Stephens kumppaneineen (2007) tarkasteli valintojen tekemisen merkitystä eri sosioekonomisessa asemassa oleville. Tutkimuksen mukaan alempaan sosioekonomiseen asemaan kuuluvat henkilöt mukautuivat usein muiden ihmisten tekemiin valintoihin ja arvostivat asioita sitä enemmän, mitä useampi henkilö oli tehnyt saman valinnan heidän kanssaan. Ylempään sosioekonomiseen asemaan kuuluvat puolestaan pyrkivät tekemään muista henkilöistä poikkeavia valintoja ja erottautumaan valinnoillaan. He myöskään eivät pitäneet siitä, jos muut ihmiset olivat päätyneet samaan valintaan heidän kanssaan. Lisäksi tutkimuksessa tarkasteltiin eri sosioekonomisessa asemassa oleville suunnattuja mainoksia. Stephens kumppaneineen erotti mainoksista, että alemmassa sosioekonomisessa asemassa oleville suunnatussa mainonnassa vedottiin yhteyttä muihin ihmisiin korostaviin arvoihin, kun taas keskiluokkaisille suunnatuissa mainoksissa korostettiin enemmän yksilöllisyyttä ja erottautumista. (Mt., 816–825.)

Tämänkaltaisia empiirisesti saatuja tuloksia kulttuuripsykologit ovat tulkinneet *toimijuuden* näkökulmasta ymmärtäen toiminnan heijastelevan toimijoiden kognitiivista, sosiaalista ja moraalista tapaa hahmottaa maailmaa ja toimia siellä. Tämän pohjalta he ovat muodostaneet käsityksen kahdenlaisesta ideaalityyppisestä toimijuuden mallista ja toimintaa jäsentävästä logiikasta. Alempaan sosioekonomiseen asemaan kuuluville henkilöille tyypillistä on toimijuuden muoto, josta kulttuuripsykologit kuvaavat *"interdependent"*-toimijuudeksi (esim. Markus ja Kitayama 1991; Kitayama, Duffy ja Uchida 2007; Bowman 2008). Tällaisessa toimijuuden mallissa huomio kiinnitetään ensisijaisesti ympäristöön ja muihin ihmisiin, joiden mukaan oma toiminta järjestetään harmoniaan pyrkien. Tällöin toimijat kontrolloivat ensisijaisesti omia impulssejaan ja käytöstään mukautumalla ympäristöön ja muihin ihmisiin, minkä perusteella toimijuuden muotoa voisi luonnehtia myös tiettyin rajoituksin kollektivistiseksi. (Kitayama ym., 2007, 144–145.) Ylempään sosioekonomiseen asemaan liitettyissä konteksteissa tyypillistä toimijuuden muotoa kulttuuripsykologit kutsuvat *"independent"*-toimijuudeksi, jossa sen sijaan yksilöllisyyden toteuttaminen *"sisäisiä"* haluja kuuntelemalla otetaan keskeiseksi toiminnan järjestämisen logiikaksi. Ihmiset ja ympäristö, jossa eletään pyritään valitsemaan omien mieltymysten perusteella tai siitä muokataan niitä vastaava sen sijaan, että ensisijaisesti sopeuduttaisiin tai mukauduttaisiin niiden ehdoilla. (Mt.,

143–144.) Koska toiminnan keskipisteenä on yksilö, voidaan tällaista toimijuuden ideaalimuotoa pitää myös individualistisena. Tiivistäen kulttuuripsykologien tutkimukset siis osoittavat, että ympäröivä kulttuurinen ja materiaallinen konteksti vaikuttavat erottamattomasti yksilöiden kognitioon ja tapaan jäsentää maailmaa, mikä konkretisoituu heidän toteuttamassaan toimijuuden tavoissa. Kulttuuripsykologien mukaan ero ei ole siinä, että yksillä on enemmän toimijuutta kuin toisilla, vaan tavat toteuttaa toimijuutta ovat eri sosiaalisissa ryhmissä *laadultaan* erilaiset.

Hyvin samankaltaisia toimijuuden muotoihin viittaavia päätelmiä teki Basil Bernstein 1950–1970-luvuilla tekemissään sosiolingvistisissä tutkimuksissa, joissa hän havaitsi kielenkäytön muotojen erottavan sosioekonomisia ryhmiä merkittävällä tavalla.² Bernstein havaitsi, että työväenluokkaan kuuluvat henkilöt käyttävät kieltä siinä määrin eri tavalla suhteessa keskiluokkaan, että heidän voidaan katsoa soseeravan keskenään hyvin erilaisiin maailmoihin. Lyhyesti kuvaillen työväenluokkaisissa piireissä käytetty kieli on muodoltaan tiivistä, konkreettista ja niukasti kuvailevaa. Tämän Bernstein katsoo heijastavan toimijuutta, jossa oletetaan kullijoiden jakavan keskenään samankaltaisen käsityksen maailmasta, jossa vallitsevat tietyt kyseenalaistamattomat totuudet, jotka sanomattakin tunnetaan. Sen sijaan keskiluokkaista puhetta luonnehtivat monisanainen kuvailu ja yksilöllisen kokemuksen välittäminen. Tämä viestii Bernsteinin mukaan kielen taustalla olevasta käsityksestä maailman monitulkintaisuudesta ja yksilöiden erilaisuudesta, minkä vuoksi näkökulman tarkka sanallistaminen koetaan tärkeäksi. (Bernstein 1964.) Näitä kielenkäytön tavoissa heijastuvia toimijuudellisia logiikoita Bernstein kuvasi *egosentriseksi* ja *sosiosentriseksi* sen mukaan, suunnataanko kielenkäytössä huomio yksilöllisiin ja muista henkilöistä erottaviin vai puhujien kesken ennalta jakamiin asioihin (Bernstein 2003, 114).

Viimeisenä sivuhuomautuksena tulee vielä mainita Adrie Kusserow'n (1999 ja 2012) tekemä huomautus siitä, että edellä esittämiini tutkimusten osoittama jako jako individualistiseen ja kollektivistiseen toimijuuden tapaan ei ole yksioikoinen tai mustavalkoinen. Kusserow'n mukaan individualistinen toimijuuden muoto on yhtäläillä arvostettua alempaan sosioekonomiseen asemaan kuuluvilla, mutta se

² Kerron Bernsteinin tutkimuksista ja hänen niiden pohjalta kehittämästään teoriasta tarkemmin teorialuvussa.

on vain laadultaan erilaista kuin ”keskiluokkainen individualismi”. Siksi hän jakaa individualismin *kovaan* ja *pehmeään* muotoon. Ylempään sosioekonomiseen asemaan kuuluvilla tyypillinen toimijuuden muoto on pehmeä individualismi, jossa huomioidaan kasvatuksessa lapset itsenäisinä toimijoina, esimerkiksi suorien käskyjen sijaan vedotaan lapsen omaan harkintakykyyn sekä rohkaistaan heitä itseilmaisuuksiin. Muun muassa tällä tavoin lapset kasvatetaan toimijuuteen, jossa yksilökohtainen erityislaatuisuus ja persoonan esiin tuominen ovat keskeistä. Yksilöllisyys pehmeässä individualismissa on siis itsen mahdollisimman rajoittamatonta toteuttamista. (Kusserow 1999, 222–224; Kusserow 2012.) Alemmassa sosioekonomisessa asemassa oleville yleisessä kovassa individualismissa puolestaan lasten kasvatuksessa käytetään enemmän suoraa käskyä, vedotaan auktoriteettiasemaan ja annetaan yksiselitteisiä rajoja. Nämä kaikki ohjaavat lapsen kontrolloimaan omia impulsseja ja tunnetiloja sekä mukautumaan ulkoapäin annettuihin olosuhteisiin. Käsitys itsenäisyydestä muodostuu tällöin siitä, kuinka hyvin henkilö pystyy säilyttämään sisäisen johdonmukaisuuden suhteessa ulkoa tuleviin vaikutteisiin. Hyveiksi laskettavia ominaisuuksia ovat esimerkiksi kovuus, sitkeys ja sisukkuus ulkoisia vaikutteita tai ankaria olosuhteita kohtaan. (Kusserow 1999, 216–219; Kusserow 2012; vrt. myös Kortteinen 1992, 124–125.)

Sosiokulttuuristen erojen tulkitseminen toimijuuden näkökulmasta

Millaisia apuja nämä pohjoisamerikkalaisten kulttuuripsykologien tekemät ja melkein muinaiset sosiolingvistiset tutkimukset sitten tarjoavat sosiokulttuuristen erojen jäsentämiseen suomalaisessa kontekstissa? Ensinnäkin yhteistä näillä ulkomaalaisilla tutkimuksilla on keskenään ja esittelemieni suomalaisten tutkimusten kanssa se, että yhteiskuntaluokkaa ei oteta annettuna kategoriana, vaan käsitys siitä luodaan erilaisten toiminnassa havaittavien erojen pohjalta. Tätä tapaa voisi hyvinkin pitää Robert K. Mertonin kuvaamana *keskitason teoriana* (1968, 39–72), koska lähtökohtaisesti he eivät kytke tulkintojaan kokonaisvaltaisiin teorioihin. Sen sijaan he teoretisoivat empiriaa sen omista logiikoista käsin, jolloin tulkinnat auttavat ymmärtämään paremmin tutkittavaa ilmiötä, mutta eivät kuitenkaan kantaudu tarpeettoman kauaksi itse selitettävästä ilmiöstä. Kun tarkoituksena on muodostaa käsitys sosiokulttuurisia eroja jäsentävistä tekijöistä, joista tietoa on

vähän, on parempi lähestyä tutkittavaa kohdetta kevyemmin ennakko-oletuksin avoimena kohteelle kuin kokonaisvaltaisen selityksen tarjoavan teorian avulla, joka antaa vähemmän tilaa tutkittavalle kohteelle.

Toiseksi esittelemieni suomalaisten ja ulkomaalaisten tutkimusten tulokset sosioekonomisten ryhmien välillä olevista eroista ovat keskenään hyvin samansuuntaisia, vaikka oletettavasti tutkitut ryhmät ovat näiden tutkimusten kesken hyvinkin erilaisia. Suurimpana erona edellä mainitsemieni suomalaisten ja ulkomaalaisten tutkimusten välillä on siinä, kuinka pitkälle teoreettiset tulkinnat tuloksista vie-dään. Esimerkiksi tiivistettynä edellisten kotimaisten elämäntapatutkimusten mukaan sopeutuminen, pärjääminen ja ”tavallinen elämä” ovat osa ”työväenluokkai-ta toimijuuden tapaa”, kun taas ”keskiluokkaisessa toimijuuden tavassa” yksilöllisyyden toteuttamiseen liittyvät arvot ovat keskeisemmässä roolissa. Näissä tutki-muksissa tuloksia ei kuitenkaan laajenneta luomaan astetta yleistasoisempaa ym-märrystä sosiokulttuuristen erojen luonteesta pohtimalla esimerkiksi sitä, miten havaittuja eroja voidaan jäsentää, ja mikä oikeastaan ”luokkia” erottaa. Kulttuuri-psykologien ja Bernsteinin tutkimukset tuovat tähän ongelmaan vastauksen ehdot-tamalla, että eroja voidaan tulkita ymmärtämällä niiden olevan erilaisia tapoja hahmottaa maailmaa ja toimia siellä. Toisin sanoen kulttuuripsykologit tulkitsevat eri sosioekonomisessa asemassa olevien ihmisten toimintaeroja heidän omasta toiminnastaan käsin tuoden esiin sen, että osaltaan eroissa on kyse siitä, että eri ihmisryhmät aktiivisesti jäsentävät ja arvottavat maailmaa keskenään erilaisilla tavoilla. Keskeisimmät ryhmiä toisistaan erottavat toimijuuden logiikat pohjautu-vat siihen, millaisessa roolissa yksilön jäsennetään olevan suhteessa muihin ihmi-siin ja ympäristöön, ja mistä suunnasta toiminta ohjautuu – yksilöstä vai sen ulko-puolisesta maailmasta käsin. Toimijuuden ”peruslogiikoita” voidaan tämän perus-teella kutsua esimerkiksi kollektivistisesti ja yksilökeskeisesti motivoituneiksi, so-siosentriseksi ja egosentriseksi tai yhteisö- ja yksilöohjautuneeksi.

Näiden toiminnan mielen tiivistävien toimijuuden logiikoiden kautta ovat myös suomalaisten elämäntapatutkimusten tulokset tulkittavissa. Esimerkiksi niissä tunnistetut työväenluokkaisissa konteksteissa tyypilliset pärjäämiseen, sopeutu-miseen ja mukautumiseen liittyvät arvot ja toimintatavat ovat ymmärrettävissä toimijuuden logiikkana, jossa ensisijaisesti huomioidaan yksilön ulkopuolinen to-

dellisuus (kuten materiaaliset ja sosiaaliset puitteet), jonka mukaan omasta toimijuudesta muovataan itselle mielekäs ja sisäisesti koherentti tapa toimia ja ymmärtää maailmaa. Tällöin toimijuuden voidaan sanoa noudattavan peruslogiikaltaan yhtäältä yhteisöohjautunutta toimijuuden muotoa ja toisaalta kovan individualismin mukaista toimijuutta, jossa yksilöys ymmärretään sisukkuutena ja sitkeytenä, sisäisen tasapainon säilyttämisenä kovissakin olosuhteissa. Vastaavasti keskiluokkaisissa konteksteissa tyypillisenä tunnistetut pyrkimykset yksilöllisyyteen ja itsensä kehittämiseen ovat helposti ymmärrettävissä yksilöohjautuvan toimijuuden logiikan valossa, jonka mukaan ihanteellista on kuunnella "sisintään" sen sijaan, että pyrkisi mukautumaan valmiina oleviin rakenteisiin.

Tutkimuskysymykset

Näiden edellisten tutkimusten empiiristen tulosten ja käytettyjen näkökulmien pohjalta tarkentuu lopulta tämän tutkielman ongelma. Maunun tekemän puhetapojen analyysin (2012, 120–146) alustavat tulokset samasta aineistosta, jota tässä käytän, viittaavat samansuuntaisiin ryhmäkohtaisiin eroihin kuin esittelemissäni tutkimuksissa on saatu. Maunun analyysin pohjalta yksilöllisyyttä kunnioittavat puhetavat olivat yleisiä korkeammin kouluttautuneiden muodostamissa ryhmissä, kun taas ammatillisesti kouluttaneissa ryhmissä käytettiin enemmän kieltä, joka korosti ryhmää yhdistäviä tekijöitä (mt.). Voidaankin pohtia, ovatko ryhmien väliset erot puhetavoissa samaan tapaan tulkittavissa toimijuudellisina eroina kuin kulttuuripsykologit ovat osoittaneet. Tämän pohjalta voidaan johtaa tämän tutkielman kaksi keskeistä tutkimuskysymystä:

1. Onko ammattiopisto- ja yliopisto-opiskelijoiden ryhmäkeskusteluista löydettävissä toimijuudellisia eroja ryhmien välillä? Jos on, millaisia erot ovat?

2. Millaisen teoreettis-metodologisen viitekehyksen avulla toimijuuksia on mahdollista ryhmäkeskusteluaineistosta tunnistaa ja eritellä? Onko tuon viitekehyksen valossa mahdollista tulkita sosiokulttuurisia eroja?

Ensimmäinen kysymyksistä on luonteeltaan sisällöllinen ja toinen puolestaan metodologinen. Aloitan työni kuitenkin toisen kysymyksen käsittelyllä ensin avaamalla toimijuuden käsitettä yleisemmin, sitten tarkentamalla toimijuuden muotojen tutkimiseen kielellisestä vuorovaikutuksesta ja lopuksi räätälöimällä käyttämäni aineistoon soveltuvan tulkintakehyksen. Tämän jälkeen alan tarkastella aineistoa muodostamani kehyksen valossa hahmotellen siinä esiintyviä ryhmäkohtaisia toimijuuden malleja. Lopuksi palaan jälkimmäisen tutkimuskysymyksen toiseen kysymykseen pohtimalla toimijuuden näkökulman soveltamista sosiokulttuuristen erojen tutkimisessa ja laajemmin sosiaalisten ongelmien ratkomisessa.

Teoria

Toimijuuden käsitteestä

Koska toimijuuden käsitettä on tutkimuksissa viime aikoina sovellettu kirjavilla tavoilla (ks. Honkasalo ym. 2014), on syytä täsmentää, missä merkityksessä itse käsitettä tässä käytän. Hitlinin ja Elderin (2007) tekemä toimijuuden analyttinen jako neljään muotoon toimii tässä tarkoituksessa selventävänä apuna. Nämä muodot ovat *eksistentiaalinen, pragmaattinen, identiteettiperusteinen ja elämänkaari-perusteinen toimijuus*. Näistä pragmaattisen ja identiteettiperusteisen toimijuuden määritelmät kuvaavat toimijuutta sillä tasolla, jota työssäni on mielekästä käyttää.

Pragmaattista toimijuutta toteutetaan tilanteissa, joissa totuttu rutiini jollain tavalla rikkoutuu ja toimija joutuu suuntautumaan tilanteeseen uudella tavalla. Toimijat eivät tällaisissakaan tilanteissa toimi täysin sattumanvaraisesti, vaan joutuvat reflektoimaan suhdettaan ympäristöön ja toimimaan intuitiivisesti tämän reflektion pohjalta. Henkilön kokemilla tunteilla on keskeinen rooli siinä, millaisen toiminnan toimija katsoo olevan tilanteeseen sopivaa ja mikä vain tuntuu sopivalta käytökseltä. (Mt., 177–179.) Koska tunteet ja eritoten häpeän tunteen välttäminen saavat meidät mukautumaan yleisesti hyväksytyihin käyttäytymismalleihin (Scheff 2000), heijastelevat pragmaattisen toimijuuden muodot ympäröivää sosiaalista kontekstia eivätkä siten yleensä ole täysin yksilöllisiä.

Paikoin pragmaattisen toimijuuden päälle limittyvä identiteettiperusteinen toimijuus tarkastelee sosiaalisiin rooleihin ja identiteetteihin kiinnittyvää toimijuutta. Rooleihin liitetään paljon implisiittistä ja itsestään selvänä pidettyä tietoa sekä rutiininomaisia toimintatapoja, mutta tämä ennemminkin vapauttaa yksilöt keskittymään paremmin roolin välittämään toimintaan kuin vähentää heidän toimijuuttaan. Yksilöt omaksuvat erilaisissa tilanteissa erilaisia identiteettejä ja rooleja ja ajan myötä niiden käyttö usein rutinoituu siinä määrin, että kuhunkin tilanteeseen sopivaa toimintatapaa ei tarvitse enää tietoisesti valita, vaan siitä tulee sisäistetty osa minuutta. Siitä huolimatta sosiaalinen vuorovaikutus ei säily jähmeästi saman-

laisena, vaan edellyttää toimijalta jatkuvaa aktiivista tasapainottelua niin sisäisten tunteiden ja ulkoisten odotusten kuin itsensä tarkkailun ja itsensä esittämisenkin välillä. Identiteettiperusteisessa toimijuudessa on kyse sisäistetyistä identiteetti- ja rooliasemista, joihin sisältyy implisiittinen ja käytännönläheinen tieto siitä, miten kussakin tilanteessa on sopivaa toimia. Ymmärrys tästä ei ole vain toimintaa rajavaa, vaan sosiaaliset siteet antavat myös toiminnalle mielen ja merkityksen. Identiteettiperusteista toimijuutta on toimia sosiaalisten roolien mukaisella tavalla pyrkien sosiaaliseen järjestykseen. Tämän järjestyksen ylläpitämiseen toimijat suhtautuvat moraalisesti ja säätelevät sitä paheksumalla toimijuuden muotoja, jotka eivät tätä järjestystä palvele. (Hitlin ja Elder 2007, 179–181; ks. myös Garfinkelin rikkomuskokeet teoksessa Heritage 1996, 88–91.)

Tiivistäen pragmaattisen ja identiteettiperusteisen toimijuuden ideat yhteen, käytän toimijuuden käsitettä kuvaamaan logiikkaa, joka nivoo yhteen tilanne- ja kontekstikohtaiset tavat toimia, ja joka antaa toiminnalle ”mielen”. Ihmiset pyrkivät toimimaan aina tilanteen huomioiden jokseenkin koherentilla tavalla asettaen yksittäiset tekonsa toisiinsa nähden loogiseen jatkumoon. Tämän seurauksena sosiaalinen toiminta muodostaa ulkoapäin tarkasteltuna säännönmukaisuuksia, joista on analyttisiin tarkoituksiin mahdollista erottaa erilaisia toimijuuden muotoja. Nämä muodot säilyvät suhteellisen säännönmukaisina, koska ne eivät ole ainoastaan yksilöllisiä, vaan myös sosiaalisia, jotta toiminta olisi kanssaihminen ymmärrettävissä. Toimijuus siis sekä jäsentää yksilön minuutta että tekee toiminnasta muille ihmisille kommunikoivaa. Näin ollen siihen kytkeytyy myös vahvoja moraalisia latauksia siitä, mikä on hyvää tai oikeanlaista toimintaa. (Esim. Markus ja Kitayama 2003b.)

Toimijuuden suhde yksilötoimijan ja rakenteen väliseen ongelmaan

Kysymys siitä, tulisiko yhteiskuntaa selittää yksilöistä vai yhteiskunnallisista rakenteista käsin, on säilynyt pitkään yhteiskuntateoreettisena keskustelunaiheena (esim. Heiskala 2000). En kuitenkaan tässä käytä tilaa tuon vastakkainasettelun tarkempaan käsittelyyn, mutta kirkastaakseni toimijuuden käsitettä esittelen lyhyesti, millä tavalla toimijuuden käsitettä tutkimuksissaan käyttäneet kulttuuripsykologit ovat tuota suhdetta jäsentäneet.

Yhdessä kulttuuripsykologisen tutkimussuuntauksen laajemmin avanneista tutkimuksista Markus ja Kitayama (1991) lähtivät liikkeelle kriittisestä psykologisessa tutkimuksessa yleisenä olleesta harhakäsityksestä siitä, että minuus tai yksilöys (*self*) käsitetään samalla tavalla kaikkialla maailmassa. Heidän mukaansa psykologisessa tutkimuksessa usein nojataan lähtöoletukseen, että ihmiset universaalisti hahmottavat yksilön olevan itsenäinen ja autonominen olento, joka toimii ensisijaisesti omien luonteenpiirteidensä, kykyjensä, motiivinsa ja arvojensa pohjalta, mutta mikä todellisuudessa leimallisesti koskee vain keskiluokkaista länsimaalista keskiarvoa. Markuksen ja Kitayaman mukaan käsitys minuudesta rakentuu erottamattomasti suhteessa ympäröivään kulttuuriin ja muuhun kontekstiin, minkä vuoksi on oletettavaa, että eri kulttuureissa elää erilaisia käsityksiä minuudesta tai yksilöydestä suhteessa sitä ympäröivään maailmaan. (Mt., 224; ks. myös Markus ja Kitayama 2003a; Markus ja Kitayama 2010; Henrich ym. 2010.) Karkeana ja kaksijakoisena luonnehdintana erilaisista minuuden tai yksilöyden rakentamisen tavoista Markus ja Kitayama (1991, 226–227) asettavat vastakkain länsimaissa tyypillisen yksilölähtöisen tavan muodostaa käsitys minuudesta (*independent self-construal*), jossa yksilö ymmärretään ympäristöstä erillään olevana, ja etenkin Itä-Aasian kulttuureissa tyypillisen yhteisölähtöisen minuuden muodostamisen tavan (*interdependent self-construal*), jossa puolestaan yksilöys hahmotetaan ensisijaisesti suhteessa sitä ympäröiviin ihmisiin ja ympäristöön.

Minuuden tai yksilöyden (*self*) Markus ja Kitayama (2010, 421) määrittelevät olevan kokemuksen keskipisteenä oleva ”minä” (*me*), joka on jatkuvasti ympäristönsä kanssa vuorovaikutuksessa oleva ja siinä kehittyvä tunne tietoisuudesta ja toimijuudesta, joka on toiminnan perustana. Yksilöys/minuus ei siten ole staattinen, vaan se muovautuu jatkuvassa suhteessa ympäristöönsä, joka myös muovautuu tässä suhteessa jatkuvasti yksilöiden aktiivisen toiminnan seurauksena heidän kysyessään itseltään kysymyksiä, kuten ”Kuka olen?”, ”Miten minun tulee toimia?” ja ”Kuinka suhteudun toisiin?” (mt.).

Markuksen ja Kitayaman vuoden 1991 tutkimuksen käsitteistöön ei toimijuus vielä kuulunut, mutta he myöhemmin (2003b) esittivät, että mikäli kulttuurien välillä on eroja siinä, miten minuus ja yksilön paikka maailmassa ymmärretään, on myös ole-

tettavaa, että kulttuurien välillä on eroja siinä, millaisiin päämääriin yksilöt tähtäävät, ja millaisia keinoja he niihin tähdätessään käyttävät. Tätä minuuden kulttuurista rakentumista pohjana käyttäen Snibbe ja Markus (2005, 704) määrittelevät lyhyesti ja laveasti toimijuuden olevan yksilöyden/minuuden toteuttamista toiminnassa (*the self in action*).³ Se siis tiivistää toimijuuden tarkoittavan vuorovaikutussuhteessa ympäristönsä kanssa kasvaneen yksilön tapaa toimia maailmassa toteuttaen tätä sisäistämäänsä kokemustaan maailmasta ja omasta paikastaan siellä.

Tämän määritelmän mukaan ”rakenne” ja yksilötoimijat sulautuvat toisiinsa erottamattomasti ollen samanaikaisesti sekä jatkuvasti muutoksessa olevaa toimintaa että jokseenkin pysyviä ja totunnaistuneita tapoja toimia tilanteissa. Toimijuuden määrittelemisen yksilön sisäistämisenä ja heidän toimintaansa ja havaintojansa ohjaavana sosiaalisesti rakentuneena rakenteena, joka muodostuu yksilöiden ollessa vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa, ei kuulosta mitenkään poikkeuksellisen tuoreelta ja ennenkuulumattomalta (vrt. Bourdieu ja Wacquant 1992, 18). Sen sijaan tämä määritelmä on juurtunut sosiologiassa hyvin vahvasti Pierre Bourdieu’hön liitettyyn *habituksen* käsitteeseen, jota en kuitenkaan tutkielmassani laajemmin hyödynnä, minkä syyt perustelen seuraavaksi.

Habituksen ongelmat

Bourdieu’n määritelmä habituksesta vastaa edellä antamaani määritelmää toimijuudesta. Bourdieu ymmärtää habituksen muotoutuvan osittain tiedostamattomasti ulkoisen ympäristön ja yksilön aktiivisen toiminnan välisessä prosessissa, minkä vuoksi habitus ei ole historiallisesti muuttumaton, vaan kontekstiherkkä ja yksilöllinen. Mutta muovautuessaan suhteessa ympäröiviin materiaaliin ja sosiaalisiin olosuhteisiin habitukset koostuvat myös ominaisuuksista, joita voidaan pitää ylikysilöllisinä ja ryhmäkohtaisina. Nämä ilmenevät yksilöiden välillä ryhmien sisällä keskimäärin samankaltaisina tapoina tulkita ja kategorisoida maailmaa, jolloin samaan ryhmään kuuluvat jakavat habituksen, joka pitää sisällään ryhmäkohtaisen intuitiivisen ja spontaanin näkemyksen siitä, mikä on perusteltua tai arkijärjen

³ Toisaalta Markus ja Kitayama (2010, 421) toteavat, että toimijuudella ja yksilöydellä/minuudella viitataan usein samaan asiaan, mutta painoerot ovat erilaiset siinä, keskitytäänkö yksilön toimintaan maailmassa (toimijuus) vai hänen itseymmärrykseensä (*self*).

mukaista toimintaa. (Bourdieu 1992, 55–56, 60.) Tämän kaiken voidaan katsoa pätevän myös toimijuuden kohdalla.

Habituksen käsite kytkeytyy kuitenkin hyvin voimakkaasti Bourdieu'n teoriaan luokasta ja kulttuurien välisestä kamppailusta, mikä tuo käsitteen käytön mukana suhteettoman raskaan painolastin. Ensinnäkin Bourdieu pyrkii luomaan kokonaisvaltaisen teorian selittämään yhteiskunnassa toimivien kulttuurien välisiä suhteita. Ongelmana on, että Bourdieu'n kuvauksen mukaan kulttuurin muutoksen dynamiikka pohjimmiltaan motivoituu kulttuuristen merkitysten välisestä jatkuvasta kamppailusta. Kulttuurien välinen dynamiikka redusoidaan tällöin talouden logiikkaan Bourdieu'n puhuessa erilaisten pääomien välisestä kamppailusta. Tämä sokaisee teorian sellaisille kulttuurin muodoille, jotka pohjautuvat muuhun kuin merkitystaisteluiden ja kamppailun logiikkaan, vaikka hyvin luultavaa on, että kulttuurit koostuvat muunlaisistakin voimista. (Heiskala 2000, 183–186.)

Esimerkiksi käyttämäni ryhmäkeskusteluaineistoa, jossa yksilöt pyrkivät ryhmässä toimien muodostamaan ryhmän yhteisen ja jaetun näkemyksen hauskasta tai inhottavasta juomistilanteesta, ei ole mielekästä tarkastella ensisijaisesti kulttuurisena kamppailuna ja erottautumisena (vaikka niitäkin elementtejä niissä kyllä on). Ryhmien ja näkemysten välistä kamppailua selvemmin ryhmäkeskusteluiden logiikka on tulkittavissa ryhmien pyrkimyksenä yhteisymmärryksen muodostamiseen, koska siitä ryhmätehtävässä myös on konkreettisesti kyse. Tällöin ryhmien toiminnan voidaan katsoa motivoituvan enemmän kamppailusta epäjärjestystä ja irrallisuutta kohtaan kuin eronteon tekemisenä muihin ryhmiin (vrt. Durkheim 1980). Siinä mielessä tuntuu yksilöiden välittömän kokemuksen mitätöivältä väittää, että myös yhteisymmärrykseen tähtäävän toiminnan perustavampana ja toimijoiden tiedostamattomana motiivina olisi kulttuuriseen dominanssiin pyrkiminen. Näin tuntuisi habituksen käsitteen lainaaminen Bourdieu'ltä tekevän.

Toisaalta Bourdieu'n muotoilemana habituksen käsite on liian lavea ollakseen erottelukykyinen ja sellaisenaan sovellettavissa ryhmäkohtaisten erojen tulkitaan. Toisin kuin toimijuuden käsite kulttuuripsykologeilla, habitus ei tarjoa työkaluja erilaisten habitusten mielekkääseen jäsentämiseen empiirisestä aineistosta, vaan on ennemminkin teoreettis-ontologinen kuvaus "rakenteiden" ruumiillistu-

misesta. Toimijuuden muotoja sen sijaan voidaan tulkita yksinkertaisesti ja erotte- lukykyisesti sen perusteella, miten toimijat jäsentävät itsensä ja suhteensa maail- maan, minkä mukaan toimijuuden muodot voidaan karkeasti jakaa yksilö- ja yhtei- sölähtöiseen toimijuuteen. Toimijuuden käsitteistö tarjoaa siinä mielessä habitusta valmiimman analyysikehikon empiiristä tutkimusta ajatellen.

Tiivistettynä Bourdieu'n teoria on yhtäältä liian laaja tarkoituksiini sen tehdessä ylimääräisiä oletuksia kulttuurien dynamiikasta, ja toisaalta liian teoreettinen so- veltuakseen analyysityökaluksi. Lisäksi, koska ajatus rakenteen ja yksilötoimijan riippuvuus- ja vuorovaikutussuhteesta on tunnettu jo ennen Bourdieu'n muotoi- lemaa habituksen käsitettä (ks. Lizardo 2004), on mielestäni perusteltua käyttää tässä yhteydessä habituksen sijaan toimijuuden käsitettä.

Keskeinen ero toimijuuden ja habituksen välillä on näiden käsitteiden taustalla olevissa ontologisissa oletuksissa. Siinä missä habituksen käsitteeseen kytkeytyy erilaisten pääomien välillä olevasta konfliktista ja kamppailun logiikasta, toimijuu- den käsite jättää avoimeksi kysymyksen taustalla vaikuttavista logiikoista. Näin ymmärrettynä toimijuus soveltuu käsitteellisenä työkaluna empiirisen aineiston tarkasteluun habitusta paremmin, koska se on antaa mahdollisuuden myös muun- laisten kuin konfliktiin pohjautuvien ”sosiaalisten voimien” tulla esiin. Toimijuu- den voisi mieltää olevan myös keino tutkia empiirisesti habitusta tai joitain sen puolia, jolloin tulkintoja olisi haluttaessa mahdollista tehdä myös Bourdieu'n muun teorian valossa. Mutta mikä on toimijuuden käsitteen vahvuus – näin ei ole pakko tehdä. Tutkittavaa aineistoa on toimijuuden näkökulmasta mahdollista lähestyä tekemättä etukäteen oletuksia toiminnan taustalla olevista ja sitä selittävistä mo- tiiveista ja dynamiikoista, ja antaa sen sijaan tutkittavalle tilanteelle itselleen mah- dollisuuden näyttää, millaiset logiikat ja dynamiikat siinä toimivat. Toisin sanoen toimijuuden malleja tarkasteltaessa ei tehdä tulkintoja laajamittaisista kulttuurien välisistä dynamiikoista tai anneta muita ontologisia väitteitä, jotka eivät ole empii- risestä tapauksesta pääteltävissä.

Toimijuuden näkökulmaa käytettäessä tärkeimpänä havaintoja ohjaavana kehik- kona on etsiä toiminnasta itsestään sitä ohjaava ”järki”. Oletus siitä, että toimin- nassa ylipäänsä olisi mitään logiikkaa, pohjautuu etnometodologiseen ajatukseen

keskenään toimivien ihmisten jakamasta ymmärryksestä tilanteesta ja siihen sisältyvistä ääneenlausumattomista odotuksista ja pelisäännöistä (ks. Heritage ja Clayman 2010, 7–11). Tätä toiminnan omaehtoista logiikkaa tutkittaessa voidaan saada parhaassa tapauksessa keinot ymmärtää toimintaa sisältä käsin, minkä kautta erilaiset toiminnan logiikat voivat avautua myös ulkopuolisille. Se myös ehkäisee tekemästä arvolatautuneita tulkintoja toiminnan luonteesta keskittymällä toiminnassa itsessään näkyviin arvoihin.

Miten toimijuuden malleja voidaan tutkia?

Kulttuuripsykologien lähestymistapa

Toimijuuden näkökulma lähtee ajatuksesta, että kaikki ihmiset toteuttavat toimijuutta, mutta se voi samoissa tilanteissa muodoltaan ja laadultaan vaihdella ihmisten ja ihmisryhmien välillä (esim. Markus ja Kitayama 2010, 423). Toimijuuden tutkimisen tehtävänä on selvittää, millaisia toimijuuden toteuttamisen keinoja ihmiset konkreettisissa tilanteissa käyttävät. Huomio kiinnitetään tällöin siihen, millaisia asioita ja toimintamalleja toimijat itse kussakin tilanteessa merkityksellistävät tarkkailemalla, mitä he tekevät ja mihin toiminnallaan tähtäävät (esim. Maunu 2014b, 44–48). Toimijuuden tavat ovat siis tilannesidonnaisia ja käytännöllisiä keinoja järjestää toiminta sekä toimijalle itselleen mielekkääksi että tehdä toiminnasta siinä määrin koherenttia, että toiset ihmiset osaavat sitä tulkita. Silti toimijoiden ei itse tarvitse tiedostaa logiikkaa toimiakseen tilanteissa, vaan se on usein luontevasti ja rutiinimaisesti toimiva osa toimijan identiteettiä (Hitlin ja Long 2009, 149).

Seuraavaksi esittelen kulttuuripsykologien tutkimuksia esimerkkinä käyttäen sitä, millä tavoin ja millaista logiikkaa seuraten toimijuuden tapoja on pystytty erottamaan toimintaa tutkimalla. Näissä tutkimuksissa toimijuuksia on erotettu tarkastelemalla *kontrollin suuntaa, valintojen tekemisen merkitystä ja toimijoiden suhdetta muihin ihmisiin ja ympäristöön*.

Kontrollin suuntaa tarkastellessaan kulttuuripsykologit ovat kiinnittäneet huomion siihen, mihin suuntaan toimijat kohdistavat toimintansa – pyrkivätkö he kontrolloimaan itseään vai ympäristöään. Itsen kontrollin taustalla vaikuttavina motiiveina on nähty pyrkimys johdonmukaisuuteen tai sisäiseen integriteettiin, rehellisyyteen, yksin pärjäämiseen, luotettavuuteen ja kykyyn mukautua vallitseviin olosuhteisiin. Ulospäin suuntautuvan kontrollin taustalla vaikuttavat puolestaan ajatukset itseilmaisusta ja mahdollisuudesta käyttää ympäristöä ”minän jatkeena olevana toimintakenttänä”. (Kraus ym. 2012, 549–550; Morling ja Evered 2006; Snibbe ja Markus 2005, 709.)

Esimerkkinä käytännön seurauksista kontrollin suunnan suhteen on se, kuinka laajat tuttavapiirit näitä toimijuuden tapoja tyypillisesti käyttävillä henkilöillä ovat. Pääosin sisäänpäin suuntautuvan kontrollin logiikalla toimivien henkilöiden tuttavapiirit koostuvat enimmäkseen sukulaissuhteista tai työpaikan ja asuinalueen perusteella muodostuneista suhteista. Sen sijaan ympäristöön suuntautuvan kontrollin mukaan toimivien henkilöiden tuttavapiirit ovat huomattavasti laajemmat ja vaihtelevammat niiden pohjautuessa toimijoiden itse tekemiinsä valintoihin. (Bowman 2008, 6, 35–36, 58; Bowman ym. 2009.)

Toinen kulttuuripsykologisissa toimijuustutkimuksissa yleinen keino saada tietoa toimijuuden toteuttamisen tavoista on ollut kiinnittää huomio siihen, millaisia valintoja toimijat tekevät. Valintojen suhteen keskeinen ero ryhmien välillä on ollut siinä, pyritäänkö valinnoilla yksilöllisyyteen vai vastaavuuteen jonkin viiteryhmän kanssa. (Stephens ym. 2007.) Jälleen kerran, tarkoitus on ollut tätä kautta päästä selville toiminnan taustalogiikoista, jotka järjestävät toiminnan koherentiksi toimijuudeksi. Tulokset ovat osoittaneet, että toimijoiden tekemät valinnat ovat ymmärrettävissä samalla tavalla yksilö- ja yhteisöohjautuneen logiikan valossa kuin esimerkiksi kontrollin suuntaa tarkasteltaessa, ja että erot ryhmien välillä ovat hyvin samansuuntaisia.

Valintojen tekemistä tarkastelleet tutkimukset osoittavat lisäksi harhakäsitykseksi sen, että vain yksilöllisten ja muista ihmisistä erottuvien valintojen tekeminen olisi toimijuudellinen teko ja mukautuminen ei-toimijuudellista passiivisuutta. Sen sijaan valinnoille annetaan eri ryhmissä erilaisia merkityksiä ja arvostuksia, joiden

tekeminen itsessään osoittaa toimijan olevan aktiivinen toimija. Kyse ei ole siis siitä, että toimijuutta osoittavat vain keskiluokkaisissa konteksteissa tyypillinen yksilöllisyyttä korostava toiminta, vaan toimijuutta osoittaa yhtäläillä myös toiminta, jossa ryhmään mukautumista pidetään keskeisenä toiminnan periaatteena. (ks. Stephens ym. 2009.)

Kolmantena ikkunana toimijuuksien tutkimiseen kulttuuripsykologit ovat tarkastelleet, millaisia ovat toimijoiden suhteet muihin ihmisiin. Yhtäältä on tarkasteltu sitä, millä tavalla toimijat reagoivat keskustelukumppaniinsa hänen kanssaan keskustellessaan. Tällöin havaittiin alempaan sosioekonomiseen asemaan kuuluvien ihmisten kiinnostavan useammin huomiota kumppaniin ja olevan valppaampia tulkitsemaan nonverbaalia viestintää, kun taas ylempään sosioekonomiseen asemaan kuuluneet olivat keskittyneempiä sanalliseen argumentointiin. (Kraus ja Stephens 2012, 647–648.) Toisaalta on tutkittu eri ryhmiin kuuluvien toimijoiden sosiaalisten piirien laajuutta ja turvautumista muiden ihmisten apuun. Nämä tutkimukset ovat puolestaan viitanneet siihen, että alempaan sosioekonomiseen asemaan kuuluvilla on kokonaisuudessaan pienemmät tuttavapiirit kuin ylempään SES:aan kuuluvilla painottuen perheeseen ja lähipiiriin. Lisäksi alempaan SES:aan kuuluvat useammin pyrkivät pärjäämään itsenäisesti, kun taas ylempään SES:aan kuuluville on tyypillistä turvautua muiden ihmisten apuun. (Bowman 2008, 43; Bowman ym. 2009.)

Toimijuuden kannalta nämä viestivät jälleen kahdesta toiminnan peruslogiikasta. Ensinnäkin sanattomaan viestintään ja kanssaihmissen tarkkailuun pohjautuva kommunikaatio on sellaista, mikä edellyttää osapuolten hyvää keskinäistä tuntemista, mikä puolestaan rajaa myös tuttavapiirien kokoa. Tällöin toiminnassa korostuvat mukautumis- ja tulkintakyky ulospäin suuntautuvan toiminnan sijaan, jolloin itsenäistä pärjäämistä voidaan pitää hyveenä (esim. Kortteinen 1992, 43; Dolan 2011). Toiseksi verbaaliseen viestintään keskittyminen puolestaan mahdollistaa kommunikoinnin hyvin erilaisten ja tuntemattomienkin henkilöiden kanssa, jotka jakavat tämän saman viestintäkanavan. Laajat tuttavapiirit ja verbaalinen orientoituneisuus puolestaan mahdollistavat yksilöiden päättää piireistä, joissa viettää aikaa ja sen myötä keinon toteuttaa yksilöllisiä halujaan ja toiveitaan. Vas-

taavasti valmius turvautua muiden ihmisten apuun viittaa toiminnan suuntautuvan enemmän ympäristön kuin henkilön ”sisäisten” mielentilojen kontrolliin.⁴

Nämä kolme kulttuuripsykologien käyttämää toimijuuden tarkasteluikkunaa kietoutuvat toisiinsa valottaen yhdessä logiikoita, joiden mukaan ihmiset toimintansa järjestävät. Ne tarkastelevat konkreettista toimintaa seuraamalla millaisia tapoja eri ryhmiin kuuluvilla ihmisillä on toimia keskenään samanlaisissa tilanteissa, minkä pohjalta voidaan hahmotella käsitys erilaisista toimijuuden malleista. Toimijuuden mallien käsitteellistäminen puolestaan luo ymmärryskehysten, jonka kautta erilaisia tapoja toimia on mahdollista ymmärtää myös ulkopuolelta tarkasteltaessa. Se siis nostaa näkyväksi toiminnan järjestymisen sisäisen logiikan, joka perustuu sille, millaisia asioita toimijat arvottavat tärkeimmiksi toiminnassaan, ja millaisten asioiden ympärille he toimintansa rakentavat.

Kulttuuripsykologien käyttämät keinot päästä selville toiminnan taustalla olevista logiikoista ovat perustuneet pitkälti koeasetelmille, joissa tutkijat ovat voineet laatia asetelman kontrollin suunnan, valintojen tekemisen tai toimijoiden suhteiden tarkastelemiselle. Tässä tutkielmassa käyttämäni ryhmäkeskusteluaineistossa toimijuuden muodot ilmenevät toimijoiden käyttämässä kielellisessä toiminnassa. Käytetyn kielen pohjalta avautuvia toimijuuden muotoja on mahdollista avata Basil Bernsteinin sosiolingvististen tulkintojen avulla.

Basil Bernstein ja toimijuuden mallit puhutussa kielessä

Basil Bernstein (1924–2000) oli brittiläinen sosiologi, joka parhaiten tunnetaan kasvatussosiologian ja sosiolingvistiikan aloille kuuluvasta teoriastaan, joka valaisee puhutun kielen roolia kulttuuria heijastavana ja uusintavana toimintana.

⁴ Tämä kappale puoltaa Kusserow'n (1999 ja 2012) näkemystä siitä, että tarve toteuttaa yksilöllisyyttä on sisäänrakennettuna myös ”yhteisöohjautuneissa” toimijuuden muodoissa, mutta keinot toteuttaa sitä ovat erilaiset. Siinä missä ”keskiluokkainen” tapa toteuttaa yksilöllisyyttä on jalostaa eri tavoin omaa erityislaatuisuutta näkyvästi, ”työväenluokkainen” tapa keskittyy korostamaan luonteen lujuuutta ja sisukkuutta (ks. myös Snibbe ja Markus 2005). Vastaavasti kumpaankin toimijuuden muotoon kuuluu omanlaisensa tapa toteuttaa yhteisöllisyyttä ja kuulumista joukkoon, minkä vuoksi voidaan olettaa, että kaikki toimijuuden muodot sisältävät sekä itsenäisyyttä että yhteisöllisyyttä tukevia motiiveja, mutta keinot toteuttaa näitä vaihtelevat laadultaan.

Bernsteinin teoria (tai tulkintakehikko, kuten hän itse sitä nimittää (Bernstein 2003, 15)) on monisäikeinen ja jossain määrin epäyhtenäinen (esim. Penttinen 2012, 111), enkä edes pyri esittelemään sitä kattavasti tässä. Tämän tutkielman kannalta olennainen anti Bernsteiniltä löytyy hänen uransa varhaisemmista 1950- ja -70-luvulla tekemistään kirjoituksista, joissa hän käsittelee kielen suhdetta yhteiskuntaluokkaan tavalla, joka muistuttaa toimijuuden näkökulmaa.

Bernsteinin teorian lähtökohtana oli hänen kiinnostuksensa sosiaalisiin siteisiin ja kokemuksen rakentumiseen ja se, millä tavalla yksilöt muodostavat sosiaalista järjestystä jokapäiväisessä elämässään (Bernstein 2003, 3; Best 2007, 110). Bernsteinin (2003) mukaan puhuttu kieli sekä heijastelee että muovaa kokemusta maailmasta ja valikoi siitä tehtyjä havaintoja. Kielen tarkastelu toimii hänellä siten laajempina ikkunana ihmistoiminnan erilaisten ilmentymien tarkastelussa vastaavalla tavalla kuin edellä esittelemäni kolme ikkunaa toimijuuden tarkastelussa. Keskeisenä havaintona hänen tuotannossaan ovat erot kielenkäytön tavoissa eri yhteiskuntaluokkaan kuuluvien välillä. Kyse ei ole pelkästään muodoltaan erilaisesta kielestä, vaan kielen taustalla vaikuttavista ja sitä ohjaavista logiikoista, jotka koostuvat erilaisista tavoista hahmottaa maailmaa, joita Bernstein kutsuu *koodiksi* (mt., 11). Koodit ilmentävät puhujan suhdetta sosiaaliseen järjestykseen, jolloin niihin sisältyy sekä käsitys yksilön paikasta maailmassa että ymmärrys yksilön ulkoisesta todellisuudesta (Penttinen 2012, 120; Littlejohn 2008, 318).

Bernsteinin erittelemät koodit ovat *erittelevä (elaborated)* ja *tiivistävä⁵ (restricted)* koodi. Erittelevälle koodille tunnusomaista on viestittävän asian yksityiskohtainen sanallistaminen, jolla tähdätään mahdollisimman universaalisti ymmärrettävissä olevaan ilmaisuun. Tiivistävä koodi puolestaan on nimensä mukaisesti ilmiänsuluttava tiivistävää, ja se nojaa jaettuun ymmärrykseen siitä, että puhutut asiat ymmärretään ilman tarkempaa eksplikointia. Bernsteinin mukaan koodit ovat osa sosiaalista rakennetta, jolloin ne viestivät myös erilaisista roolirakenteista. Erittelevän koodin analyttisyys ja eksplisiittisyys heijastelee ajatusta yksilöiden ainutlaatuisuudesta, jossa olennaista on ilmaista asiat tavalla, joka huomioi yksilöiden eri-

⁵ Sanatarkempi käänös olisi rajoitettu tai rajoittunut koodi, mutta kuten Robert Bellah (2005, 196) huomauttaa, se antaa epätarkoituksenmukaisen väheksyvän kaiun käsitteelle ja siksi suosittaa kutsumaan sitä ennemmin kielen ulkoasun perusteella tiivistäväksi (*condensed*) koodiksi.

laiset kokemukset maailmasta. Tiivistävän koodin kieli puolestaan nojaa ennemminkin ajatukseen keskustelijoiden yhdenmukaisuudesta, jolloin tulkintojen ja kokemusten katsotaan avautuvan kaikille samanlaisina. (Bernstein 2003, 98–101.)

Erittelevän koodin Bernstein katsoo ilmentävän *avointa roolirakennetta*, jossa yksilön paikka ei ole ennalta määrätty, vaan se on joustavasti, tilannekohtaisesti ja yksilöiden välisissä suhteissa määrittyvä. Roolien rajat ovat väljiä ja yksilöillä on jossain määrin mahdollisuus itse määritellä niitä. Tiivistävä koodi sen sijaan kytkeytyy *suljettuun roolirakenteeseen*, jossa yksilön paikka ja toimintamahdollisuudet määrittyvät yleisesti tiedossa olevan aseman mukaisesti esimerkiksi sukupuolen, iän tai sukulaisuussuhteiden perusteella. Roolirakenne hahmotetaan tällöin jäykkänä ja annettuna sekä sille annetaan suurehko valta määritellä yksilön toimintamahdollisuuksia. (Bernstein 2003, 115–116.)

Määritelmät koodeille ovat Bernsteinin mukaan ideaalityyppejä eivätkä ne yleensä todellisuudessa ilmene puhtaina, vaan eri suhteissa toisiinsa sekoittuneina (Bernstein 2003, 37). Siitä huolimatta on havaittavissa sosiaaliseen kontekstiin liittyviä säännönmukaisuuksia koodien yleisyydessä. Tiivistävää koodia käyttävät Bernsteinin mukaan jossain määrin kaikki ihmiset. Sitä on tavallista käyttää tilanteissa, joissa osapuolet tuntevat hyvin toisensa, jolloin merkitysten kielellinen eksplikointi on usein turhaa. Lisäksi se on yleinen hierarkkisissa instituutioissa ja yhteisöissä, joissa käsitys jaetuista rooleista ja säännöistä ovat hyvin selviä. Tiivistävään koodiin tukeutuminen kommunikoinnissa viestii Bernsteinin mukaan jaettujen merkitysten asettamista etusijalle henkilökohtaisten merkitysten sijaan, minkä perusteella tiivistävän koodin voidaan ymmärtää nojaavan *sosiosentriseen logiikkaan*. (Mt., 114.)

Erittelevää koodia puolestaan käytetään yhteyksissä, joissa ei voida olettaa kanssaihmiesten mielenliikkeitä. Tällaisissa konteksteissa yksilöitä ei myöskään tavata luokitella keskeisesti annetun kategorian, kuten sukupuolen tai iän mukaan, vaan heitä pyritään kohtelemaan yksilöinä. Erittelevän koodin sisäistä logiikkaa voikin kuvata *egosentrisesti* ohjautuvaksi asettaessaan toimijoiden yksilölliset ominaisuudet sosiaalisten kategorioiden edelle. Bernsteinin mukaan ero koodien välillä vertautuu osin Durkheimin *organiseen ja mekaaniseen solidaarisuuteen*, joista en-

simmainen kuvaa eriytynyttä ja yksilöllistynyttä yhteiskuntaa (erittelevä koodi) ja jälkimmäinen yhteiskuntaa, joka nojaa perinteeseen, yhdenmukaisuuteen ja jossa on melko eriytymätön työnjako (tiivistävä koodi). (Bernstein 2003, 114.) Toisin kuin tiivistävä koodi, erittelevä koodi ei kuulu kaikkien ihmisten ”koodikatalogiin”, vaan on leimallisesti osa keskiluokkaista kielenkäytön tapaa (mt., esim. 85). Erittelevä koodi on tyypillinen vuorovaikutuksen muoto sellaisissa sosiaalisissa konteksteissa, joissa rooliasetelmat vaihtuvat usein, ja joissa kielellinen kommunikatio on keskeisessä osassa (mt., 114).

Nämä dikotomisat jaot luokkiin, koodeihin tai solidaarisuuksiin eivät ole Bernsteinilla mustavalkoisia tai toisensa poissulkevia, vaan useaan otteeseen hän korostaa kyseessä olevan ennemminkin analyttisiä ideaalityyppejä, jotka todellisuudessa ovat huomattavasti monimuotoisempia. Korostaen toimijuuden roolia koodien käytössä Bernstein puhuikin myöhemmässä tuotannossaan koodien sijaan erilaisista koodiorientaatioista (Collins 2000, 69). Koodit eivät myöskään ole Bernsteinilla arvohierarkkisessa suhteessa toisiinsa, vaikka hän katsookin niiden olevan kehityksellisesti hierarkkisessa suhteessa toisiinsa. Hänen mukaansa erittelevän koodin kehittyminen edellyttää aina tiivistävään koodiin sosiaalistumista (ks. myös Bellah 2005, 197). Tiivistävää koodia hän ei missään mielessä väheksy, vaan ymmärtää sen omalakisena estetiikan ja kätevyuden kommunikointitapana, mutta huomauttaa, että yhteiskunnallisella tasolla koodeja harvemmin pidetään yhtäläisessä arvossa. (Bernstein 2003, 106.)

Bernsteinin teoriaa kielen koodeista on myöhemmin kritisoitu esimerkiksi kyseenalaistamalla koodien olemassaolo (Jones 2013) ja syyttämällä teoriaa liian rakennelähtöiseksi, jolloin se ei jätä tilaa yksilötoimijuudelle (esim. Sadovnik 1991 ja Harker & May 1993).⁶ Kuten mainittua, Bernsteinin teoria on monisäikeinen ja epäyhtenäinenkin, minkä vuoksi se on kokonaisuutena tarkasteltuna hyvin altis kritiikille. Paljon on kyse kuitenkin siitä, miltä kantilta teoriaa tarkastellaan. Mikäli teoriaa pidetään lähtökohtaisesti sosiaalisen todellisuuden ontologisena kuvauk-

⁶ Shaun Best (2007) on esittänyt puolestaan vastakritiikin strukturalismisyytöksille osoittaen Bernsteinin tuotannon jakautuvan kahteen osaan, josta varhaisemmassa Bernstein näyttäytyy hyvinkin toimijuuslähtöisenä. Myöhäisempi tuotanto Bernsteinilta sen sijaan painottuu marxilaiseen analyysiin korostaen ideologian valtaa suhteessa yksilöön nähden työväenluokan olevan alistaisessa asemassa suhteessa keskiluokkaan. (Mt., 109, 122–123.)

sena, sen tarkkuus ja sisäinen koherenssi eivät kestä kriittistä tarkastelua. Mutta jos pidetäänkin Bernsteinin teoriaa ensisijaisesti metodologisia työkaluja tarjoavana keskitason teoriana, sitä voidaan käyttää apuna jäsenettäessä toimijuuden muotoja keskusteluaineistosta.

Tästä näkökulmasta katsottuna keskeistä Bernsteinin teoriassa on sen tapa lähestyä sosiaalisia eroja tarkastelemalla ryhmien toimintaa ja hahmotella niissä esiintyviä toiminnan logiikoita, jotka auttavat ymmärtämään toimintaa sisältä käsin. Voidaan katsoa, että Bernstein ei lähestynyt luokkia annettuina kategorioina, jotka määrittävät yksilöitä ulkoapäin, vaan hän lähestyi eroja toiminnan eli toimijoiden käyttämän kielen näkökulmasta ymmärtäen kielen olevan toimijoiden itsensä luomaa ja uusintamaa sekä samalla heidän kokemustaan muovaava ja ohjaava asia.⁷ Keskeisenä erottavana tekijänä luokkien välillä Bernstein näki olevan erilaiset logiikat jäsentää todellisuutta. Käytännössä Bernsteinin havainto kertoo, että vaikka eri luokkiin kuuluvat ihmiset puhuisivat kieliopillisesti samaa kieltä, heidän tapansa jäsentää maailmaa voi poiketa toisistaan niin paljon, että heidän voi olla vaikea saavuttaa yhteisymmärrystä keskenään. Toisin sanoen Bernstein näki, että eri luokkiin kuuluvia ei erota vain materiaaliset olosuhteet, vaan myös heidän tapansa ymmärtää ja arvottaa maailmaa, mikä heijastuu heidän toiminnassaan ja käyttämässään kielessä.

Tätä näkökulmaa voidaan pitää perustavalla tavalla toimijuudellisena näkökulmana samassa merkityksessä kuin toimijuuden muotoja tutkineet kulttuuripsykologit ovat kohteitaan lähestyneet. Kyse ei ole vain irrallisen toiminnan tarkastelusta, vaan asteen syvällisemmästä näkökulmasta, jossa tarkasteluun otetaan toiminnan lisäksi mukaan myös toiminnan logiikan tai järjen tarkastelu eli se, millä tavalla toimijat maailmaa jäsentävät ja arvottavat. Toimijuudet nähdään siten sekä kognitiivisina, sosiaalisina että moraalisisina asioina. Ne ovat kognitiivisia siksi, että ne heijastavat toimijan tapaa hahmottaa maailmaa. Sosiaalisia ne ovat siksi, että samankaltaiset toimijuuden tavat mahdollistavat keskinäisen kanssakäymisen ja kommunikaation. Moraalisia ne ovat puolestaan siinä mielessä, että toimijat valit-

⁷ Tämä toimijalähtöinen tapa ymmärtää luokkia oli 1970-luvulla hyvin poikkeavaa ja radikaalia, minkä vuoksi aikalaiset eivät sitä täysin käsittäneet, mikä puolestaan saattaa selittää osan Bernsteinin saamasta kritiikistä (Best 2007, 109–110).

sevat toteuttamansa toiminnan sen perusteella, minkä he parhaaksi tai oikeimmaksi kussakin tilanteessa näkevät.

Lyhyenä yhteenvedona edellisten lukujen pohjalta voidaan todeta, että kulttuuri-psykologien käyttämän toimijuuden näkökulman soveltaminen vaikuttaisi ainakin teorian tasolla soveltuvan sosiokulttuuristen erojen havaitsemiseen ja tulkitsemiseen. Seuraavaksi on aika testata tätä empiirisesti suomalaisella aineistolla katso-
malla, paljastuuko eri opiskelijaryhmien väliltä toimijuudellisia eroja.

Aineisto ja analyysitapa

Aineiston pääpiirteet

Tämän tutkielman aineistona käytän Antti Maunun avustajiensa kanssa vuosien 2009–2011 aikana keräämää 35 juomiseen liittyvää fokusryhmähaastattelua. Näitä haastatteluita Maunu on analysoinut aikaisemmin raportissaan (2012) EHYT ry:lle pääosin juomistarinoiden sisältöjen kannalta tuoden esiin ryhmien erilaiset käsitykset hauskoista ja inhottavista juomistilanteista. Raportissaan hän sivusi myös ryhmien käyttämää kieltä ja puhetapoja siinä määrin, että havaitsi ryhmien välillä olevan viitteitä myös toimijuudellisista eroista (mt., 120–146). Tämä havainto antaa syyn tarkastella samaa aineistoa uudestaan toisista lähtökohdista käsin keskittyen ensisijaisesti haastateltujen ryhmien toteuttamiin toimijuuden muotoihin.

Aineiston ryhmät ovat alun perin jaettu haastateltavien sukupuolen, koulutustason ja -alan sekä ammattioppilaitoksista myös asuinpaikkakunnan mukaan tasaisesti seuraavalla tavalla:

Koulutusaste ja paikkakunta	Koulutusala	
	Sosiaali- ja terveysala	Talousala
Yliopisto, pääkaupunkiseutu	6 ryhmää (2 naisryhmää, 2 miesryhmää ja 2 sekaryhmää)	6 ryhmää (2 naisryhmää, 2 miesryhmää ja 2 sekaryhmää)
Ammattioppilaitos, pääkaupunkiseutu	6 ryhmää (2 + 2 + 2)	6 ryhmää (2 + 2 + 2)
Ammattioppilaitos, Satakunta ja Kainuu	6 ryhmää (2 + 2 + 2)	6 ryhmää (2 + 2 + 2)

Taulukko 1: Tutkielman aineisto (Maunu 2012, 50)⁸

⁸ Aineistoon kuuluu lisäksi 12 ammattikorkeakouluissa tehtyä haastattelua, jotka olen rajannut tämän tutkielman ulkopuolelle yhtäältä opinnäytetyön mitan vuoksi ja toisaalta

Maunun tekemän tutkimuksen mukaan ammattioppilaitosten välillä ei kuitenkaan ollut maantieteellisiä eroja, minkä vuoksi jätän tämän ulottuvuuden huomioimatta. Kooltaan ryhmät olivat kolmesta kuuteen henkilöä. Huolimatta siitä, että ammattiopistot ovat toisen ja yliopistot kolmannen asteen oppilaitoksia, haastateltavat olivat iältään keskenään suurin piirtein saman ikäisiä.⁹

Tutkittavilta henkilöiltä kysyttiin myös heidän vanhempiansa koulutustasosta ja ammattiasemasta, ja nämä luokiteltiin ja pisteytettiin seuraavalla tavalla:

1 = peruskoulu, ammatillinen koulutus tai lukio / manuaalinen työ

2 = opistoaste / alempi toimihenkilö

3 = korkeakoulu / ylempi toimihenkilö.

Ammattiin opiskelevien vanhempien pistekeskisarvo oli 1,5 ja yliopisto-opiskelijoiden vanhemmilla vastaava oli 2,5 antaen viitteitä siitä, että opiskelijat olivat hakeutuneet jossain määrin vanhempiansa koulutusta vastaavalle alalle. (Maunu 2012, 55–56.) Tämän pohjalta voidaan varovaisesti päätellä, että tutkittavien tekemät opiskelupaikkavalinnat heijastelevat kotoa omaksuttua arvomaailmaa.

Haastateltujen henkilöiden keskinäisten suhteiden tarkasta luonteesta on mahdollonta muodostaa tarkkaa kuvaa, mutta yleisesti ottaen heidän voidaan kuvata olevan keskenään opiskelutovereita. Kunkin ryhmäkeskustelun osapuolet siis tunsivat toisensa vähintään opiskelujen kautta, osa vietti myös vapaa-aikaa keskenään, mutta yksikään ryhmä ei koostunut pelkästään toisilleen parhaista ystävistä. Tämä koski niin ammatti- kuin yliopistotason ryhmiä. On tosin syytä huomata, että tuttavasuhteiden luonteen ja määrän on todettu olevan yhteydessä koulutustasoon siten, että vähemmän kouluttautuneilla tuttavasuhteita on vähemmän ja ne ovat tiiviimpiä kuin enemmän kouluttautuneilla (esim. Maunu 2013). Tämän pohjalta

vertaillakseni haastatteluryhmien ääripäitä keskenään. Lisäksi taulukon mukaan haastateltuja on yhteensä 36 kappaletta ilmoittamani 35:n sijaan, mikä johtuu siitä, että olen rajannut pois yhden haastattelun, joka maahanmuuttajataustaisten haastateltavien kieliongelmiensä vuoksi ei mielestäni ollut vertailukelpoinen muiden kanssa.

⁹ Haastateltavien iän vaihteluväli oli 18–50 ikävuoden välillä. Suurin osa haastateltavista oli kuitenkin 20–25-vuotiaita, haastateltavien iän keskiarvon ollessa 22,5 vuotta.

voidaan olettaa, että ryhmien välillä voi ilmetä eroja kanssakäymisen tavoissa, vaikka henkilöt olisivat keskenään ”yhtä tuttuja”.

Haastattelutilanteissa ryhmille annettiin tehtäväksi keksiä elokuvakäsikirjoitukset mielestään hauskimmasta ja inhottavimmasta mahdollisesta juomistilanteesta. Tilanne eteni siten, että tehtävän saatuaan ryhmä alkoi keskenään keksiä tarinaa haastattelijan jättäytyessä syrjään seuraamaan keskustelua. Haastattelijalla ryhmäkeskusteluiden aikana välinpitämätöntä istuessaan etäällä ryhmästä ja näyttämällä puuhastelevansa omiaan. Joissain tapauksissa, joissa ryhmän keskustelu ei lähtenyt omatoimisesti käyntiin, haastattelijalla otti osaa keskusteluun esittämällä virittäviä kysymyksiä ryhmälle, minkä jälkeen hän jättäytyi taas taka-alalle.

Rakenteeltaan haastattelut etenivät siten, että ensin tehtävän saatuaan ryhmät saivat puolisen tuntia aikaa käsikirjoituksen muodostamiseen keskenään, minkä jälkeen he esittelivät yhteenvedon valmiista käsikirjoituksesta haastattelijalle. Tämän jälkeen heidän piti muodostaa toinen käsikirjoitus tunnelmaltaan edelliseen nähden päinvastaisesta juomistilanteesta, minkä he myös lopuksi esittelivät haastattelijalle. Lopuksi haastattelijalla keskusteltiin käsikirjoitusten suhteesta ryhmän jäsenten omiin kokemuksiin ja juomistapoihin. Näistä haastatteluiden kolmesta osasta (käsikirjoitusten laatiminen, valmiin käsikirjoituksen kertaaminen, keskustelu haastattelijan kanssa) keskityn tarkemmin vain ensimmäiseen, jossa haastattelijalla jäi taka-alalle ja ryhmän henkilöiden tapa toimia juuri siinä ryhmässä yhdessä korostuu.

Haastattelut videoitiin ja litteroitiin niiden pohjalta sanatarkasti. Tässä tutkielmas-
sa hyödynnän näitä litteroituja haastatteluja, minkä vuoksi keskityn toimijuuden tarkasteluun yksin haastateltavien käyttämän kielen ja sen ilmentämän vuorovai-
kuslogiikan pohjalta.

Ryhmäkeskusteluiden tuottama tieto

Ryhmissä käydyt neuvottelevat keskustelut laadittavista juomiskäsikirjoitusten sisällöistä antavat mahdollisuuden tarkastella ennen kaikkea ryhmäkohtaisia toi-

mijuuden tapoja. Ryhmäkeskusteluissa voidaan tarkastella sitä, millaisia ovat kussakin ryhmässä suositut intersubjektiiviset toimijuuden muodot (ks. Crossley 1996; Törrönen 1999, 22). Nämä koostuvat yksilöiden jakamasta yhteisestä kulttuurisesta tiedosta, jota he soveltavat muodostaakseen yhteisymmärryksen juomistarinarista. Oletettavaa on, että mitä vaivattomammin ryhmä saavuttaa yhteisymmärryksen, sitä yhtenäisemmin ryhmän yksilöt jakavat samankaltaisen toimintaa kehystävän kulttuurisen kuvaston, joka sisältää muun muassa käytännön kanssakäymisen keinoja ja arvotettuja tapoja jäsentää ja luokitella maailmaa.

Vaikka en varta vasten tässä tutkielmassa keskitykään tarkastelemaan sisällöllisesti ryhmäkeskusteluja (mihin puolestaan Maunun tekemä analyysi (2012) painottui), luo juomisteema keskusteluihin oman leimansa, joka vaikuttaa myös keskusteluissa ilmeneviin toimijuuden muotoihin. Aiheena kuvitteellisen hauskan tai inhottavan juomistarinan keksiminen vaikutti olevan kutakuinkin kaikissa ryhmissä erittäin innostava ja siten toimi hyvin toimijuuden tapoja esiintuovana virikkeenä. Ensinnäkin kuvitteellisena tilanteena aihe ei rajannut ulkopuolelleen henkilöitä, jotka eivät itse käytä alkoholia, vaan todellisten juomistilanteiden sijaan puhe koski useammin juomiseen liitettyjä mielikuvia, joista lähes kaikilla on jotain sanottavaa. Toiseksi alkoholin nauttimisesta puhuminen on tunnetusti itse juomisen rinnalla tärkeä osa suomalaista alkoholikulttuuria (Apo 2001, 311). Oli kyse sitten hauskaasta tai inhottavasta juomistilanteesta, ryhmien käymä keskustelu oli elävää ja motivoitunutta sekä ryhmillä vaikutti olevan hauskaa aiheesta puhuessaan. Alkoholi on puheenaiheena hyvin voimakkaasti suomalaisia yhdistävä aihe, johon jokaisen on melkein pakko muodostaa jonkinlainen suhde. Tämä takaa sen, että keskustelua, josta toimijuuden muotoja voidaan tutkia, syntyy siitä puhuttaessa luultavasti monipuolisemmin ja laajemmin kuin monesta muusta puheenaiheesta.

Ryhmäkeskustelun luonne on tässä aineistossa lähtökohtaisesti konsensushakuisia, koska ryhmä on saanut yhteisen tehtävän suoritettavakseen. Tällöin se, mitä ryhmässä olijat puhuvat, ei heijasta vain heidän yksilöllisiä näkemyksiään asioista, vaan siinä heijastuvat heidän ääneenlausumattomat oletuksensa muun muassa siitä, mitä muut ryhmässä olevat ajattelevat ja ymmärtävät tai mitä ja millä tavalla on heidän käsityksensä mukaan sopivaa tilanteessa puhua. Haastattelijan puuttumattomuus ryhmän keskinäiseen neuvotteluun juomistarinarista tarjosi puolestaan

ryhmälle vapauden ohjata aiheen kulkua juuri heille itselleen relevantteihin teemoihin ja käyttää heille ominaisia vuorovaikutustapoja.

Tähdätessään yhteisen tehtävän – juomiskäsikirjoituksen – valmiiksi saattamiseen ryhmän fokus kiinnittyy pragmaattisesti asioihin, jotka yhdistävät ryhmässä olevia, ja joiden avulla yhteisymmärrys on helpoiten muodostettavissa. Näin ei ole vain käsikirjoitusten sisällön kannalta, vaan myös vuorovaikutuksen muodon kannalta, jolloin ryhmän yksilöt pyrkivät käyttämään mahdollisimman ymmärrettävissä olevaa kieltä, ja ikään kuin sitoutumaan yhteisesti jaettuun julkilausumattomaan logiikkaan tavasta puhua ja tulkita toisten puhetta (esim. Heritage 1996, 102). Ryhmän yksilöiden käsitys tästä jakamastaan logiikasta on kuitenkin jokaisella jossain määrin erilainen, minkä vuoksi myös heidän toimijuuden muotonsa sisältävät yksilöllisiä piirteitä. Sosiologisesti kiinnostavaa on kuitenkin tarkastella ryhmissä käytettyjä jaettuja toimijuuden muotoja ja niiden ryhmäkohtaisia eroavaisuuksia.

Ryhmäkeskusteluiden sisältöihin ja siihen, miten toimijat toimivat vaikuttaa tilanteessa lukemattomia asioita (kuten haastateltujen mielentila tai tilanteessa vallitsevat olosuhteet, kuten ilman lämpötila), joista ei voida saada tietoa tämän aineiston perusteella. Tämä ei kuitenkaan ole ongelma tämän tutkielman kannalta. Tarkoitus ei ole selvittää perinpohjaisesti sitä, millaisista inhimillisten ja ei-inhimillisten ”toimijoiden” verkostosta aineistossa ilmenevät toimijuudet koostuvat (vrt. Latour 2005) tai pyrkiä selittämään toimijuuden malleja sukupuolen tai koulutuksen kaltaisilla taustamuuttujilla. Nämä ”taustamuuttajat” toimivat ennemminkin aineistoa jäsentävänä luokitteluna. Jos analyysini pohjalta kuitenkin eri ryhmien välille hahmottuu systemaattisesti erilaisia toimijuuden muotoja, kuten Maunun tekemässä analyysissä (2012), tulee yhteys tässä yhteydessä tulkita ensisijaisesti korrelaationa. Aineiston pohjalta voidaan sanoa esimerkiksi, että tietynlainen toimijuuden muoto on ammattiopiston talousalaa opiskelevilla tyypillinen, mutta ei sitä, miksi ne ovat sellaisia. Jo tieto siitä, poikkeavatko käytetyt toimijuuden mallit eri ryhmien välillä, ja jos poikkeavat, niin millä tavoin, on itsessään mielenkiintoinen ja monia uusia sovelluksia ja kysymyksiä avaava. Sen perusteella voidaan esimerkiksi ymmärtää paremmin erilaisten valintojen taustalla olevia logiikoita tai pohtia sitä, miten erilaisten toimijuuden muotojen välisiä ristiriitoja olisi mahdollista vähentää.

Analyysitapa

Kuten aikaisemmin totesin, kulttuuripsykologien käyttämä toimijuuden näkökulma, jota Bernstein täydentää, tarjoaa potentiaalisen analyysikehyksen ryhmäerojen tulkintaan myös tämän tutkielman ryhmäkeskusteluaineistoa ajatellen. He ovat kuitenkin hyödyntäneet tutkimuksissaan hyvin erilaisia aineistoja kuin mikä käsillä oleva ryhmäkeskusteluaineisto on, minkä vuoksi heidän käyttämänsä menetelmät eivät suoraan sovellu tähän, vaan toimijuuden operationalisointiin on haettava apuja toisaalta. Jukka Törrönen on kehittänyt (esim. 2010 ja 2014) laadullisia menetelmiä identiteettien ja subjektipositioiden tutkimiseen haastatteluaineistosta. Identiteettien Törrönen käsittää olevan historiallisesti, sosiaalisesti ja kulttuurisesti tuotettuja asemia, jotka ovat prosessimaisesti jatkuvan tulemisen tilassa, ja jotka saavat väliaikaisen pysyvyytensä ja merkityksensä aina konteksti- ja tilannekohtaisesti. Identiteetit eivät ole tällöin jähmeitä ja ulkoapäin yksilön toimintaa määrittäviä kategorioita, vaan yksilöiden aktiivisesti ottamia subjektipositioita, joissa yksilöt tekevät luokituksia maailmasta ja muista ihmisistä, luovat erilaisia orientaatioita sekä kommunikoivat haastattelutilanteessa olevien henkilöiden kanssa. (Törrönen 2010, 180–181.) Näin määriteltynä tarkastelu kohdistuu erittelemään haastatteluista yksilöiden erilaisia tapoja toimia maailmassa ja luokitella sitä, mikä samalla vastaa käyttämäni määritelmää toimijuudesta. Seuraavaksi avaan, millaisia keinoja toimijuuden mallien erittelemiseen Törrösen esittelemät menetelmät tarjoavat. Otan kuitenkin vapauksia menetelmän tulkinnassa ja soveltamisessa, jotta sen avulla saisi aineiston vastaamaan mahdollisimman hyvin aiemmin sille esittämiini kysymyksiin.

Törrösen mukaan analyysin kannalta on usein hyödyllistä ymmärtää haastatteluaineiston koostuvan samanaikaisesti kahdesta ulottuvuudesta. Ensinnäkin haastattelutilanteessa osapuolet luovat yhdessä jaetun todellisuuden, joka on siinä mielessä irrallaan nykyhetkestä, että siinä olevat toimijat ja tapahtumat ovat nykyhetkeen nähden eri ajassa ja paikassa. Tätä Törrönen kutsuu lausuman ulottuvuudeksi, ja se on tiivistettävissä kysymykseen ”mistä puhutaan?”. (Törrönen 2010, 185–186.) Käyttämässäni aineistossa ryhmäkeskusteluissa käsiteltävät kuvitteelliset

juomistilanteet kaikkine elementteineen tapahtuvat tässä ulottuvuudessa. Toiseksi haastattelutilanteet tapahtuvat kuitenkin aina myös ”nykyhetkessä”, jossa osapuolet ovat keskinäisessä vuorovaikutuksessa sidottuina tiettyyn aikaan ja paikkaan. He samalla sekä ilmaisevat tavalla tai toisella suhdettaan lausuman ulottuvuuden tapahtumiin ja toimijoihin että kytkevät toisiaan erilaisiin vuorovaikutusrooleihin ja -suhteisiin. Tätä ulottuvuutta Törrönen kutsuu enonsiaatioksi, ja se on tiivistettävissä kysymyksiin ”kuka puhuu ja millä tavalla?”. (Mt.) Havainnollistan eroa seuraavan ammattiopiston sosiaalialaa opiskelevan miesryhmän hauskinta juomistilannetta koskevan aineistositaatin avulla:

SAKARI: No miten se etenee siin, niin pelaillaan mölkkyy ja otetaan keittoa ja..?

PEKKA: Sauna lämpiää.

SAKARI: Sauna on lämpiämässä sit saunotaan ja alkaaks siinä vaiheessa oleen niinku humalataso tarpeeks et ruvetaan saamaan (JUHO: Joo mennään uimaan sinne.) niitä huippuideoita?

JAAKKO: Mm.

JANI: Sen jälkeen mennään uimaan.

PEKKA: Sit lähtee ne vesisukset ja vene.

SAKARI: Ja just...

JAAKKO: Grilli päälle.

JANI: Ja kello on kaks päivällä.

PEKKA: (nauraa)

JAAKKO: Pitääks siihen keksi joku semmonen jotain tapahtumia mitkä niinku vähän eroo noista perusjutuista?

JANI: Täytyis.

SAKARI: Mut tää on meidän leffa, täs piti mahdollisimman hauska juomistilanne, mimmonen me koetaan niinku mahdollisimman hauskaks.

JAAKKO: Siinä voi olla joku semmonen huippu jossain vaiheessa ja sit loppu.

Lausuman ulottuvuutta sitaatissa kuvaavat kaikki tarinaan liittyvät tapahtumat ja muut elementit, joista haastateltavat keskustelevalle. Ne käsittelevät sitä, mitä tarinassa tapahtuu, ja mikä on tarinan sisältö. Haastattelujen lausuman ulottuvuutta eli juomistarinoiden sisältöjä Maunu on käsitellyt laajasti EHYT ry:lle tekemässään raportissa (2012). Enonsiaation ulottuvuus puolestaan näkyy sitaatissa siinä, millä tavalla ryhmän jäsenet kommunikoivat keskenään, millaista kieltä käyttäen, millaista rooleista käsin ja millä tasolla keskustellen. Esimerkiksi sitaatin loppupuolella ryhmä alkaa reflektoida kertomustaan pohtien tarinan suuntaa suhteessa tehtävänantoon, jolloin he hetkellisesti vaihtavat omaa rooliaan tarinan tapahtumien kuvaajista kriittisemmiksi toimintansa arvioitsijoiksi. Tämä on enonsiaation ulot-

tuvuudessa tapahtuva muutos ja se kuvaa sitä, millaisista rooleista ja asemista käsin toimijat juuri tapahtumahetkellä toimivat. Lyhyesti sanottuna enonsiaation ulottuvuus käsittää nykyhetkessä tapahtuvan toiminnan puhestrategioineen, kun taas lausuman ulottuvuus käsittää todellisuuden, josta toimijat puhuvat ja jonka he pyrkivät kommunikoimaan toisilleen. Toimijuuden analyysissä keskityn siten yksin enonsiaation ulottuvuuden tarkasteluun.

Ikkunat toimijuuden mallien tunnistamiseen: toimijoiden näkökulmarakenne ja kommunikaatioasemat tai -rakenne

Enonsiaation ulottuvuuden käsitteellistäminen auttaa rajaamaan aineistosta kohteen, josta toimijuuden malleja on mielekästä lähteä tutkimaan. Se ei kuitenkaan itsessään vielä tarjoa työkaluja erilaisten toimijuuden muotojen erittelyyn aineistosta. Tähän tarkoitukseen soveltuvat Törrösen (2010 ja 2014) muotoilemat toimijoiden *näkökulmarakennetta* ja *kommunikaatioasemia* tai *-rakennetta* tarkastelevat näkökulmat.

Kun tarkastellaan toimijoiden näkökulmarakennetta, kiinnitetään huomio siihen, millaisen jaetun kuvan todellisuudesta toimijat yhdessä luovat. Huomio kiinnitetään esimerkiksi siihen, millaisia elementtejä keskustelijat korostavat puheessaan, mihin heidän huomionsa keskustelussa kiinnittyy, mikä puolestaan jätetään huomiotta, millaiset asiat nähdään merkityksellisinä ja mitkä puolestaan yhdentekevinä. Toisin sanoen tarkastellaan sitä, millaisesta näkökulmasta toimijat maailmaa tarkastelevat, ja millaisista elementeistä he jaetun maailmansa koostavat. Toimijoiden näkökulmarakenteen tarkastelu kertoo, millaista tapaa kategorisoida maailmaa ja orientoitua siihen haastateltavat pitävät sillä hetkellä oikeana tapana kokea maailmaa ja navigoida siellä.

Toinen käyttämäni aineiston mahdollistama ikkuna toimijuuden muotojen analyysiin avautuu, kun tarkastellaan sitä, millaisia kommunikaatioasemia toimijat ottavat keskustellessaan, ja millaisia kommunikaatorakenteita he puheessaan käyttävät. Kommunikaatioasemissa on kyse siitä, millaisista asemista käsin puhuja asiansa (haluaa) esittää, ja millä tavalla hän kuulijansa asemoi. Esimerkiksi toimija voi esittää asiansa ikään kuin ulkopuolisena raporttoijana tai ensikäden kokijana. (Tör-

rönen 2014, 91–93.) Se millä tavalla toimija asemoituu ja millaisen roolin itselleen ottaa, vaikuttaa toimijan käyttämän kommunikaation rakenteeseen eli siihen, millaista kieltä hän käyttää, ja millä tavalla siten maailmaa havainnoi. Tällöin tarkastellaan kommunikaation muotoa ja sen muodon välittämää viestiä kysyen, millaista kommunikaation kanavaa käyttäen toimijat kommunikoivat, ja millaisiin toimijaroleihin tämä kanava toimijat asemoi.

Tiivistäen, toimijoiden näkökulma- ja kommunikaatorakenteiden tarkasteleminen ryhmäkeskusteluista luotaavat eri kulmista ryhmissä haastatteluhetkellä eläviä toimijuuden muotoja. Näkökulmarakenne nostaa esiin sen, millaisiin seikkoihin haastateltavat fokusoituvat, ja millaiset asiat he merkityksellistävät, kun taas toimijoiden vuorovaikutusrakenne paljastaa toimijoiden suosiman kommunikoinnin muodon ja sen sisältämät taustaoletukset kuulijasta ja jaetusta käsityksestä maailmasta.

Toimijoiden näkökulmarakenne aineistossa

Kun tarkastellaan aineistoa, toimijoiden erilaiset näkökulma- ja kommunikaatorakenteet eivät nouse sieltä itsestään esiin, vaan niiden erittelemisen edellyttää menetelmän räätälöintiä aineistoa ja teoreettis-menetelmällistä kirjallisuutta vuoropuheluttamalla. Tämän räätälöidyn metodisen näkökulman muodostin Atlas.ti-ohjelmistolla aineistoa useaan kertaan lukemalla ja luokittelemalla sitä pienempiin ja keskenään vertailukelpoisiin kategorioihin. Tämän pohjalta erottuivat aineistosta kohdat, jotka ilmaisuvoimaisimmin erittelevät toimijoiden näkökulma- ja kommunikaatorakenteita.

Toimijoiden näkökulmarakennetta tarkasteltaessa huomio kiinnitetään siihen, mistä toimijoiden näkökulmat koostuvat, mihin he kiinnittävät huomionsa ja millaisia asioita pidetään merkityksellisinä. Ryhmäkeskusteluissa nämä seikat tulevat parhaiten näkyville tarkasteltaessa ryhmän henkilöiden tapoja perustella ja saada muut ryhmässä olevat vakuuttuneiksi esittämistään ehdotuksista tarinan tapahtumista. Perustelut eivät ole aineistossa läheskään aina eksplisiittisessä muodossa esitettyjä perusteluja, vaan niiksi on tulkittavissa kaikki keskusteluissa mainitut asiat, joihin haastateltavat vetoavat ja ottavat esille. Koska ryhmän päämääränä on

saavuttaa yhteisymmärrys keksimästään tarinasta, näiden perusteluiden ja vakuuttamisen tapojen voidaan katsoa ilmaisevan yksilöiden ajatuksia siitä, millaisten asioiden oletetaan olevan juuri siinä ryhmässä vetoavia ja arvostettuja. Ne siis ovat ikkuna ryhmässä jaettuihin käsityksiin siitä, mikä on olennaista lausua ääneen, ja minkä oletetaan vakuuttavan kanssakuulijat.

Perustelutavat jaoin kahteen kategoriaan sen perusteella, vetosivatko haastateltavat keskusteluissaan ennemmin yksilöiden ulkopuolisiin tekijöihin vai yksilöiden ”sisäisiin” seikkoihin, kuten kokemukseen. Perusteluissa, joissa vedotaan yksilöön nähden ulkopuolisiin tekijöihin, annetaan painoarvo esimerkiksi tapahtumamiljöölle, tapahtumille itselleen tai erilaisille objekteille antaen niiden ikään kuin puhua puolestaan häivyttäen yksilötoimijat taka-alalle. Tällöin kerronta noudattaa logiikkaa, jossa tarina välitetään sen ulkoisia piirteitä kuvailemalla sen sijaan, että pyrittäisiin välittämään tarinaa samastuttavana kokemuksena. Sisäisissä perusteluissa puolestaan keskitytään toimijan sisäisiin mielenmaisemiin tunnetiloineen ja ajatuksineen pyrkimyksenä samastuttaa kuulijat tarinan henkilöiden kokemuksiin. Nämä erilaiset vakuuttamisen tavat voidaan ymmärtää narratologisessa mielessä erilaisina *fokalisaatioina* eli näkökulmina, jotka kertovat siitä, kenen aistein kuvattu tarina välitetään. Ulkoisessa fokalisaatiossa kerronta on ikään kuin ”objektiivisesti” tilannetta kuvailevaa keskittyen henkilöiden käyttäytymiseen sivuuttaen heidän mielenliikkeidensä tarkemman erittelyn. Sisäisessä fokalisaatiossa vastavasti kertoja menee tarinan henkilön päälle välittäen tapahtumia hänen kokemusmaailmastaan käsin. (Törrönen 1999, 51–52.)

Ulkoisessa fokalisaatiossa huomio kiinnitetään yksilöiden ulkopuolella olevaan maailmaan, joka on joko aistimellisesti tai tiedollisesti jaettua. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että puheessa keskitytään tällöin ensisijaisesti asioihin, jotka ovat silminnähtävissä havaittavissa, kuten toiminnan tai konkreettisten esineiden kuvailuun. Yksilöiden toimintaa selitettäessä puolestaan ulkoisessa fokalisaatiossa vedotaan yleisesti jaettuihin sosiaalisiin rooleihin, kuten sukupuolirooleihin, jotka määrittävät ulkoapäin yksilöä. Asiantiloja eksplisiittisesti perusteltaessa ulkoisessa fokalisaatiossa vakuuttavinta on vedota yleisesti tunnettuun tai muuhun ei-yksilökohtaiseen tietoon. Tiivistäen ilmaistuna huomion keskipisteenä ulkoisessa fokalisaatiossa ovat asiat, joiden oletetaan olevan jaettuja keskustelijoiden kesken,

ja jotka eivät edellytä yksilöllisten mielenliikkeiden avaamista. Sisäisessä fokalisaatiossa puolestaan huomio kiinnitetään yksilöllisiin kokemuksiin ja tunnetiloihin eli asioihin, joiden ei oleteta olevan jaettuja ja välttämättä ulospäin näkyviä. Puhe on tällöin luonteeltaan usein reflektiivistä ja analyttistä, missä yksilölliset mielenliikkeet pyritään sanallistamisen avulla tuomaan yleisesti esille. Perustellessa sisäisen fokalisaation kautta vedotaan henkilökohtaisiin tuntemuksiin, kokemuksiin ja mielipiteisiin.

Ulkoisen ja sisäisen fokalisaatio voidaan tunnistaa empiirisestä aineistosta tarkastelemalla, millaisiin asioihin toimijat puheessaan orientoituvat eli mihin he kiinnittävät huomiota. Tässä apuna voidaan käyttää Basil Bernsteinin käyttämää luokittelevaa kielellisen toiminnan orientaatioista persoonaan, objekteihin, toimintaan ja statukseen tai ihmisten välisiin suhteisiin (Bernstein 2003, 114–115.) Näistä ainoastaan persoonaorientaation voidaan katsoa ilmentävän sisäistä fokalisaatiota muiden ollessa ulkoisen fokalisaation ilmentymiä. Nämä orientaatiot ovat pitkälti itsensä selittävällä tavalla nimetty. Persoonaorientoituneessa puheessa ollaan kiinnostuneita henkilöiden yksilöllisistä puolista, kuten kokemuksista ja tunnetiloista. Objektiorientoituneessa puheessa keskitytään materiaaliseen todellisuuteen, kuten esineisiin ja miljööhön. Toimintaorientaatiossa huomio on kiinnittynyt siihen, mitä toimijat tekevät. Statusorientaatio puolestaan viittaa siihen, että ihmisten väliset suhteet ja sosiaaliset roolit nostetaan keskeisiksi huomion kohteiksi.

Ryhmäkeskusteluissa käytetyn puheen orientaatioita ja perustelutapoja tarkastelemalla voidaan muodostaa käsitys toimijoiden käyttämästä fokalisaation tavasta ja nähdä, millaiset asiat he itse nostavat ryhmässä merkityksellisimmiksi näkökulmiksi.

Toimijoiden kommunikaatioasemat ja -rakenne aineistossa

Toimijoiden kommunikaatioasemia ja -rakenteita tutkittaessa aineistosta pitää kiinnittää huomio haasteltavien käyttämän ilmaisun muotoon siltä kantilta, millaista kommunikaation kanavaa toimijat keskenään käyttävät, ja millä se heidät asemoi suhteessa toisiinsa ja maailmaan. Tekemäni koodauksen pohjalta aineistos-

ta erottui kaksi kaikissa haastatteluissa toistuvaa tilannetta, joissa erilaiset kommunikaatorakenteet erottuivat selkeimmin.

Ensinnäkin eroja ryhmien välillä oli siinä, miten he aloittivat ryhmätoimintansa saatuaan tehtävänannon; aloittivatko he suoraan keksiä juomistarinaa vai kävivätkö he tätä ennen kartoittavaa keskustelua ryhmässä jaetuista juomiseen liittyvistä käsityksistä. Osassa ryhmistä käytiin hyvinkin perustavanlaatuinen keskustelu liittyen siihen, millaisia käsityksiä kullakin ryhmän jäsenellä on hauskoista tai inhoitavista juomistilanteista tai millainen keksittävän tarinan tulisi olla, ja mistä näkökulmasta aihetta pitäisi lähestyä. Sen sijaan toisissa ryhmissä nämä seikat sivuutettiin kokonaan heidän alkaessa kertoa jo heti alkuun juonenkäänteitä ja juoniehdotuksia tarinalle. Tämä asia saattaa vaikuttaa triviaalilta, mutta sitä se ei ryhmän käyttämien toimijuuden tapojen kannalta ole. Sen kautta pääsee tarkastelemaan, millaisia lähtökohtaisia oletuksia ryhmän jäsenet tekevät siitä, mitä asioita ryhmässä pidetään siinä määrin ennalta jaettuina, että niistä ei tarvitse erikseen keskustella, ja missä he puolestaan olettavat näkemystensä eroavan toisistaan tarkempaa erittelyä edellyttävällä tavalla. Ryhmätehtävän aloittaminen ryhtymällä keksimään suoraan tarinalle juonta viestii oletuksesta ryhmän jäsenten samannäköisyydestä ja edellyttää heiltä mukautumiskykyä lähteä mukaan yhteisen juonen keksimiseen. Sen sijaan ryhmän aloittaessa keskustelunsa pohjustamalla tarinaa ryhmän henkilöiden yksilökohtaisten näkemysten esiin tuomisella oletuksena on, että jokaisen henkilökohtaiselle näkemykselle tulee ensiarvoisesti antaa tilaa.

Toisena tilanteena, jossa ryhmien väliset erot vuorovaikutuksen muodossa erottuivat selvästi, oli se, millä tavoin ryhmissä käytettiin stereotyyppiteleviksi tai metonyymisiksi¹⁰ ymmärrettäviä yleistäviä ilmauksia. Näitä käytettiin kutakuinkin kaikissa ryhmissä, mutta tavat, joilla niitä käytettiin vaihtelivat ryhmien välillä. Ero oli siinä, näkivätkö ryhmän jäsenet tarpeelliseksi jollain tavalla osoittaa tiedosta-

¹⁰ Puhuessani metonymioista viittaan kielenkäytön tapaan, jossa jokin suurempi merkityskokonaisuus tai joukko mielikuvia tiivistetään johonkin tunnettuun ilmaisuun. Tällöin voidaan esimerkiksi puhua Gambinan juomisesta, jos halutaan luoda mielikuva rappiollisesta tai päihtymyskeskeisestä juomisesta; nimetä henkilö haluttuja mielikuvia sen luonteenpiirteestä herättävällä tavalla esimerkiksi Uunoksi tai vedota vaikka "kaurismäkeläiseen tunnelmaan". Yhtä kaikki, metonyymiset ilmaukset kertovat kuulijoille enemmän kuin mitä ääneen lausutaan niiden viitatessa johonkin yhteisesti jaettuun kulttuuriseen tietoon.

vansa käyttävänsä yleistäviä ja implisiittisiä oletuksia tekeviä ilmauksia. Esimerkiksi kuvaillessaan tarinoidensa henkilöjä joidenkin ihmisryhmiin liitettyjen stereotyyppien kautta, osassa ryhmistä mainittiin erikseen kyseessä olevan karkea stereotyyppiä tai sitä käytettiin ironisesti ilmausta alleviivaten. Sen sijaan toisissa ryhmissä vastaavia ilmauksia käytettiin toteamuksen kaltaisina kuvauksina. Kyse ei ole niinkään siitä, että kaikissa ryhmissä ei osattaisi erottaa yleistyksen karkeistavuutta, vaan kyse on enneminkin siitä, pidetäänkö ryhmässä tarpeellisena ja olennaisena asiana osoittaa, että ilmauksen yleistävyys tiedostetaan ja ottaa sillä tavalla etäisyyttä yleistävästä kielenkäytöstä. Jälleen kerran, tämäkään ero ei ole toimijuuden kannalta triviaali. Puhetapa, jossa metonymisiä tai stereotyyppisiä ilmauksia käytetään toteavina kuvauksina, nojaa oletukseen, että kaikki ryhmässä ovat ”samalla taajuudella” osaten tulkita tiiviit ja yleistävätkin ilmaukset ilman tarkentamista. Tarve alleviivata stereotyyppittelevän tai metonymisen ilmauksen yleistävyyttä puolestaan viittaa siihen, että ihmisten yksilöyttä ei haluta häivyttää stereotyyppisiin, ja että kaikkien ei oleteta tulkitsevan ilmauksia samalla tavalla.

Nämä kummatkin tilanteet (eli tapa aloittaa ryhmäkeskustelu ja tavat käyttää yleistäviä ilmauksia) ovat tulkittavissa kielen erittelevyyden asteeseen ja sen implikoimiin toimijuuden muotoihin keskittymällä. Apuna analyysissa voidaan käyttää Bernsteinin jakoa tiivistävään ja erittelevään puhetapaan. Erot tiivistyvät kysymykseen, koetaanko ryhmissä tarpeelliseksi eritellä kunkin yksilökohtaiset tulkinnat ja näkemykset vai nojataanko oletukseen, että kaikki ryhmässä tulkitsevat esitetyn asian lähtökohtaisesti samalla tavalla (Bernstein 2003, 31–40). Kummankin puhetavan taustalla vaikuttavat omanlaisensa oletukset ryhmässä jaetusta moraalista kommunikaation järjestyksestä, joka asemoi toimijat erilaisiin suhteisiin toistensa ja maailman kanssa.

Tiivistävässä vuorovaikutuksen muodossa asioita kuvaillaan kapeahkosta vinkkelistä vähäsanaisesti ja epämääräisiin pronomineihin (kuten *tu*, *tämä se*, *sitten*, *sellainen*) usein tukeutuen. Lisäksi kieli on rakenteeltaan yksinkertaista ja viittauksia minään, omiin kokemuksiin ja tunteisiin on vähän. (Bernstein 1964, 56.) Tällainen vuorovaikutuksen tapa nojaa toimijoiden jakamaan ymmärrykseen tilanteeseen liittyvistä rooleista kulloisessakin kontekstissa, jolloin kunkin erityisten intentioiden tai intressien sanallistamiselle ei ole erikseen tarvetta. Toimijat eivät silti vält-

tämättä oikeasti tiedä toistensa mielenliikkeitä, vaan olennaista on toimia sen mukaan ikään kuin ne tiedettäisiin ja noudattaa sen varaan rakentuvaa vuorovaikutuksellista logiikkaa. (Mt., 58–62; Bernstein 2003, 98–101.) Kieltä ei tällöin käytetä välineenä viestiä yksilöllistä erityisyyttä, jolloin se ei myöskään rakenna toimijuudellista tilaa, jossa huomio kiinnitettäisiin yksilöiden mielenliikkeisiin ja havaintoihin. Sen sijaan huomion keskipisteenä ovat yksilön ulkopuolella olevat asiantilat ja olosuhteet, jotka yhdistävät ne jakavat yksilöt toisiinsa. (Bernstein 1964, 59.) Yleisesti ottaen tiivistävä puhetapa viestii mukautumisen ja ryhmään sopeutumisen etusijalle asettavasta toimijuudesta, jossa ryhmän yhdenmukaisuutta pidetään toiminnan lähtökohtana (vrt. Kauravaara 2013, 173–183).

Muodoltaan erittelevä vuorovaikutusrakenne on puolestaan yksityiskohtaisuuteen ja asioiden kokonaisvaltaiseen kuvailuun tähtäävää ja yksilön näkökulman huomioivaa. Näin tehdessään se kuvaa todellisuuden avautuvan lähtökohtaisesti erilaisena eri ihmisille. Erittelevä vuorovaikutuksen muoto tähtää asioihin liittyvien merkitysten ja tulkintojen esiin tuomiseen, jotta viesti olisi mahdollista ymmärtää ilman ennalta olevaa tietoa asiasta. Siten sen voidaan katsoa tekevän vähemmän oletuksia kuulijasta ja myös velvoittavan kuulijaa vähemmän tulkintaa vaativaan ymmärtämiseen. Näin ollen erittelevän vuorovaikutusrakenteen voidaan katsoa pitävän yksilöiden erilaisuutta oletusarvoisena toiminnan lähtökohtana. Lisäksi puheessa viitataan usein minään tai keskitytään muuten mielensisäisten tapahtumien artikulointiin. Nämä vuorovaikutuksen muodot ilmentävät toimijuutta, jossa yksilö mielletään erilliseksi ja jokseenkin itsenäiseksi toimijaksi suhteessa ympäristöönsä ja muihin ihmisiin. (Bernstein 1964, 62; Bernstein 2003, 98–101.) Tällaisen toimijuuden lähtökohtana voidaan katsoa olevan pyrkimykset yksilölliseen erottautumiseen tai autenttisuuteen (vrt. Taylor 1995).

Toimijoiden näkökulmarakenne + kommunikaatiorakenne = toimijuuden arkkitehtuurit

Toimijoiden näkökulmarakenteen tarkastelu tuottaa tietoa siitä, millaisiin asioihin ryhmät kiinnittävät huomiota keskusteluissaan, ja millä tavalla niitä merkityksellistävät. Kommunikaatiorakenteen tarkastelu puolestaan avaa näkymän toimijoiden käyttämän kielen muotoon ja siihen, millaisia toimija-asemia he sen kautta it-

selleen ja muille ryhmässä oleville muovaavat. Yhdistämällä näistä kahdesta tarkastelukulmasta avautuvia näkymiä saadaan muodostettua olennaisimmilta osin riittävä kuva siitä, millaisista elementeistä ryhmäkeskusteluissa ilmenevät toimijuuden muodot koostuvat. Näitä "toimijuuden arkkitehtuureja" kokoan yhteen analyysin lopuksi. Sitä ennen tarkastelen aineistoa erikseen edellä esittelemistäni kahdesta analyttisestä näkökulmasta.

Toimijuuden mallien analyysi juomisaiheisista ryhmäkeskusteluista

1. Toimijoiden näkökulmarakenteet

Sitaatti 1: ammattiopiston liiketalousalan miesryhmä, hauskin juomistilanne

ILKKA¹¹: Isot kemit.

LAURI: Paljon naisia.

KASPER: Joo paljon naisia, ja lämmittiks ne sen saunan?

ESKO: Lämmitti.

JUHO: Joo, tai ne naiset lämmitti sen.

ESKO: Joo, ja miehet lähti kalaan ja...

ILKKA: ...ja ne teki ruokaa, naiset teki ruokaa.

JUHO: Niin miehet lähti kalastamaan ja...

ESKO: ...sai paljon kalaa ja...

ILKKA: ...naiset teki ruokaa.

JUHO: Sit naiset teki niist ruokaa sillä aikaa kun miehet sauno.

KASPER: Ja sit, mitä Veikolle sit, se virtsas kumminkin?¹²

JUHO: Veikkohan pissas kumminkin mutta vene ei kaatunu.

ESKO: Ja Veikolla oli pelastusliivit.

JUHO: Veikol oli niin.

KASPER: Veikon pissattua ne kalat vaan tuli siihen.

JUHO: Niin sen takia ne sai paljon kalaa.

ESKO: Aivan.

KASPER: Ja ja, tos on hän löi päänsä, ja menetti tajuntansa.

JUHO: Ei se lyöny.

KASPER: Ei ni.

ILKKA: Sil on ne pelastusliivit.

KASPER: Mut sit mitä me sit sanotaan? Kaverit veivät, Veikon takasin mökille, sit siit alkaa se...

JUHO: Niin kalojen kanssa.

LAURI: He päättivät et lähtevät kalojen kanssa takaisin mökille paistamaan niitä kun oli saanu tarpeeks.

ILKKA: Niin, niin ja sit ne meni kato saunaan, naiset teki ruokaa.

JUHO: Naiset paisto ne kalat.

¹¹ Kaikkien haastateltavien nimet on muutettu.

¹² Kasper viittaa tässä ryhmän aiemmin keksimään inhottavaan juomistarinaan, jossa päähenkilö Veikko putosi virtsatessaan seisaaltaan veneestä tippui järveen ja löi päänsä kiveen. Ryhmä rakensi suurelta osin hauskan juomistarinansa aiemmin keksimänsä inhotavan tarinan negaation pohjalta.

LAURI: Naiset paisto kalat ne menivät saunomaan, ja välillä hyppäsivät järveen ja tuli sit takas.

JUHO: Kävi uimassa ja söi hyvin, poltti juhannuskokon siinä.

Toimijoiden näkökulmarakenteen hahmottamiseksi sitaatin pohjalta on kysyttävä 1) kenen aistien välityksellä koettavaksi ryhmät tarinansa muodostavat eli muodostavatko ne tarinan tunnelman katsojan vai kokijan näkökulmasta; 2) millaisiin elementteihin ryhmät juomistarinoissaan suuntaavat huomionsa ja siten merkityksellistävät tavalla tai toisella, mihin liittyy se; 3) millaisia vakuuttamisen keinoja ryhmissä käytetään päästäkseen yhteisymmärrykseen.

Ryhmässä luetellaan lähes ”Tupu, Hupu ja Lupu” -tyylisesti yksimielisesti toisiaan täydentäen asioita, joita hauska juomistarina pitää sisällään (mm. paljon naisia, ruokaa, kalastusta, saunomista sekä absurdi mutta onnekas sattuma). Näkökulmana on ulkopuolinen katsoja, jolle tarina välitetään näkyviä tapahtumia ja ulkoisia puitteita kuvaillen. Ryhmässä ei perustella erikseen, miksi mainitut piirteet ovat hauskoja, vaan he nojaavat oletukseen siitä, että kaikki ryhmässä olevat ymmärtävät niiden merkityksen kutakuinkin samalla tavalla. Tarinan hauskuus luodaan kuvailemalla ulkoisia puitteita ja tapahtumia sillä tavoin, että tilanne avautuu ulkopuoliselle katsojalle silminnähdessä hauskana.

Ryhmä ei kuvaile henkilöhahmojen sisäisiä mielenliikkeitä tai tunnelmia lainkaan, vaan hahmojen persoonat välittyvät joko heidän toimintansa tai heihin liitettyjen rooliasemien kautta. Ryhmässä viitataan useampaan kertaan, kuinka naiset laittavat ruokaa miesten saalistaessa tai saunoessa. Hahmot sijoitetaan tekemään sukupuolensa perusteella perinteisesti maskuliiniseksi tai feminiiniseksi miellettyä toimintaa varsin mutkattomasti. Tämän perusteella ryhmä jakaa ajatuksen sosiaalisten rooliodotusten mukaan käyttäytymisestä toivottavana. Päätelmää tukee myös se, että vaikka tarinassa on useampia henkilöitä, heitä ei antisankarina toimivaa Veikkoo lukuun ottamatta yksilöidä, vaan heitä kuvataan toimintansa ja sukupuolensa perusteella yhteensulautuvana joukkona. Ryhmässä toimijat asemoidaan siten Bernsteinin käsitteistöä käyttäen *suljettuun roolirakenteeseen*, jossa yksilön omaehtoinen liikkumatila on kapea ja sen sijaan ulkoapäin määritellyt roolin mukaiset toimintaodotukset ja tavoitteet ovat omaksutut toiminnan lähtökohdiksi

(Bernstein 2003, 115–116). Tämä puolestaan asettaa mukautumiskyvyn (yhteisesti jaettuun merkityksiin) toimijuuden keskeiseksi toteutustavaksi.

Yhteenkokoavasti todeten ryhmän jakama näkökulmarakenne koostuu ulkopuolisen katsojan silmin koetusta tilanteesta, jossa yksilöiden ulkopuolella olevat ja tapahtuvat asiat määritetään kerronnan kannalta merkityksellisimmiksi. Toisin sanoen kuvasto, jonka avulla ryhmä muodostaa yhteisymmärryksen, jäsentää yksilön ulkopuolella olevat asiat, kuten ulkoiset puitteet ja yleiset roolikategoriat, yksilökeskeisiä kokemisen tapoja tärkeämmiksi. Seuraavassa yliopiston sosiaalialaa opiskelevien sekaryhmän hauskaa juomistarinaa pohtivassa keskustelussa puolestaan näkökulma koostuu erilaisista elementeistä:

Sitaatti 2: yliopiston sosiaalialan sekaryhmä, hauskin juomistilanne

SAARA: Ehkä niilki vois olla joku semmonen vanha riita mikä niil oli ollu siin niiku kytemäs joka ois jääny vähän auki sillon kun niiden tiet erkaantu sillee, et tota ehkä se ois menny nii et ne ois ollu jossain samas koulussa ja sit se Paula ois jo sillon ollu niinku nenä aina kiinni siin kirjassa, ja sit tota, tavallaan Uuno ei ois enää jaksanu jotenki niinku katella sitä meininkii tai jotain vastaavaa et se ois vähän ollu sillee, tavallaan jättäny sen sit yksin sit siin vaiheessa.

MARKUS: Mm

SAARA: Koska kyl siihen pitäis joku syy olla et se Paula tavallaan olis niin, niin estynyt lähtemään sinne mukaan.

SUSANNA: Mm. Ja sit jotenki alkoholin voimalla, ni Paulakin uskaltais purkautuu näistä sen vanhoist jostain kaunoista.

SAARA: Mm-m. Eli siin ois ne erimielisyydet ehkä tota. Tunnustaaks ne siin vaihees tunteensa toisilleen sitten? Tai siis Uuno, kertookse sille Paulalle että, et se on ollu siit kiinnostunu? Mut mun mielest se olis jotenkin kuitenkin oleellista se et se tyttökin nyt tapaa sil lenkil siel koiran kans ja Tervasaares ei olis mikään semmonen niinku et ”mä nyt otan tost” (MARKUS: Mm, aivan.) et ”mä voin näyttää noille”, vaan tota mun mielest se tyttö kuitenkin on mukana tos, se on muutenki aamulenkillä mut tota, mutta et siin pitäis olla ratkaisu kuitenkin niiden suhteen et niiden pitäis päästä jotenki harmoniaan.

MARKUS: Aivan.

SUSANNA: Mm.

SAARA: Et ehkä se Uuno just ymmärtäis sit sen et se on ollu niinku ihastunu siihen Paulaan et se tarkottais lähinnä sitä et, et se onki kaivannu sinne sen kotiin takasin (MARKUS: Niin) (SUSANNA: Mm) et se on tavallaan luullu et sen kuuluu lähtee niinku Helsinkiin opiskelemaan et se on joku semmonen asia mikä jokaisen pitää tehdä. Sit se ymmärtäisikin et se on kohdistanu vaan sen tunteen siihen Paulaan vaik oikeesti se kaipaa maas...

MARKUS: ...takas Pohjois-Karjalaan.

SUSANNA: Mm.

SAARA: Niinpä (naurahdus). Ymmärretään väärin kohdistettu tunne, njoo.

Edellisen ryhmän kanssa yhteistä tämän ryhmän muodostamassa näkökulmassa on se, että tarinan toimijat ovat ryhmän ulkopuolisia henkilöitä, joiden toimintaa ryhmät kuvaavat keskusteluissaan. Muilta osin heidän näkökulmansa koostuvatkin keskenään erilaisista elementeistä. Tarinaa muodostaessaan Saaran, Markuksen ja Susannan ryhmä sukeltaa tarinan henkilöiden kokemusmaailmaan pyrkien selittämään heidän toimintaansa ei-ulospäin näkyvien tekijöiden kautta. He perustelevat hahmojen toimia avaamalla heidän toimintansa taustalla olevia tunteisiin liittyviä motiiveja, minkä avulla hahmojen toimet tehdään ulkopuoliselle katsojalle samastuttavalla tavalla ymmärrettäviksi. Ulkopuoliselle tarkkailijalle näkyvää toimintaa he kuvailevat kuitenkin melko vähän. Sen sijaan heidän kuvaamassaan maailmassa merkityksellisin toiminta tapahtuu ensisijaisesti hahmojen sisäisissä mielenmaisemissa ja niiden kehittämisessä tarinan edetessä.

Näkyvät tapahtumat tarinassa eivät itsessään ilmennä sitä, että kyseessä on juuri hauska juomistilanne, vaan ilman hahmojen sisäisten kokemusten avaamista, tarinaa voisi yhtä hyvin pitää myös inhottavan juomistilanteen kuvauksena. Tarinan hauskuus piileekin päähenkilön henkisen kasvun kuvauksessa hänen vapautuessaan tiedostamattomien tunteiden otteesta ymmärtäessään niiden todellisen syyn eli kaipuun kotiseudulle Pohjois-Karjalaan¹³. Tämän oivalluksen ansiosta päähenkilö-Uunosta kasvaa entistä vapaampi toimija, joka on kykenevä ohjaamaan paremmin itse elämäänsä. Mikäli edellisen ryhmän tarinassa hauskuuden voidaan katsoa koostuneen jaetuista ja näkyvistä elementeistä ja siitä, että yksilöt sulautuivat yhteiseen ”virtaan”, tässä puolestaan hauskuus kumpusi yksilön sisältä henkilökohtaisen kasvun täyttymyksestä.

Vaikka ryhmä nostaa yksilöiden ”sisällä” tapahtuvat asiat tarinansa keskipisteeksi, eivät yksilöiden ulkopuolisia elementtejä voida silti täysin ulossulkea. Kertomus

¹³ Markus viittaa ilmaisullaan ”kaipuusta takaisin Pohjois-Karjalaan” samaan aikaan sekä konkreettisesti päähenkilön synnyinseutuun että symbolisesti ja metonyymisesti Leevi and the Leavings -yhtyeen ”Pohjois-Karjala”-kappaleeseen ja sen ilmaisemaan maalaiselämää romantisoivaan maailmaan. Keino kuvata esitettyä asiaa viittaamalla johokin yleisesti tunnettuun pop-kulttuurin elementtiin on yleisemminkin käytetty keino viestiä metonyymisesti ilmaisua laajemmasta merkitysten kokonaisuudesta aineiston ryhmäkeskusteluissa. Tätä pop-kulttuuriin viittaamista ja sillä perustelemista käytettiin monissa aineiston ryhmistä ryhmän taustamuuttujista riippumatta.

tapahtuu aina jossain fyysisessä ja sosiaalisessa ympäristössä, joka vaikuttaa jollain tavalla toimijoihin. Saaran, Markuksen ja Susannan ryhmässä nämä ”ulkoiset elementit” toimivat tarinan kannalta hyvin neutraalina ja tarinaa puitteistavana taustakankaana, joka vain luo tilan yksilölähtöisille tapahtumille. Vastaavasti henkilöhahmojen persoonat eivät hahmotu tässä ulkoapain annettujen kategorioiden ja roolien kautta, kuten aikaisemmassa sitaatissa, vaan yksilöt kuvataan itsenäisinä toimijoina. Esimerkiksi hahmojen ei anneta toteuttaa korostuneita sukupuolirooleja, mikä käy ilmi kohdasta, jossa Saara sanoo “[--] mun mielest se olis jotenkin kuitenkin oleellista se et se tyttökin nyt tapaa sil lenkil siel koiran kans ja Tervasaares ei olis mikään semmonen niinku et ”mä nyt otan tost” et ”mä voin näyttää noille”, vaan tota mun mielest se tyttö kuitenkin on mukana tos, se on muutenki aamulenkillä [--]”. Saaran huomautuksen ytimenä on, että tarinansa päähenkilön Unon kohdatessa koiraa ulkoiluttavan tytön, kohtauksessa Uuno ei toteuta stereotyyppisten sukupuoliroolien mukaista käyttäytymistä, jossa mies on esitetty aktiivisena osapuolena, joka iskee passiivisena kuvatun naisen. Sen sijaan ryhmä kuvailee kummallekin osapuolelle aktiivista toimijuutta osoittavat roolit, jotka ilmentävät heidän persooniaan selvästi yksilöllisinä toimijoina.

Erilaiset näkökulmarakenteet sisäisenä ja ulkoisena fokalisaationa

Edelliset sitaatit kuvaavat lähes arkkityyppisesti kahta erilaista ja koko aineiston läpileikkaavaa näkökulmarakenteen muodostamisen tapaa – ulkoista ja sisäistä fokalisaatiota. Kun fokalisoidaan ulkoisiin elementteihin, tarinan ydin (tehtävänannosta riippuen hauskuus tai inhottavuus) välitetään joko näkyvien elementtien, kuten absurdin, groteskin tai muuten selvästi haluttua tunnelmaa ilmaisevan toiminnan ja materiaalistien puitteiden kautta tai sitten yksilöitä jäsentäviin kategorioihin viittaamalla. Oli kyse sitten konkreettisten ja näkyvien elementtien kuvaamisesta tai abstrakteihin yleistyksiin viittaamisesta kummassakin huomio kiinnitetään siihen, mikä on yksilöiden ulkopuolella olevaa merkityksiltään ryhmässä jaettua tietoa. Toisin sanoen tärkeiksi määrittyvät tällöin ylyksilölliset jaetut ja ryhmään yhdistävät asiat. Sisäisessä fokalisaatiossa puolestaan tarinan ydin välitetään henkilöiden kokemusmaailmoihin keskittymällä. Tällöin havainnoidaan maailmaa yksilöllisestä näkökulmasta, joka erottaa toimijoita toisistaan. Sisäisen fokalisaation kautta tarinaa rakentava ryhmä kuitenkin jakaa keskenään ajatuksen sii-

tä, että tämä yksilöllinen tapa havainnoida ja toimia on kaikkien jakama toimijuuden lähtöpiste. (Esim. Bernstein 1964; Markus ja Kitayama 2003b, 7–11; Kitayama 2007, 149; Snibbe ja Markus 2005; Maunu 2014a, 95–98.)

Erilaiset fokalisaatiot vaikuttavat väistämättä myös tarinoiden sisältöihin siltä kantilta, millaiset tilanteet kuvataan hauskoina tai inhottavina. Tällä on merkitystä lähinnä juomiseen vaikuttavien mielikuvien tasolla siitä, millaisen toiminnan nähdään olevan tavoiteltavaa tai vältettävää. Tätä valottaa esimerkiksi se, kuinka yhteensä viisi ryhmää valitsi tarinansa miljööksi laivaristeilyn, jotka tunnelmaltaan kuitenkin olivat erilaisia riippuen siitä, rakensiko ryhmä ulkoisen vai sisäisen fokalisaation kautta tarinansa. Ulkoisen fokalisaation kautta tarinansa kertoneissa ryhmissä tarinan hahmot heittäytyivät riemulla mukaan risteilyn karnevalistiseen ja arjen rajat rikkovaan hurvittelevaan logiikkaan, jossa juoksenneltiin suihkuverhoon pukeutuneina laivan käytävillä, oksennettiin liiasta juomisesta johtuen ja päädyttiin erehdyksessä transvestiitin kanssa sänkyyn. Hyvin samankaltaisia tapahtumia oli myös sisäisen fokalisaation kautta kerrotuissa tarinoissa, mutta siinä missä ulkoiseen fokalisoivissa ryhmissä tarinat olivat kuvauksia hauskimmista juomistilanteista, kokemuksiin fokusoivat ryhmät kuvasivat tilanteita inhottavimpina mahdollisina juomistilanteina. (Ks. Maunu 2012, 88–89.)

Vertailtaessa ryhmien käyttämää fokalisaation tapaa juomistarinoiden sisältöihin löytyy niiden väliltä muitakin systemaattisia eroja, joiden perusteella voidaan päätellä fokalisaation tavan olevan yhteydessä mielikuviin, jotka toimivat usein oikean toiminnan vaikuttimina. Esimerkiksi ulkoista fokalisaatiota kerronnassaan käyttävien ryhmien inhottavissa juomistilanteissa tapahtui usein onnettomuuksia, joista aiheutui tarinan henkilöille fyysisiä tai pysyviä psyykkisiä vaurioita tai jopa kuolema eli fyysisen toimintakyvyn menetys. Sen sijaan sisäisen fokalisaation kautta kerrotuissa inhottavimmissa juomistilanteissa korostettiin sosiaalisen toimintakyvyn katoamista, jolloin henkilö ei ole kykenevä toteuttamaan haluamiaan valintoja. Toisin sanoen ulkoisen fokalisaation kautta kerrotuissa tarinoissa toimijuuden menettäminen tarkoittaa usein pysyvää toimintakyvyn ja mahdollisuuden toteuttaa paikkaansa maailmassa menettämistä. Sen sijaan sisäisen fokalisaation kautta kerrotuissa tarinoissa toimijuuden menettämistä pelätään suoraan humalatilaa

liittyen liiallisen päihtymyksen estäessä itsenäisten valintojen tekemisen ja kyvyn kontrolloida itseään. (Maunu 2012, 109–112.)

Toinen mielenkiintoinen yhteys fokalisaation tapojen ja juomistarinoiden sisältöjen välillä hahmottuu, kun tarkastellaan, mitä tarinoiden juomisporukoille tapahtuu tarinan edetessä. Ulkoista fokalisaatiota hyödyntävissä ryhmissä yleistä oli kuvata juomisporukan tiivistyvän edelleen tarinan edetessä, kun taas sisäistä fokalisaatiota käyttävissä ryhmissä yleinen tapahtumakulku oli juomisporukan laajeneminen. (Maunu 2012, 72.) Lisäksi yksilöllisiksi kasvukertomuksiksi luokiteltavia tarinoita kerrottiin yksinomaan sisäiseen fokalisaatioon nojaavissa ryhmissä. Tämä on ymmärrettävää sisäisen fokalisaation ollessa kiinnostunut yksilöiden sisäisistä tunnetiloista ja kokemuksista. Tällöin juomisporukat voivat laajeta tai erkaantua yksilöllisten motiivien ehdoilla. Ulkoisessa fokalisaatiossa puolestaan toiminnan kannalta merkittävimpänä nähdään yksilön ulkopuolinen jaettu todellisuus rooli-odotuksineen ja merkityksineen, jolloin myös hyvässä juomiskokemuksessa korostetaan sitä, että juomisporukka koostuu samanmielisistä henkilöistä, jotka toteuttavat heille kuuluvia rooleja tavalla, joka vastaa yhteistä käsitystä täydellisestä juomistilanteesta. Kuvaavaa on, että useissa ulkoiseen fokalisoivissa ryhmissä inhottavimmissa juomiskertomuksissa ydinporukan juhlinta muuttui epämiellyttäväksi, kun joku ei-toivottu ryhmän ulkopuolinen henkilö tai useampi tuli häiritsemään ryhmän tiivistä yhteisoloa. (Mt., 77, 84–85.)

Erilaiset orientaatiot ryhmien välillä

Seuraavaksi tarkastelen tarkemmin fokalisaation ulottuvuuksia ryhmäkeskusteluissa ottamalla käsittelyyn ensin kaksi aineistositaattia, jotka osoittavat ulkoisen ja sisäisen fokalisaation vuorottelevuuden ja päällekkäisyyden ryhmien kommunikaatioissa. Tämän jälkeen osoitan kolmannen aineistositaatin avulla, että näkökulmarakenteen suhteen ryhmät eivät jakaudu vain ulkoinen fokalisaatio – sisäinen fokalisaatio -akselille, vaan merkittävää on myös ryhmien kommunikaatiossaan käyttämä näkökulmien määrä.

Sitaatti 3: yliopiston sosiaalialan miesryhmä, inhottavin juomistilanne

SIMO: Se ois mielenkiintonen idea et niinku meillä vois olla kaveri, jolla on viistoist natsikaverii, (JARI: (naurahtaa)) joiden kaa se olis menossa risteilylle mut sit se niinku antaa sen lipun ”sulle” (huvittuneena). (OLLI: Aa [oivaltavalla äänellä] tota...) Skenaariona vähän kiinnostava mut...

OLLI: On se jännä et me keksittiin tarina, mis on niinku ulkoiset puitteet niinku mahdollisimman veemäisiä mut tietysti vois aatella silleenki et ois joku tilanne mis ois niinku, et ois semmonen enemmän niinku henkilökohtanen syy esimerkiks, että sul on tapahtunu jotain tosi ikävää ja sit sä et oikein ehkä voi puhuukaan siit kellekään ja sit sun on pakko lähtee johonki juhliin tai jotain muuta vastaavaa. (SIMO: Nii.) Et se tilanne ois vaan niin niinku henk koht...

(SIMO: Joo joo niin.) Mut ehkä ei ny mennä siihen jos meil on tää hieno tarina (naurahtaa) täs kasassa.

SIMO: Tietty me voidaan se yhdistää se tähänki.

OLLI: Joo, niin joo et pannaan sinne niinku kaikki päin helvettiä.

JARKKO: Joku menny... Joku tyttöystävä pettäny sua ja...

SIMO: Mä aattelin et sun äiti on kuollu tai jotain.

OLLI: Niin no, mut ku se tavallaan mut jos se äiti on kuollu tavallaan se on semmonen aika legitiimi kumminki et ”nyt kävi näin, mä en lähe mihinkään”

(SIMO: Niin no toi on totta.) ja muut vastaavaa, mut jos ois joku tämmöne vähän niinku et siit ei ehkä niinku haluis puhuu kellekään mut sit se painais.

Täytyy lähtee kumminki joihinki juhliin tai jotain vastaavaa en mä tiä.

Ennen viitattua kohtaa ryhmä on saanut luonnehdittua kuvan inhottavan juomistilanteen puitteista, joissa päähenkilö, johon ryhmä samastuu, ajautuu laivaristeilylä seuraan, jonka kiinnostuksen kohteet ovat ristiriidassa päähenkilön vastaavien kanssa. Ryhmä kutsuu näitä seurueeseen kuuluvia ”natseiksi”, jolla he viittaavat henkilöihin, jotka muun muassa juovat suuria määriä Leijona-viinaa, ovat aggressiivisia, käyttävät amfetamiinia ja ilmaisevat rasistisia mielipiteitä. Siteerattuun kohtaan asti ryhmä on kuvailut tapahtumia pitkälti ulkoisen fokalisaation kautta viitaten silminnähden ikäviin tapahtumiin ja puitteisiin sekä esittäen ”natsit” pahoina henkilöinä heidän toimintaansa viittaamalla. Sitaatissa Olli kuitenkin esittää tiedostavansa aiemman kerronnan painottumisen ulkoiseen fokalisaatioon ja mainitsee, että tarinan olisi voinut kertoa myös keskittymällä päähenkilön henkilökohtaisia mielenliikkeitä avaamalla sisäisen fokalisaation kautta. Simo ehdottaa, että tämä sisäinen ulottuvuuskin voidaan ottaa ulkoisten lisäksi huomioon tarinassa, minkä muut ryhmässä olevat hyväksyvät. Tämän jälkeen ryhmä alkaakin pohtia tarinaa myös sisäisen fokalisaation kautta suunnitellen, millaisia henkilökohtaisia ja tilanteen inhottavaksi tekeviä asioita päähenkilö voisi kokea.

Sisällyttäessään näkökulmaansa sekä ulkoisen että sisäisen ulottuvuuden ryhmä ilmaisee, että olennaista tilanteen tunnelman kannalta ulkoisten puitteiden lisäksi on se, mitä kokijan pään sisällä tapahtuu. Asia tuntuu jokseenkin itsestään selvältä, mutta läheskään kaikissa ryhmissä ei nähty tarpeelliseksi ottaa sisäistä näkökulmaa huomioon. Ainoastaan yliopiston sosiaalialaa opiskelevien ryhmissä sisäiset ulottuvuudet huomioitiin poikkeuksetta. Lisäksi toisin kuin esimerkiksi sitaatin 2 yliopistoryhmä, tässä ryhmä antaa huomattavasti suuremman painoarvon myös ulkoisille puitteille, mikä on toisaalta jokseenkin kaikissa inhottavia juomistilanteita käsittelevissä keskusteluissa oleva tapa välittää tarinan inhottavuus, koska inhottavat piirteet ylipäänsä ovat usein ulkoisen kuvailun avulla välitettävissä. Ryhmä pyrkii orientoitumaan kaikkiin mahdollisiin inhottavuutta välittäviin tekijöihin ja kokoamaan nämä elementit vielä jonkinlaiseksi juonelliseksi tarinaksi. Ryhmän näkökulman orientaatiota voisikin kuvailla siten holistiseksi, kaikki näkökulmat huomioon ottamaan pyrkiväksi.

Sitaatti 4: ammattiopiston liiketalousalan naisryhmä, hauskin juomistilanne

PAULA: Mä laitan et Tahkolla alkusyksystä (MAIJU: Joo.) paikan päällä.

(MAIJU: Paikan päällä joo, et se on niinku se pääjuttu.) Mm.

MAIJU: Tää oli vaan tällanen oheis... paikan päällä, no tähän ei tarvi varmaa pidä ihan yht... et saadaa vähä soveltaa ettei vedetä Tahkon kaikkee.

MUUT: Mm (myötäviä äännähdyksiä yhdestä suusta)

ILONA: Voidaa keksiiki.

MAIJU: ...tehtiiki siel sillon ihan sairaan hyvä (PAULA: Palju.) Nii pah... mehän laitetti heti palju lämpeemään.

PAULA: Ja sauna lämpiämään, juomat kylmään.

ILONA: Ja sit kaikki alkoki jo juomaa. (yhteistä naurua)

PAULA: Ja musiikki soimaan.

ILONA: Nii ettei ihan hirveesti odotellu mitää.

MAIJU: Paitsi mä olin vielä siit hemmetin keilauksesta, mitä me oltii siel mitä kaks kyt minuuttia ja sit mä olin sillee et "anteeks mun on nyt pakko päästä sinne mökille".

PAULA: Pitäsikö täs viel mainita se et nois reissuissa on parasta se ettei välttämättä tarvi olla mitää tekemistä?

MAIJU: Nii mut se et on koko porukalla samassa paikassa.

ILONA: Yhdessäoloa.

RIIKKA: Pidetään hauskaa ja...

MAIJU: Mulle tulee ihan semmonen et mä haluisin uudelleen sille reissulle.

(yhteistä naurua) Se ois niin varma et jos koittais järkkää tommosta ni ei se onnistuis. (???: Ei ni.) Toi ois vaan niin helppo kirjottaa sillee lyhyesti ja ytimökkäästi.

Sitaatti tuo hyvin esiin sisäisen ja ulkoisen ulottuvuuden rinnakkaisuuden ja vuorottelun keskustelussa, vaikka ryhmä ei niitä erikseen erittelekään. Sitaatin selventämiseksi tarkennettakoon, että ryhmä on valinnut hauskan juomistarinsa aiheeksi yhteisesti kokemansa matkan mökille Tahkolle. He kuvailevat tapahtumia hyvin konkreettisella ja luultavasti enimmäkseen totuudenmukaisella tavalla ker- toen kronologisesti kaikesta olennaisesta, mitä matkallaan tekivät ja kokivat. Ker- rontatapa on yksinomaan ulkoisiin puitteisiin ja tapahtumiin keskittyvää, kunnes sitaatin loppupuolella Paula ehdottaa, että ”pitäsikö täs viel mainita se et nois reis- suissa on parasta se ettei välttämättä tarvi olla mitää tekemistä?” Tämä tokaisu saa ryhmässä täydentävää hyväksyntää ja ilmentää sitä, että ryhmän käsitys hauska- stajuomistilanteesta ei palaudu ulkoisesti nähtävillä oleviin puitteisiin ja tapahtumiin, vaan on jotain, mikä vain joskus syntyy, ja mikä ei ole aina edes yrittämällä saavu- tettavissa, kuten Maiju lopussa toteaa.

Ryhmän tekemä huomio hauskuuden ”ytimestä” jää kuitenkin heidän keskustelus- saan vain sivuhuomioksi, jota ei tarinassa suoraan eritellä. Sen sijaan heidän ku- vaamansa tarina, joka hyvinkin konkreettisesti kuvaa yhtä ja tiettyä juomistapah- tumaa, on tämän sivuhuomion seurauksena tulkittavissa kuitenkin eräänlaisena arkkityyppisenä hauskan juomistilanteen kuvauksena. Kuvattuun konkreettiseen tilanteeseen, jonka tunnelman kaikki ryhmässä olivat oikeasti kokeneet, tiivistyy heidän jakamansa yleisempi käsitys hauska- stajuomistilanteesta. Tarina on tulkit- tavissa ennen kaikkea esimerkkitapauksena siitä, että ”hauskuus on ollut läsnä”. Toisin sanoen ryhmä kertoo yksin ulkoisen fokalisaation kautta tarinan, mutta si- vuhuomio siitä, että hauskuus ei edellytä mitään tiettyjä tapahtumia tai puitteita, paljastaa, että myös henkilökohtaisen kokemuksen ulottuvuutta arvostetaan yhtä lailla kuin sisäistä fokalisaatiota kerronnassaan käyttävissäkin ryhmissä. Ryhmän voidaan siten tulkita viittaavan ”sisäiseen” kokemukseen, josta ryhmässä on vahva yhteisymmärrys, mutta josta he kommunikoivat ulkoisen fokalisaation kautta viit- taamalla konkreettisiin tapahtumiin.

Jako ulkoiseen ja sisäiseen fokalisaatioon ei siten niinkään kerro siitä, millaisille asioille ryhmän jäsenet antavat suurimman painoarvon heidän henkilökohtaisissa kokemuksissaan, vaan ennemminkin siitä, millaisia ovat heidän ryhmässä jaka-

mansa näkökulmat ja perustelut, joita he käyttävän keskinäisessä keskustelussaan vakuuttaakseen toiset ryhmässä.

Seuraava sitaatti kuitenkin osoittaa, että ulkoisen ja sisäisen fokalisaation lisäksi ryhmien näkökulmarakenne vaihtelee sen mukaan, kuinka monta näkökulmaa ryhmän jäsenet keskinäisessä kommunikaatiossaan huomioivat.

Sitaatti 5: yliopiston liiketalousalan miesryhmä, hauskin juomistilanne

JERRY: Aurinko paistaa ja on lämmin ja tollasta niin, jos on hyvät kylmälaitteet, ja varmaan sellases venees onki niin tota, muutama olut tai sen suuntaista.

PETER: Joo, ja sitten päädytään sinne ja sitten aletaan sitä ruokaa mahdollisesti ja sitä saunaa sitte. Mahollisesti pari menee juomaan olutta ja kalastaa haukea siihen laiturilta.

JERRY: Kalastust voi harjoittaa, jos vois siel veneessä (PETER: Totta.) oikeestaan jo että pistää vetouistimet, muutama saaristomeren taimen sinne niin...

PETER: Sit osa porukast varmaan humaltuu ennen aikojaan tai siis silleen muiden mielestä, sosiaalisesti epäkorrektilla tavalla.

SANTERI: Joo.

JERRY: Oliks ne ne, jotka pukeutuu vähän enemmän casualisti?

PETER: Varmaan, joo. (yhteistä naurua)

JERRY: Kiintiöhumanistit.

SANTERI: Joo, joo, aivan... Eli piirränks mä nyt tänne tämmösen aikajanana, mis on tavallaan niinku oluen juonti kuuluu läpi sen ja sit siin tapahtuu erinäisiä asioita?

JERRY: Joo, sit siihen voi (SANTERI: Ilojuoma.) merkkää semmosii checkpointei mis otetaan snapsit. (yhteistä naurua)

PETER: Sit rinnakkaistarinoina varmaan niinku jos tehdään tällai panoramamainen elokuva, mis on useita niinku juonenkäänteitä samanaikaisesti niin pakko siin on olla yks tai kaks sellai semiromanttista juonenkäännettä, et just joku yks rakoileva parisuhde ja sitten joku tällanen niinkun tilanne mis on jotain jännitettä et joku on tullu vaihdosta tai jotain vastaavaa ja, sit niinku...

JERRY: Niin et me maksimoidaan täs niinku kokonaiskoettu (PETER: Niin.) hauskuus, (PETER: Niin, kyllä.) ei yksittäisten henkilöiden hauskuutta.

Tässä liiketalousalaa opiskelevien miesten keskustelussa ennen siteeraamaani kohtaa ryhmä on pohtinut fokalisaation tapaa eli sitä, muodostavatko tarinansa hauskuuden ensisijaisesti katsottavan elokuvan vai henkilökohtaisen kokemuksen näkökulmasta. Kuten sitaatista käy ilmi, he ovat päätyneet välittämään tarinansa pääosin ulkoisen fokalisaation kautta kuvailemalla tapahtumia, suunnittelemalla juonikoukkuja ja tiivistäen henkilöhahmojen persoonat ulkoisen olemuksensa mu-

kaan määrittäviksi ("casualisti pukeutuvat kiintiöhumanistit"). He myöskään eivät anna suurta painoarvoa yksittäisten henkilöiden kokemuksille, vaan sen sijaan "maksimoivat kokonaiskoetun hauskuuden", kuten he itse muotoilevat. Näiltä osin se, mihin ryhmä tarinassaan fokuoitetuu, muistuttaakin ensimmäisen sitaatin ammattioiston liiketalousalaa opiskelevien miesten kertomaa tarinaa ja keskustelua.

Oheisen sitaatin orientaatioiden tarkastelu tuo kuitenkin esiin eroja suhteessa sitaattiin 1. Tässä ryhmä luettelee tarinan tapahtumia samaan tapaan kuin ensimmäisessä sitaatissa, mutta sen ohella he jatkuvasti ottavat etäisyyttä tapahtumiin reflektioimalla niiden sopivuutta mielenkiintoiseen tarinaan elokuvallisesta tai juonellisesta näkökulmasta. Tällöin heidän orientaationsa voidaan katsoa kohdistuvan kolmeen suuntaan: ensinnäkin ulkoisesti nähtävillä oleviin tapahtumiin ja puitteisiin eli objekteihin; toiseksi ihmisten välillä oleviin ja heitä määrittäviin suhteisiin (kuten yksilöiden määrittämiseen jaettujen kategorisointien kautta tai pohjimalla henkilöiden välisiä jännitteitä); ja kolmanneksi elokuvallisuuteen tai tarinallisuuteen, jolloin pohditaan sitä, miten tarinasta tehtäisiin mahdollisimman mielenkiintoinen. Esimerkiksi sitaatin 1 keskustelussa näistä kolmas orientatio jätetään artikuloimatta, vaikka ryhmä yhtäläisesti tunnistettavan juonen tarinansa rakentaakin. Erot orientaatioissa ja fokalisaatioissa viittaavatkin pitkälti siihen, kuinka yksityiskohtaisesti erilaiset näkökulmat ja tarinaan sisältyvät elementit katsotaan tarpeelliseksi eritellä. Yksin ulkoista fokalisaatiota kerronnassaan käyttävät ryhmät orientoituvat puheessaan harvempiin ulottuvuuksiin kuin sisäistä fokalisaatiota käyttävät ryhmät, mutta siitä huolimatta usein onnistuvat välittämään tällä tavoin toisilleen myös tarinaan sisältyvän henkilökohtaisesti koettavan tunnelman. Tämä "sisäinen ulottuvuus" jää vain tuolloin sanallisesti artikuloimatta.

Yhteenveto toimijoiden näkökulmarakenteista ryhmissä

Näkökulmarakenteiden analyysin pohjalta näyttää siltä, että eri ryhmät kielellisesti orientoituvat erilaisiin asioihin ja eri määrissä. Koulutustasojen välille hahmottui ero siten, että ammattioisto-opiskelijoiden ryhmissä keskusteluissa hyödynnettiin pääasiassa ulkoista fokalisaatiota, kun taas yliopistoryhmissä hyödynnettiin moninäkökulmaisesti kumpaakin fokalisaation tapaa korostaen kuitenkin enemmän sisäistä fokalisaatiota kommunikaatiossaan. Koulutusalojen välillä puolestaan

selvimpiä eroja erottui vain yliopiston sosiaalialoja ja liiketalousalaa opiskelevien välillä. Siinä missä sosiaalialaa opiskelevien ryhmissä orientoiduttiin enemmän yksilöiden mielensisäisiin asioihin, liiketalousalan opiskelijat rakensivat tarinansa pääosin keskittyen ulkoisiin elementteihin, kuten näkyvään toimintaan, puitteisiin ja ennalta määrättyihin suhteisiin. Ero saattaa liittyä siihen, että sosiaalialaa opiskelevat ovat tottuneempia käsittelemään asioita ihmislähtöisesti (eli orientoitumaan siihen mikä on ihmisten ”sisällä”), kun taas liiketalousalalla keskitytään enemmän ikään kuin yksilön ulkopuolella vaikuttavien asioiden tarkasteluun (vrt. Bernstein 2003, 128). Sukupuolten suhteen erot ryhmien välillä eivät olleet yhtä selkeitä. Kuitenkin ammattiin opiskelevien naisten muodostamissa ryhmissä oli jossain määrin mies- ja sekaryhmiä yleisempää huomioida näkökulmassaan ihmisten väliset suhteet toiminnan ja puitteiden kuvailun lisäksi, mikä tekee heidän kommunikaatiostaan asteen monikanavaisempaa. Vastaavasti yliopiston liiketalousalaa opiskelevia ryhmiä verratessa toisiinsa miesryhmissä vedottiin useammin ulkoisiin yksilö määrittäviin suhteisiin, kuten sukupuolirooleihin, kun taas naisryhmissä yleisempää oli perustella tarinaehdotuksia vetoamalla henkilökohtaiseen näkemykseen.

Toimijoiden näkökulmarakenteen tarkastelu osoitti, että olennaisimmat ja erotte-lukykyisimmät erot ryhmien välillä tulevat esiin siinä, kuinka montaa ja minkä laa-tuista näkökulmaa ryhmät käyttivät kommunikaatiossaan. Siinä missä etenkin ammattiin opiskelevien muodostamissa ryhmissä juomistarina yhteisymmär-rykseen pääsemiseen riitti joidenkin keskeisten tapahtumien tai olosuhteiden ul-koinen kuvailu, yliopisto-opiskelijoiden muodostamissa ryhmissä koettiin tarpeel-liseksi eritellä kaikki mahdolliset tilanteessa vaikuttavat tekijät ja näkökulmat joko tarinan henkilöiden mielenmaisemiin tai ulkoiseen toimintaan painottuen koulu-tusalasta riippuen. Erot huomioitujen näkökulmien määrissä kuvastavat ryhmissä olevan erilaisia käsityksiä siitä, millaiseen kielelliseen tarkkuuteen puheessa pitää pyrkiä. Tämä viestii siitä, että eri ryhmissä tehdään erilaisia oletuksia siitä, kuinka paljon ryhmän jäsenten oletetaan jakavan ennalta tietoa, joka ei edellytä sen erik-seen kielellistämistä. Toisin sanoen kielellisen tarkkuuden aste asemoi puhujan ja kuulijat tietynlaisiin toimijuudellisiin asemiin, joihin kuuluu muun muassa oletuk-sia siitä, kuinka maailmankuviltaan samanlaisina toimijat toisiaan kohtelevat. Tä-hän ryhmien käyttämän kommunikaation muodon pohjalta hahmottuvaan käsityk-

seen ryhmäkeskusteluissa esiintyvistä toimijuuden malleista syvennyn seuraavassa luvussa, jossa tarkastelen toimijoiden käyttämän kommunikaation rakennetta ja sen ilmaisevia kommunikaatioasemia.

2. Toimijoiden kommunikaatiorakenteet ja -asemat

Ryhmiä lähtökohtaiset tavat aloittaa juomistarinan keksiminen

Aivan alkuun aineiston ryhmäkeskusteluja toisiinsa vertailllessani kävi ilmi, että keskusteluiden episodinen rakenne vaihteli ryhmien kesken eniten sen osalta, käytiinkö ryhmässä ennen tarinan juonen rakentamiseen ryhtymistä pohjustavaa keskustelua. Näissä ryhmässä olevat kyselivät toistensa näkemyksistä hauskaasta tai inhottavasta juomistilanteesta tai jostain muusta aiheeseen liittyvästä asiasta. Osa ryhmistä kävi pitkiäkin pohjustavia keskusteluja ennen varsinaisen juomistarinan keksimistä, kun taas toiset ryhmät alkoivat suoraan luetella tarinan tapahtumia. Lisäksi näiden välillä oli ryhmiä, jotka pohjustivat vain lyhyesti tarinaa näkemyksen kartoittamisella tai tekivät sen juonen keksimisen ohessa päästäkseen yhteisymmärrykseen. Seuraavaksi otan kaksi erilaista esimerkkiä aineistosta tarkastellen niistä sitä, millä tavoilla ryhmät aloittivat juomistarinan keksimiseen tähtäävän ryhmäkeskustelunsa, ja millaista toimijuuden logiikkaa tai taustaoletuksia nämä tavat ilmentävät.

Sitaatti 6: yliopiston sosiaalialan sekaryhmä, inhottavin juomistarina

MARIA: No, (MIKAEL: Nii) mite, voisko mieltii ensin että miten inhottava ja juomistilanne liittyis yhteen (MINTTU: Nii), että mikä on inhottava juomistilanne?

MINTTU: Ja sit jos sen pitää liittyä tavallaan niinku olla kuitenkin realistinen oman elämän (MARIA: Mm) niinku kannalta et se ei voi olla mikään semmonen, skenaariorakenteeseen.

MARIA: Mm-m.

MINTTU: Mitä tuli mieleen, kuka on kirjuri?

MARIA: Mä ehdotan, Minttua.

MIKAEL: Mä ehdotan kans Minttua.

MINTTU: Hyvä, mieki ehdotan Minttua.

(yhteistä hihitystä)

MINTTU: No?

MIKAEL: Aah, tota, niin no sehän, sehän siis vähän riippuu siis en mä tiiä siis jotenki niinkun, en mä tiedä lähestytäänks me tätä nyt niinkun, niinkun niinkun ikäänkun, aa nuorten ihmisten et mikä on ikäänkun relevanttia niinkun nuorille ihmisille ja sit mikä ei oo, et tavallaan (MARIA: Mm) vai pohditaanks me nyt niinkun, (MINTTU: Yleensä) yleises semmoses vähä laajemmas kontekstissa tällast kysymystä?

MINTTU: Ku miul tuli heti mieleen semmosia niinku, jotenki jotka liittyy [epäselviä sanoja], miun mielest semmonen on jotenki inhottavaa, mikä on, jos jotkut teinit miul tuli heti tämmönen niinku mieleen siis semmonen, teinikännäyskokemus.

MARIA: Mut pystytsä ite samaistuu?

MINTTU: En. Just siin on se ongelma eli sitä ei voi sen takii ottaa.

MIKAEL: Eli mitä, siis (yhteistä naurua), voitsä täsmentää vähän, sä sanoit että jotkut...?

Ryhmä aloittaa keskustelunsa problematisoimalla tehtävänantoa pohtimalla, miten inhottavuus ja juominen kytkeytyvät yhteen. He ottavat pohdintaansa mukaan näkökulman tarinan realistisuudesta, jota he edelleen tarkentavat keskustelemalla näkökulman laajuudesta. Ensin Minttu ehdottaa yleisenä tai stereotyyppisen tyyppillisenä koettua teinikännäyskokemusta, minkä Maria kyseenalaistaa kysymällä sen vastaavuutta henkilökohtaiseen kokemukseen ja samastumispintaan. Minttu näkee myös itse tämän ongelmana ehdotuksessaan, minkä perusteella hän myös luopuu siitä. Ryhmä ei saa sitaatin aikana sovittua vielä oikein mistään tarinan konkreettisiin puitteisiin ja juoneen liittyvistä seikoista, vaan koko sitaatti koskee tarinan pohjustamista ja yhteisestä näkemyksestä neuvottelemista ryhmän jäsenten henkilökohtaisia näkemyksiä kartoittamalla. Ryhmän henkilöt ottavat neuvottelussaan esiin useita näkökulmia, joiden asettamia rajoja tarinalle he analysoivat pyrkiessään lopputulokseen, joka mahdollisimman monesta näkökulmasta tarkasteltuna olisi sopiva. Heidän lähtökohtainen tapansa suuntautua kommunikaatioon on siten analyttinen ja yksilökohtaiset näkemykset huomioiva. Sitaatti kuvaa oppikirjamaisella tarkkuudella muodoltaan erittelevää vuorovaikutuksen rakennetta.

Sitaatti 7: ammattiopiston liiketalousalan miesryhmä, hauskin juomistilanne

ARTO: Kuka kirjottaa?

ILKKA: No minä voin kirjuttaa kyllä.

ARTO: Joo näin, tapahtumapaikkana vois olla joku mökki tai joku minne koonnuttaan.

ESA: No pistetään se mökki.

ARTO: Joo.
 ESA: Millo? Kesällä?
 ILKKA: Kesäällä. Päähenkilöt? (yhteinen naurahdus)
 ARTO: Varmaan se joku mökin vuokraaja jos siellä vietettä jonku synttäreitä.
 ESA: Niih.
 ARTO: Ketä nuo henkilöt vois sitte olla?
 ILKKA: No en minä tiijä joku kaveriporukka vaikka. (ARTO: Joo.) Eipä sillä oo mittää vällii, siihe tartte mittää päähenkillöö.
 ESA: No vaikka nuo tapahtumat alakaa siitä että sinne hommataan kaikkia tavaroita evvaitä ja sen semmosia juomia.
 ILKKA: Nonnii.
 HAASTATTELIJA: Mitä kaikkee?
 (yhteinen naurahdus)
 ARTO: Juomat ruoat soittovehkeet... Mitä sielä tarvii muuta?
 ILKKA: Kaikki vaatteet ja...
 ESA: Vaihtovaatteet ja semmoset.
 ILKKA: Nii.
 ESA: Oisko se sitten se alotus että mennee juhliin tai jotakin?
 ARTO: Onko siellä paljon ongelmia siellä?
 ARTO: Kyllähän niitä tulee ku jollakin on jottain riitaa aina jonkun kanssa.
 (yhteinen naurahdus)
 ILKKA: Meikä vähän lisää sinne.
 ARTO: Mitä sä laitoit?
 ILKKA: Tuossa että mitä siellä tapahtuu ni saunottaa ja uijaa ja grillattaa ja...
 ARTO: Kyllä.
 ILKKA: Tota, mitähän muuta siellä? Lepiä.
 ARTO: Miten ne sitten etennee ne juhlat?
 ILKKA: Ne vaan hengailee ja kuuntellee musiikkia.
 ARTO: Mm, juovat siihen tahtiin ku ite tykkää.
 ILKKA: Mm, osa saunoo ja toiset ei.
 ARTO: Toiset istuu nurkassa hiljaa ja...
 ESA: Parasta.
 ILKKA: Tuota, miten tämä päättyy? Onnellinen loppu. (yhteinen naurahdus)
 ARTO: Sitä lähettään vasta seuraavana aamuna ja siellä siivoillaan ja...
 (tauko)
 HAASTATTELIJA: Nii, joko se rupeis valmistuu?
 ILKKA: No pienesti kyllä... Tuota, tarviiko tuohon pukeutumisjuttuun mittää?
 HAASTATTELIJA: Jos sillä ei teidän mielestä oo väliä ni ei tarvii.
 ILKKA: No ei minun mielestä kyllä, nehän saa siellä pukkeutuu miten halluu.
 HAASTATTELIJA: Tai olla vaikka alasti.
 ARTO: Nii no sekin on kyllä vaihtoehto.
 ESA: Tuttua hommaa.

Sitaatti 7 puolestaan on konkreettinen esimerkki tiivistävästä vuorovaikutusrakenteesta. Sitaatti sisältää kokonaisuudessaan kyseisen ryhmän käymän keskustelun hauskimaksi kokemastaan juomistilanteesta. Ryhmä etenee keskustelussaan hyvin funktionaalisesti ensin sopien siitä, kuka heistä kirjaa sovitun tarinan ylös, minkä jälkeen he etenevät suoraan luettelemaan juomistarinan tapahtumia. Tarina

etenee täydessä sovussa kunkin ryhmän jäsenen vuorollaan luontevasti ehdotellessa juoneen lisäyksiä. Näistä ehdotuksista jokainen hyväksytään ryhmässä yksimielisesti. Juoniehdotuksia ei perustella sanallisesti millään tavalla, vaan ryhmä nojaa vakaasti jo ennalta jaettuun yhteisymmärrykseen asioiden toista. He eivät myöskään punnitse tarinaa erilaisten näkökulmien kannalta, vaan muut ryhmässä mukautuvat aina vuorollaan yhden esittämään juoniehdotukseen ilman problematisointia ja perusteluvaadetta.

Näissä sitaattien ryhmissä toimijuudelle muodostetaan keskenään hyvin erilaiset puitteet niissä käytetyn kommunikaation perusteella. Sitaatin 6 ryhmän jakama lähtöoletus keskustelussa on, että ryhmän jäsenet eivät välttämättä jaa ennalta keskenään samanlaisia käsityksiä, vaan yhteinen näkemys tulee erikseen muodostaa kunkin henkilön näkökulmat huomioimalla. Tämä antaa toimijoille vapaan tilan toteuttaa itseään ja vaikuttaa yhteiseen tarinaan, mikäli he osaavat perustella näkemyksiään muiden hyväksymällä tavalla. Yksilön persoonaa ja rooleja vältetään määrittelemästä ulkoapäin ja sen sijaan yksilön omaehtoiselle ja itsenäiselle toimijuudelle pyritään antamaan tilaa.

Sitaatissa 7 ryhmä käyttää puolestaan persoonattomia ja toteamusten omaisia ilmauksia siitä, millaiset hauskan juomistarinan puitteet ovat, ja miten tapahtumat etenevät. Asioista ei neuvotella, vaan ne todetaan. Erillisiä perusteluja ei tarvita, koska toteamuksen ajatellaan puhuvan puolestaan ja siihen sisältyvien merkitysten ymmärretään avautuvan kaikille ryhmässä oleville samalla tavalla. Kieli on muodoltaan hyvin niukkasanaista ja tiivistä, mikä asettaa kuulijoille vastuun tulkita kieleen sisältyvät merkitykset oikein. Kommunikaation onnistumisen kannalta on tärkeää, että osapuolet jakavat keskenään saman tavan tulkita puhetta monista erilaisista tulkintamahdollisuuksista huolimatta (ks. Heritage 1996, 102). Tähän päästäkseen ryhmä pyrkii siinä määrin konkreettiseen ja yleisluontoiseen ilmaisuun ja kuvailuun, että olennainen tieto on mahdollista ymmärtää mahdollisimman yhdenmukaisella tavalla. Yksityiskohtaiset kuvaukset eri näkökulmista ja henkilökohtaiset näkemykset jätetään sen sijaan usein artikuloimatta, mikä voidaan tulkita siten, että ryhmä ei koe näitä tehtävän kannalta olennaisiksi asioiksi. Tällainen kommunikaation rakenne asemoi toimijat yhtäältä puhumaan heitä jo ennalta yhdistävistä asioista ja toteuttamaan ennalta määrättyä rooliaa, ja toisaalta se

edellyttää toimijoilta valmiutta mukautua muiden näkemyksiin ja ulkopuolelta määritettyihin rooleihin.

Sivuhuomio: kommunikaatorakenteen suhde yhteisymmärrykseen pääsemisen kanssa

Ryhmäkeskusteluista löytyy useampia esimerkkejä tilanteista, joissa ryhmä käyttää vastaavaa tiivistävää kommunikaation muotoa, mutta ei pääse yhteisymmärrykseen, vaan tilanne johtaa jonkinasteiseen kinasteluun. Tällöin ryhmässä olevat eivät jaa ennalta samoja merkityksiä ja tulkintoja, joita puhuja on tarkoittanut, eivätkä ole valmiita mukautumaan muiden ehdotuksiin. Konfliktin herkkyyttä lisää se, että tällä tavoin kommunikoitaessa asiat esitetään usein toteamuksen kaltaisina objektiivisina asiainloina, vaikka ne olisivat henkilökohtaisia näkemyksiä. Tätä tiiviin kommunikaation nurjaa puolta kuvaa seuraava lyhyt sitaatti.

Sitaatti 8: *ammattiopiston liiketalousalan sekaryhmä, hauskin juomistilanne*

SIMO: Hauskin mahdollinen tilanne; Jaska menettää neitsyytensä kännis.

MUUT: Mitä?

TYTTI: Kamala.

SIMO: Joo joo, miksei? Jaska voi olla päähenkilö.

TYTTI: Onko nyt oikeesti?

SIMO: Ei mut käykse teille?

TYTTI: Ihan sama.

MUUT: Joo.

SIMO: Tiiätsä aina kuuntelee kadul jengi on käyny tiiätsä kännis tiiätsä panee todennäkösesti niide eka kerta, sit ne ei ikin muista siitä mitään. Must se on aika noloo.

TYTTI: Miks se on Jaska?

SIMO: Jaska.

PERTTI: Päähenkilö Jaska.

Simo aloittaa toteavasti ehdottamalla aihetta tarinalle perustelematta ja pohjustamatta ehdotustaan. Muut ryhmässä suhtautuvat ehdotukseen torjuvasti, mutta Simo haluaa pitää kiinni siitä, mutta ei edelleenkään perustele ehdotustaan tarkemmin, vaan inttäen kysyy, käykö se muille ryhmässä. Muut taipuvat lopulta, minkä jälkeen Simo vetoaa ”kaduilta kuultuihin” juttuihin eli jonkinlaiseen stereotyyppiseen teinikokemukseen. Tämän jälkeen Tytti kyselee vielä perusteluja päähenkilön

nimiehdotukselle, johon Simo toteaa vain sen olevan se, mikä se on, minkä Pertti heti perään vahvistaa. Sitaatissa kaikki ryhmässä ottavat osaa samaan tiivistävään kommunikaation rakenteeseen, jossa omia näkökulmia ei avata sanallisesti tarkemmin, vaan nojataan oletukseen, että käsitykset olisivat ryhmässä ennalta jaettuina. Näin ei kuitenkaan selvästi tässä ryhmässä ole, vaan etenkin Tytti katsoo aihetta erilaisesta näkökulmasta eikä hän tunnu voivan allekirjoittaa Simon näkemystä. Hänkään ei kuitenkaan perustele omaa kantaansa muuten kuin toteamalla Simon ehdotuksen olevan kamala. Mutta jotta ryhmätehtävä kuitenkin etenisi erimielisyyksistä huolimatta, hän mukautuu Simon ehdotukseen, vaikkakin vastentahtoisesti. Osassa haastatteluista, joissa vastaavia erimielisyyksiä tuli, osa eri mieltä olevista lakkasi kokonaan kommentoimasta antaen äänekkäimpien ryhmän jäsenten muodostaa suurimman osan tarinasta.

Tämänkaltainen inttävä konflikti oli tyypillinen tässä aineistossa ainoastaan vuorovaikutusrakenteeltaan tiivistävissä ryhmissä. Niissä ristiriitoja syntyi eniten sekaryhmissä, joissa oli sekä miehiä että naisia. Tätä voi selittää näkökulmarakenteen tarkastelun pohjalta hahmottunut pieni ero nais- ja miesryhmien orientaatioiden tavoissa. Mikäli ryhmän jäsenet eivät jaa keskenään yhtenäistä näkökulmaa, voi yhteisymmärrykseen pääseminen ollakin hankalaa ilman eksplisiittistä näkökulmien esille tuomista. Vastaavasti erittelevän kommunikaatorakenteen käyttö ehkäisee tällaisten konfliktien syntymistä, koska siinä oletusarvoisesti suhtaudutaan kullakin olevan omanlaisensa näkökulma, joka paljastetaan ja asetetaan osaksi neuvottelua.

Stereotyypittelyjen ja metonyymisten ilmausten käyttäminen

Seuraavaksi tarkennan kuvaa aineistossa käytetyistä kommunikaatorakenteista tarkastelemalla ryhmien tapoja käyttää stereotyypitteleviä tai metonyymisiä ilmaisuja keskusteluissaan kahden aineistositaatin nojalla. Tämä hahmottui toiseksi ilmaisuvoimaiseksi ikkunaksi toimijoiden kommunikaatorakenteisiin täydentäen kuvaa ryhmäkeskusteluissa ilmenevistä toimijuuden malleista. Stereotyypitteleviksi tai metonyymisiksi kutsun tässä ilmauksia, joihin tiivistetään merkityksiä jostain ilmausta laajemmasta kokonaisuudesta, jonka oletetaan ilmauksen kautta kuulijoille kuitenkin välittyvän.

Sitaatti 9: ammattiopiston sosiaalialan sekaryhmä, inhottavin juomistilanne

EMILIA: Mites ne nyt sitte pukeutuu?

ERKKA: Ne kuokkavieraat vois olla jotain hörhöjä.

EMILIA: Semmosii nuorii, ilkeitä ihmisiä.

ERKKA: Miten ne pukeutuu – mustaan?

EMILIA: No, sillee, mites ne nyt pukeutuu, silleen tavallisesti (naurahtaa)

SUVI: Ai niin ketkä?

ERKKA: Kuokkavieraat.

EMILIA: Semmosiin gängstavaatteisiin tiedäksä et on löysät housut ja huppari ja nahkatakki ja pipo ja kaikki tollaset.

EMILIA: Ja sit tol päähenkilöl on kaikki Guccin laukut ja (naurahtaa) Pradan kengät. Mul tulee täst ihan mieleen yks (naurahtaa) ihminen.

ERKKA: Ja sitten noi, nää pissikset...

EMILIA: Ja sit se mies, millanen se on? Onks sekin vähän semmonen niinku naisellinen mies vai? (EMILIA ja SUVI: (naurahdus))

ONNI: Hipstereit on nyt kaikkialla niin ehkä se vois olla hipsteri.

Keksiessään kuvauksia tarinansa hahmoille ryhmän käyttämä kieli vilisee metonymisiä ja stereotyyppisiä kuvauksia. Juhliin saapuvat kuokkavieraat ovat ”hörhöjä” eli ilkeitä nuoria henkilöjä, jotka pukeutuvat ”gangstavaatteisiin” tai ”tavallisesti”, päähenkilö pukeutuu kalliisiin merkkiasusteisiin, minkä lisäksi tarinassa on ”pissiksiä”, ”naisellinen mies” ja ”hipsteri”. Ilmaukset eivät itsessään kuvaa kovinkaan tarkasti kohdettaan, mutta oletettavaa on, että ryhmän kesken viittauskohdeet merkityksineen ovat jaettuja. Tässä ilmenee tiivistävän vuorovaikutuksen muodon logiikka, joka suuntaa toimijat orientoitumaan yhteisesti jaettuihin merkityksiin ja olemassa olevaan yhteisymmärrykseen ilman odotusta artikuloida niitä erikseen. Huomionarvoista ryhmän puheessa on lisäksi se, että he kuvailevat hahmoja yksin ulkoapäin keskittymällä erittelemään heidän pukeutumistaan ja tyyliään, joihin heidän voidaan katsoa tiivistävän myös käsityksen hahmojen luonteesta ja muista ”sisäisistä” ominaisuuksista.

Seuraava esimerkki puolestaan kuvaa toisen ryhmän vastaavaa tilannetta, jossa ryhmä stereotyyppisiä ilmauksia käyttäen kuvailee tarinan hahmoja, mutta minkä vuorovaikutusrakenteen pohjalta on tehtävissä toisenlaisia tulkintoja ryhmän toteuttamasta toimijuuden tavasta.

Sitaatti 10: yliopiston sosiaalialan miesryhmä, inhottavin juomistilanne

[Ryhmä on kuvaamassa tilannetta, jossa heteropariskunta järjestää kotonaan juhlat, joihin he kutsuvat omia tuttaviaan. Tarinan jännite syntyy siitä, että pariskuntien tuttavat ovat keskenään täysin erilaisista kulttuureista, jotka eivät tule toimeen toistensa kanssa.]

TUOMAS: Siis mun mielest tähän toimis ihan loistavasti semmonen niinkun täysin erilaiset juomiskulttuurit silleen et (TOMMI: Joo) toinen on semmonen sivistynyt ja semmone (LAURI: Niin vähä viinii (JONAS: ...viininmaistelijoita ja) niin ja sit toinen on semmonen ihan niinku (LAURI: ...raivokännissä) semmonen...

TOMMI: (nauraen) Saman tien lähtee se, (TUOMAS: (nauraa)) tota se, Tapiopullo auki sieltä (TUOMAS: (naurahtaen): Joo) ja sit jokainen vetää pullon suusta.

LAURI: Niin toiset on enemmän semmosii, semmosii niinku viiniteistingtyyppijä, (TUOMAS: Joo) toiset semmost raivokännäystä.

TUOMAS: Ja just se et kun ne, siis toi raivokänniporukka, niin ku se tulee paikalle niin ne on just niinku kännissä, (LAURI: Mm) ne huutaa, ne kiroilee.

LAURI: Nii ja ennen kun ne on tullu ni siellä on ollu kivaa, on niinku syöty ja juotu ja juteltu ja vähän maisteltu viinii ja pidetty hauskaa, (TUOMAS: Joo) mut sit kun niinkun ovikello soi niin "Ei taas tää alkaa..." (TUOMAS: Mm) tavallaan.

TUOMAS: Joo.

TOMMI: Ja sit siitä taval, jos siit tekis oikeesti elokuvan ni sitä vois myös kuvata ikään ku, myös sen raivokänniporukan näkökulmast et niilläkin on kivaa (TUOMAS: Joo, joo toi o hyvä) (LAURI: Niin niin niin) kunnes ne saapuu sinne paikalle. (TUOMAS: Toi on hyvä) Et sit kun ne muut on niin semmosii, et "Ei hemmetti, nyt" (LAURI: Niin toi on semmonen dualistinen malli) "pitää viinei maistella", niin nimenomaan et tavallaan annetaan se, kuva niist molemmista.

TUOMAS: Joo toi on hyvä et ne ei oo tavallaan niit sikoja.

LAURI: Ja sit siin tulee se kräsh (TOMMI: Joo joo, joo joo) kun se ovikello soi ja ne tyypit näkee toisensa et "Ei tuol noi taas on" et "mä en kestä"

TUOMAS: Joo.

TOMMI: Mm

TUOMAS: Ja sit mä oon sitä mieltä et sit sen miehen porukka on tää raivokänniporukka, (TOMMI: (naurahtaa)) ihan ehdottomasti. (TOMMI: Klisee) (LAURI: Mm) Joo (naurahtaen), niin klisee, ja sit, se nainen on se joka menee ja sit se niinku tavallaan rupee suuttuu viel sille niinku miehelleen et "Miks sun kaverit on tollasii" (JONAS: Mm) ja sit se mies on vähän silleen niinku et...

Ammattipistoryhmän tavoin yliopiston miesryhmä rakentaa inhottavan tilanteen stereotyyppisinä kuvattujen erilaisten henkilöiden välisille ristiriidoille. Tässä jännite syntyy juomiskäyttäytymisen perusteella nimetyn "viiniteisting-" ja "raivo-

känniporukan” välille. Näihin kuvauksiin sisältyy kuitenkin juomistapojen lisäksi suuri määrä implisiittisiä oletuksia hahmojen luonteenpiirteistä ja otaksutusta ihmistyyppistä. Lisäksi ryhmä viittaa hahmojen sukupuoliin vastaavasti korostaen stereotyyppisesti sukupuolille tyypillistä käyttäytymistä mieshahmojen ollessa humalahakuisia ja aggressiivisia naispuolisten hahmojen osatessa juoda varovaisemmin ja sivistyneemmin.

Mutta kun tarkastellaan näkökulman sijaan ryhmän käyttämän kommunikaation rakennetta, erottuvat sitaatit 9 ja 10 toisistaan. Jälkimmäisen ryhmän keskustelua luonnehtii läpikotainen erittelevyys ja analyttisyys, mikä ensinnäkin ilmenee raivokännäys-termin avaamisessa ja toiseksi siinä, että ryhmässä eksplisiittisesti osoitetaan tiedostettavan hyödynnettyjen mielikuvien stereotyyppisyys tai kliseisyys. Lisäksi he pyrkivät kuvaamaan tapahtumia sekä ”viiniteisting-” että ”raivokänniporukan” näkökulmasta, jolloin kuva hahmojen stereotyyppisyydestä piirtyy ainoastaan silloin, kun heitä tarkastellaan ulkoapäin. Ryhmä käyttää siten stereotyyppittelyä vain yhtenä hahmoja kuvaavana piirteenä. Olennaista ryhmän käyttämissä vuorovaikutuksen muodossa on se, että kun he käyttävät stereotyyppittelevää kuvastoa, ryhmä tavalla tai toisella alleviivaa sen, että tiedostetaan puhuttavan stereotyyppioin. Sen sijaan sitaatissa 9 stereotyyppisiä ilmauksia käytetään ilman vastaavaa reflektointia ja sellaisinaan riittävinä kuvauksina henkilöhahmoista.

Millaisista toimijuuseroista nämä sitten viestivät? Tätä voidaan lähestyä kysymällä, millaisia asioita ryhmässä pidetään olennaisina artikuloita. Sitaatissa 9, jossa stereotyyppitteleviä ilmauksia käytetään kaikenkattavina luonnekuvauksina, olennaista ei ole niinkään antaa todenmukaisia ja tarkkoja luonnehdintoja henkilöhahmoista, vaan se, että kaikki ryhmässä olevat osaavat itse tulkita, minkä tyyppisiin asioihin ilmauksilla kulloinkin viitataan. Toisin sanoen kommunikaatio nojaa ennalta jaettuun merkityksiin, jotka ovat olemassa yksilöistä riippumatta, ja jotka määrittävät yksilöiden identiteettiä ja toimijuutta. Ryhmän käyttämä kieli noudattaa tiivistävän vuorovaikutusrakenteen logiikkaa, jossa yhteiset mielikuvat ja merkitykset ohjaavat kommunikaatiota yksilöllisten näkemysten sijaan.

Sitaatissa 10 puolestaan on malliesimerkki erittelevästä kommunikaatorakenteesta. Ryhmälle tuntuu olevan tärkeää ilmaista tiedostavansa käytettyjen ilmausten

stereotyyppittelevyys joko avaamalla auki niiden viittauskohteet tai ilmaisemalla erikseen niiden karrikoivuuden. Tällainen puhetapa ohjaa eksplisiittisesti tulkitsemaan stereotyyppitteleviin ilmauksiin sisältyvät merkitykset oikealla tavalla, mihin sisältyy ajatus siitä, että kaikki eivät lähtökohtaisesti tulkitse asioita saman kehyksen kautta. Lisäksi puhetapa ottaa etäisyyttä stereotyyppittelyjen käyttöön esittäessään ne tiedostettuina karikatyyreinä. Puhetavan voidaan tällöin tulkita vaalivan yksilöllistä kokemisen tapaa, jossa toimijuus rakennetaan oletukselle jokaisen henkilön perimmäisestä erityislaatuisuudesta (ks. esim. Taylor 1995; Kusserow 1999 & 2012; Snibbe ja Markus 2005). Tätä käsitystä tukee sitaatissa myös se, että stereotyyppisinä kuvattuja ”viiniteisting-” ja ”raivokänniporukoita” pyritään ryhmässä tarkastelemaan myös heidän henkilökohtaisten kokemustensa näkökulmasta eli esittämään myös heidät yksilöllisinä toimijoina.

Ryhmien väliset erot kommunikaatiorakenteessa

Laajemmin ryhmien välisiä eroja aineistosta vertailtaessa ammattiopistoryhmät koulutusalaista ja sukupuolesta riippumatta käyttivät lähes poikkeuksetta muodoltaan tiivistävää vuorovaikutustapaa, jossa stereotyyppittelyjä käytetään implisiittisesti nojaten oletukseen keskustelukumppaneiden kykyyn ja haluun ymmärtää merkitykset ryhmässä jaetulla tavalla. Tämä viittaa toimijuuden tapaan, jossa oletuksena on omaksua ryhmän kesken yhdenmukainen ajattelutapa, jota ei kielellisesti reflektoida tai jossa ei yleensä ole tapana problematisoida asioita (ks. myös Kauravaara 2013, 173–183). Kielen tasolla toimijuus on funktionaalisen tyypistettyä, mikä ilmentää kiinteitä suhteita ja toimijarooleja tiivistävää kommunikaatiorakennetta käyttävien henkilöiden välillä. Sitä miksi tiivistävä kommunikaatiorakenne luonnehtii niin selkeästi yksin ammattiin opiskelevien ryhmien vuorovaikutusta, voi selittää varmaan monellakin tapaa. Yhtenä toimijuusperustaisena syynä voidaan katsoa olevan sen, että ammatillisen koulutuksen valinneet ovat kiinnostuneempia käytännönläheisistä ja konkreettisista asioista, joiden käsittelyssä asioiden monitulkinnallistaminen ja kielellinen abstrahointi ovat usein turhia ja konkreettista ”tekemistä” haittaavaa vatvomista. On käytännöllistä omaksua kommunikaatiossa ja laajemmin maailman hahmottamisessa tapa, joka ei vie huomiota liian kauaksi asioista, joita pidetään tärkeinä.

Yliopistoryhmät puolestaan eivät näyttäyty kommunikaatorakenteen suhteen tarkasteltuna yhtä homogeenisena joukkona kuin ammattiopistoryhmät. Niissä eroja hahmottui koulutusalojen välille siinä, kuinka tarkasti ryhmät osoittivat eksplisiittisesti tiedostavansa käytettävän stereotyyppitteleviä tai metonyymisiä ilmauksia. Yliopiston sosiaalialaa opiskelevissa ryhmissä ryhmien sukupuolijakaumasta riippumatta ryhmäkeskusteluissa käytetty kieli oli kauttaaltaan monipuolisen erittelevää ja yleistäviä ilmauksia välttelevää. Yliopiston sosiaalialan ryhmien käyttämän toimijuuden voisi luonnehtia yleisesti pyrkivän eläytymään yksilöiden kokemuksiin ja artikuloimaan myös muille nämä kokemukset. Tällöin pyritään mahdollisimman universaalisti aukeavaan ilmaisuun, joka ei velvoita kuulijaa mukautumaan mihinkään ilmaukseen sisältyvään implisiittiseen merkitykseen, vaan jossa pyritään kunnioittamaan myös kuulijan yksilöllisyyttä. Sen sijaan yliopiston liiketalousalaa opiskelevien ryhmissä käytetty kieli oli muodoltaan myös erittelevää, mutta stereotyyppitteleviä ilmauksia näissä ryhmissä käytettiin sosiaalialan ryhmiä useammin ja vähemmän reflektiivisesti. Käytännössä tällöin he puhuivat esimerkiksi tietyistä ihmisryhmistä, kuten teekkareista, humanisteista, miehistä tai naisista implikoiden näihin ilmaisuihin sisältyvän tietynlaisia luonteenpiirteitä tai käyttäytymistä luonnehtivia käsityksiä. Tätä eroa yliopistoryhmien välillä voidaan tulkita siten, että eri sosiaalialalle ja kaupalliselle alalle hakeutuvat orientoituvat eri tavoin kiinnostuksenkohteidensa ja koulutuksensa perusteella. Siinä missä sosiaalialalla rohkaistaan monitulkintaisuuteen ja yksilöiden näkökulmien huomioimiseen, kaupallisella alalla ollaan enemmän suuntautuneita yksilöiden ulkopuolella oleviin ja heitä ohjaaviin olemassa oleviin rationaalisuuteen pohjautuviin logiikoihin, joissa vältellään monimerkityksellisyyttä (vrt. Bernstein 2003, 128–129). Vähäiset erot eri sukupuolten välillä viittaavat siihen, että ryhmässä keskustellessaan analyttinen lähestyminen on varsin yleinen puhetapa yliopisto-opiskelijoiden kesken sukupuolesta riippumatta, ja että koulutusalan merkitys on suurempi.

Yhteenveto ryhmäkohtaisista toimijuuden tavoista

Kun tarkastellaan yhdessä toimijoiden näkökulmarakenteen ja kommunikaatioasemien pohjalta aineistosta hahmottuvia toimijuuden arkkitehtuureja, voidaan

antaa yleisluontoinen kuva siitä, millaisia toimijuuden tapoja käyttämässäni ryhmäkeskusteluaineistossa oli. Vaikka tarkastelenkin toimijuuden mallien jakautumista suhteessa ryhmien sukupuolijakaumaan ja koulutustasoon, ei esittämiäni tulkintoja tule ymmärtää näihin ryhmiin kuuluvia henkilöitä perinpohjaisesti leimaavina jakoina, vaan ne ovat vain kuvauksia siitä, millaiset toimijuuden tavat olivat missäkin ryhmässä voimakkaimmin erottuvia. Toimijoiden kategorisoimisen sijaan tarkoitus on käsitteellistää toimijuuden muotoja jäsentelemällä ryhmäkeskusteluista hahmottuvaa toiminnan logiikkaa. Seuraavat tulokset eivät siis ole kokonaisvaltaisia kuvauksia kyseisiin kategorioihin kuuluvista ihmisistä ja heidän ajattelumalleistaan, vaan kuvaus siitä, millaisia toimijuuden muotoja ryhmät käyttivät vertaistensa kanssa keskustellessaan pyrkiessään yhteisymmärrykseen mielestään hauskimmasta tai inhottavimmasta juomiskertomuksesta.

Ensimmäisenä aineistosta hahmottuneista toimijuuden malleista mainittakoon se, minkä voidaan katsoa olevan osana jossain määrin kaikkien ihmisten toimijuutta. Tällaista toimijuutta luonnehtii *hiljaiseen tietoon nojautuminen*. Toiminnan logiikka nojaa tällöin yleisiin ja kanssaihminen kanssa jaettuihin elementteihin, kuten aistein havaittaviin esineisiin ja tapahtumiin tai stereotyyppitteleviin ja metonyymisiin yleistyksiin yksilöiden erityislaatuisuuteen liittyvien piirteiden tai henkilökohtaisten näkemysten sijaan. Tämä aiheuttaa sen, että ulkopuolisen on hankala osallistua tasavertaisena toimintaan, koska valtaosa jaetusta tiedosta jätetään kielen tasolla artikuloimatta. Toimijoiden ulkopuoliseen maailmaan suhtaudutaan ikään kuin valmiina olevana ja sitä ei pyritä muuttamaan tai käyttämään hyväksi, vaan siihen ennemminkin sopeudutaan niiltä osin kuin se katsotaan hyväksi. Tämä ei tarkoita yksilöllisyydestä luopumista, vaan yksilöllisyyttä ilmaistaan vain muulla tavoin kuin verbaalisesti, esimerkiksi korostamalla ”oman päänsä pitämistä” (esim. Bowman ym. 2009). Toiminta on ennemminkin sisäänpäin kääntyvää ja itsen hallitsemiseen tai ryhmän kiinteyteen pyrkivää (Gordon 2005, 127; Snibbe ja Markus 2005). Kielen tasolla yksilöllisyyttä voidaan katsoa kunnioitettavan ”etäkohteliaalla” tavalla olemalla utelematta henkilökohtaisuuksia (Mäkelä 1999). Tämänkaltaisesta toimijuudesta viitteitä muualla on muun muassa Matti Kortteisen tutkimien (1992, 43) metallimiesten puheissa maailmasta kovana paikkana, jossa luonteen lujouden avulla selvitään tai Tarja Tolosen (2008, 236–238) ja Mari Käyhkön (2008) tutkimusten ”tavalliseen” elämään ja pärjäämiseen pyrkivien ”työväen-

luokkaisten” henkilöiden elämänhanteissa. Hiljaiseen tietoon nojautuvaa toimijuutta toteutetaan lisäksi yleisesti myös kaikissa tiiviimmissä yhteisöissä ja ryhmissä, joissa toimijat joko tuntevat toisensa henkilökohtaisesti hyvin tai jakavat keskenään yhtenäiset ja selkeät toimintanormit ja toimijaroolit. Toisin sanoen tämänkaltaista vuorovaikutuksen muotoa tavallisesti ilmenee läheisten ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa, jossa osapuolet osaavat tulkita toisiaan ”puolesta sanasta”, tai armeijan kaltaisissa jaettuun käytöskoodiin perustuvissa instituutioissa (Bernstein 2003, 114).

Käyttämässäni aineistossa pääasiallisesti hiljaiseen tietoon nojaavaa toimijuutta toteuttivat ammattiopistoryhmät koulutusalaista riippumatta. Selvimmin tämä näkyi mies- ja sekaryhmien keskusteluissa, joissa nojattiin enimmäkseen ennalta jaettuihin yleisiin käsityksiin asioista hyvin tiiviisti kommunikoiden sekä toimintaan ja ulkoisiin puitteisiin keskittyen. Riippuen siitä, kuinka yhtenäisiä nämä ennalta jaetut käsitykset olivat ryhmän kesken ryhmät pääsivät yhteisymmärrykseen joko alusta alkaen tai sitten ryhmän jäsenten välillä oli keskustelun mittaan useampia pieniä konflikteja. Ristiriitoja oli useimmin sekaryhmissä. Sen sijaan ammattiopiston naisryhmien keskusteluissa vedottiin mies- ja sekaryhmiä useammin henkilökohtaisiin näkökulmiin ja kyseltiin muiden ryhmässä olevien näkemyksiä asioista. Siitä huolimatta myös näissä ryhmissä keskustelu oli muodoltaan samalla tavalla tiivistä, ei-erittelevää ja vain harvoja näkökulmia huomioivaa kuin mies- ja sekaryhmissä. Naisryhmien eroa mies- ja sekaryhmien toimijuuteen luonnehtii osin orientaation tapa, joka jälkimmäisissä ryhmissä suuntautui tarinassa olevaan toimintaan ja ulkoisiin objekteihin, kun taas naisryhmissä otettiin enemmän huomioon myös kanssaryhmäläisten henkilökohtaiset näkemykset. Erot eivät kuitenkaan olleet niin selkeitä, että niitä voisi tämän aineiston perusteella erottaa erilaisiksi toimijuuden malleiksi, kyse on enemmän aste-eroista.

Toisena selkeänä omana muotonaan aineistosta erottuu *ihmiskeskeiseksi neuvottelijaksi* kutsumani toimijuuden muoto. Ihmiskeskeisyydellä viitataan tässä toimijuudessa korostuvaa tapaa pitää yksilön erityisyyttä toiminnan keskipisteenä ja arvona sinänsä. Tämä ilmenee esimerkiksi henkilökohtaisten näkemysten avaamisena ja niiden käyttämisenä perusteluina. Tämän lisäksi keskusteluissa painotetaan henkilöiden sisäisiä tunnetiloja ja kokemuksia huomioivaa näkökulmaa (eli sisäistä

fokalisaatiota). Ihmiskeskeiset neuvottelijat toimivat olettaen, että maailma on monitulkintainen ja -merkityksinen paikka, jonka kaikki ihmiset kokevat yksilöllisellä tavalla. Tätä tapaa kunnioitetaan ja sen ilmaisuun rohkaistaan. Toimijuuden muodon ”neuvottelijuudella” puolestaan viitataan siihen, että maailmaan ei suhtauduta ikään kuin valmiina olevana ja ulkoapäin annettuna paikkana, vaan se on jatkuvan uudelleen arvioinnin ja neuvottelun kohteena, mikä ilmenee esimerkiksi sukupuoliroolien kyseenalaistamisena. Sen sijaan, että maailma otettaisiin annettuna sitä pyritään erittelemään mahdollisimman moniulotteisesti ja tyhjentävästi tähden siihen, että se olisi läpinäkyvästi ja universaalisti ymmärrettävissä. Ihmiskeskeisen neuvottelijan voidaan katsoa suuntaavan toimintansa ikään kuin yksilöstä ulospäin maailmalle tuoden yksilöllisyytensä esiin ja pyrkien mahdollisimman suureen autenttisuuteen (esim. Gordon 2005, 127). Adrie Kusserow nimittää (1999 ja 2012) vastaavanlaista toimijuuden tapaa *pehmeäksi individualismiksi*, mikä on osaltaan kuvaava ilmaus yksilöiden sisäsyntyistä erityisyyttä vaalivasta toiminnasta.¹⁴ Vältän itse kuitenkin mieluummin nimittämästä mitään toimijuutta individualistiseksi tai kollektivistiseksi sen vuoksi, että ymmärrän toimijuuteen kuuluvan aina sekä yksilön sisäistä integriteettiä että yhteisöllisyyttä ja johonkin kuulumista palvelevia motiiveja ja funktioita.

Ihmiskeskeisiä neuvottelijoita tässä aineistossa toteuttivat enimmäissä määrin yliopiston sosiaalialaa opiskelevien muodostamat ryhmät. Näiden ryhmien välillä ei käyttämieni menetelmien mukaan ollut merkittävää eroa, eikä ryhmien vuorovaihtuksen tavat olleet erilaisia nais-, mies- tai sekaryhmien välillä.

Kolmantena toimijuuden muotona aineistossa erottuvat ”*konservatiiviset*” *järkeilijät*. ”Konservatiivisuus” tässä toimijuuden muodon nimessä kuvaa sitä, että yksilöiden ulkopuolisia ja heitä määrittäviä rakenteita ja yleisiä rooliodotuksia ei ky-

¹⁴ Toiminnan logiikoita on kyllä mahdollista käsitteellistää erilaisilla individualismi vs. kollektivismi -jaoilla, mutta tämä jako johtaa helposti harhakäsityksiin. Harhaan siksi, että kaikista toimijuuden malleista on erotettavissa yksilöllisiä piirteitä, mutta tavat toteuttaa niitä voivat olla hyvinkin erilaisia (Kusserow 1999 ja 2012). Individualistisuuden tunnistaminen vain yhdenlaisessa toimijuuden tavassa kertoo lähinnä määritelmän tekijän kapeasta käsityksestä yksilöiden toteuttamisesta, koska oletettavaa on, että kaikkien ihmisten omassa kokemuksessa he kuitenkin tuntevat olevansa yksilöitä. Kysymyksen ”onko toiminta yksilöllistä?” sijaan tulisikin ennemmin kysyä, ”millaista yksilöllisyyttä toiminnassa toteutetaan?”, mikäli halutaan ymmärtää paremmin ihmisten erilaisia tapoja toimia.

seenalaisteta, vaan ne omaksutaan toiminnan puitteiksi. Konservatiivisuudella en siis viittaa toimijoiden laajempaan arvomaailmaan, vaan kuvaan sillä eroa ihmiskeskeisiin neuvottelijoihin, jotka keskustelussaan pyrkivät useammin luomaan toimintaa kehystävät puitteet ja roolit itse kuin hyödyntämään ulkoapäin annettuja kategorioita. Tästä kertoo esimerkiksi se, että ”konservatiiviset” järkeilijät orientoituivat keskusteluissaan pääasiallisesti ulkoisesti näkyvään toimintaan ja puitteisiin sekä se, että tarinan toimijat nähtiin sopivaksi määritellä stereotyyppitelevien kategorioiden, kuten sukupuoleen tai tiettyyn sosiaaliseen asemaan liitettyjen yleisten mielikuvien kautta. Nimittämällä tätä toimijuuden muotoa järkeilemiseksi viittaa toimijoiden pyrkimykseen eritellä ja perustella monisanaisesti ja moninäkökulmaisesti esittämiään kantoja. Tämä on sukua ihmiskeskeisten neuvottelijoiden tavalle elaboroida näkökulmiaan, mutta ero on orientaatioissa siten, että ”konservatiiviset” järkeilijät suuntautuvat enemmän yksilön ulkopuolisiin tekijöihin, kuten ulkoiseen logiikkaan, kun taas ihmiskeskeisessä neuvottelussa annetaan enemmän painoarvoa yksilökohtaisille logikoille. On kuitenkin huomattava, että myös ”konservatiivinen” järkeily sisältää henkilökohtaisiin näkemyksiin vetoamista, mutta erona ihmiskeskeiseen neuvotteluun on se, että niitä ei käytetä yhtä keskeisinä perustelemisen ja vakuuttamisen keinona, vaan pääpaino on yksilön ulkopuolisissa tekijöissä. Tällöin siis toiminnan puitteistamisen kannalta ensisijaisia ovat yksilöiden ulkopuoliset olosuhteet (niin materiaaliset kuin kulttuuriset tai sosiaaliset). Vetoaminen henkilökohtaisiin näkemyksiin ja asioiden monitahoinen erittely puolestaan antavat viitteitä siitä, että näitä yksilön ulkopuolisia olosuhteita ei kuitenkaan mielletä pakottaviksi, vaan ne ovat jossain määrin neuvoteltavissa ja mahdollisesti ohitettavissa yksilön ehdoilla. Tämänkaltaisuus on sukua Tarja Tolosen kuvaamalle ”kunnianhimoiselle työväenluokkaiselle elämäntavalle”, jossa arvostetaan olemassa olevia rakenteita hyväksi käyttäen hyvin menestyvää aktiivista yksilötoimijuutta (Tolonen 2008b, 238–242; ks. myös Kusserow 1999, 219–221).

Aineistossa tämänkaltaisuus toimijuuden tapa oli yliopiston liiketalousalaa opiskelevien ryhmien vuorovaikutuksessa havaittavissa. Selvimmin ulkoisiin objekteihin ja toimintaan heistä keskittyivät kuitenkin miesten muodostamat ryhmät. Yliopiston liiketalousalan naisryhmien keskusteluissa puolestaan viitattiin miehiä useammin myös henkilökohtaisiin näkemyksiin ja he käyttivät vähemmän stereotyy-

pittelevää kieltä, minkä perusteella naisryhmien toimijuuden tapa lähenee ihmiskeskeistä neuvottelua, kun taas miesryhmät edustavat ”puhtaammin” tätä ”konservatiivisen” järkeilijän arkkityyppiä.

Analyysin pohjalta hahmottuneet toimijuuden mallit ovat tiivistettävissä seuraavanlaiseen taulukkoon:

		Kommunikaatorakenne/vuorovaikutuksen logiikka ja muoto	
		Erittelevä	Tiivistävä
Näkökulma- rakenne/ orientaation suunta	Ulkoinen (esineet, toiminta, yksilöä määrittävät kategoriat)	”Konservatiivinen” järkeilijä	Hiljaiseen tietoon nojautuja
	Sisäinen (mielenliikkeet, tunteet, henkilökohtaiset näkemykset)	Ihmiskeskeinen neuvottelija	(Hiljaiseen tietoon nojautuja)

Taulukko 2: Keskeisimmät toimijuuden mallit ryhmäkeskusteluissa.

Taulukko antaa karkean kuvan aineistosta hahmottelemistani toimijuuden malleista. Mustalla pohjalla olevat kaksi ruutua kuvaavat käyttämiäni analyysinäkökulmia. Harmaat ruudut puolestaan nimeävät näistä näkökulmista aineistoa erotelleet akselit, joiden ristivalossa hahmottuvat toimijuuden mallit valkoisissa ruuduissa. Vaikka toimijuuden mallit ovat suljetun näköisesti omissa ruuduissaan, sekoittuvat ne todellisuudessa erilaisissa suhteissa toisiinsa ja erot ovat ennemminkin liukuvia kuin kategorisia. Taulukko on perusajatuksestaan selkeä, mutta sen myötä myös liian pelkistävä, minkä vuoksi se vaatii kaksi huomautusta. 1) Kuten muistamme, näkökulmarakenteen tarkastelun pohjalta ryhmiä erottivat ulkoinen–sisäinen-jaon lisäksi se, kuinka moninäkökulmaisesti ryhmät aiheuttaan tarkastelivat. Tätä en ole erikseen huomioinut taulukossa eikä se taulukkoa muuttaisikaan, koska moninäkökulmaisuus ilmenee myös erittelevänä vuorovaikutuksen muotona. 2) Sulkeistuin hiljaiseen tietoon nojautujan taulukossa muodoltaan tiivistävään ja orien-

taatioltaan sisäiseen fokalisoiivaan ruutuun, koska joissain tiivistävän vuorovaikutuksen ryhmissä fokaloitiin myös jonkin verran sisäiseen olemalla kiinnostuneita kanssaryhmäläisten henkilökohtaisista näkemyksistä. Tämä vaikutti olevan enemmän ammattiin opiskelevien naisryhmissä tyypillinen piirre mies- ja seka-ryhmien ollen selvemmin ulkoiseen fokalisoiivia. Ero ei kuitenkaan ollut niin selkeä ja systemaattinen, että olisin erottanut sitä omaksi toimijuuden malliksi, vaan niputin karkeasti kaikki orientaatioiltaan erilaiset tiivistävän vuorovaikutuksen muodot hiljaiseen tietoon nojautumiseksi.

Toimijuuden mallit suhteessa juomistarinoiden sisältöihin

Keskeinen toimijuuden teoriaan liittyvä ajatus on nähdä henkilön toiminnan ja kognition olevan erottamattomasti yhteenkietoutuneita. Toiminnan tarkastelun oletetaan siten heijastelevan henkilön ajattelumallia käytännössä, ja yksittäistä tekoa pidempiaikaisempaa toimintojen joukkoa voidaan tällöin tarkastella jokseenkin yhtenäisenä toimijuutena. Käyttämäni aineisto rajaa päätelmien tekemisen siihen, millaista toimijuutta pienissä opiskelutovereiden muodostamissa ryhmissä toteutetaan juomistarinoista puhuttaessa. Olen tähän mennessä esitellyt ryhmäkeskusteluissa ilmenneitä toimijuuden malleja, mutta en niinkään vertaillut niiden suhdetta keskusteluiden sisältöihin eli siihen, millaisia käsityksiä hauskoista ja inhottavista tarinoista kutakin toimijuuden mallia käyttäneet ryhmät muodostivat. Tarkoitus ei ole tehdä tarkempaa analyysiä juomiskäsitysten ja toimijuuden välisistä suhteista, vaan antaa lyhyt kuvaus Maunun (2012) tekemään analyysiin perustuen kuvaus tyypillisimmistä juomistarinan piirteistä kunkin toimijuuden mallin suhteen.

Mainittakoon ensin, että juomistarinoissa oli ryhmiä erottelemattomasti suurimassa osassa keskenään yhteisiä piirteitä niin hauskoissa kuin inhottavissakin kertomuksissa. Hauskimpiin juomistilanteisiin liitettiin aina yhdessäoloa ja sosiaalisuuden tiivistymistä ja inhottavimpiin tilanteisiin puolestaan kuului tämän vastakohta – sosiaalinen kaaos erilaisissa muodoissaan. Tarinoiden tapahtumaympäristöksi puolestaan mökki oli selvästi yleisin valinta ryhmästä riippumatta. (Maunu 2012, 63–64, 105.)

Sitten lyhyt katsaus ryhmiä erottaviin tekijöihin toimijuuden mallin suhteen.

Oman analyysini mukaan hiljaiseen tietoon nojautuvien ryhmien juomiskertomukset noudattivat Maunun tekemän sisällöllisemmän analyysin mukaan pääsääntöisesti niin sanottua ”valmiin radan” kaavaa (Maunu 2012, 83). Tarinoissa toistui tällöin juonikaava, jossa tarinan henkilöt toimivat tilanteen sanelemilla ehdoilla toteuttamalla ennakoitavia rooleja siten, että yhteisesti jaettu käsitys täydellisen hyvästä tai huonosta juomistilanteesta täydentyy. Toisin sanoen yhteisenä piirteenä näissä tarinoissa oli ottaa ulkopuolelta määrittävät sosiaaliset suhteet ja asemat annettuina ja pitää näiden ulkoisten puitteiden täyttämistä olennaisena juomistarinan onnistuneisuuden mittarina (mt., 99). Yleisenä tarinatyyppinä hiljaiseen tietoon nojautuneissa ryhmissä olivat karnevalistiseen kuvastoon pohjautuneet kertomukset, jotka yhteensopivasti valmiin radan -logiikan kanssa kuvasivat tarinan henkilöitä ulkoapäin karnevalistisen kuvaston mukaisten puitteiden ja logiikan määrittämästä kontekstista käsin (mt., 86–88). Edelleen sama hiljaiseen tietoon nojautuville tyypillinen logiikka hahmottui useammassa juomistarinassa, jossa juoni kuvasti jonkinlaista alkoholin siivittämää kasvukertomusta, jossa päähenkilö löytää paikkansa maailmassa. Näissä kuvattu henkilön persoonallinen kasvu tarkoitti johonkin ulkoapäin annettuun rooliin kasvamista. Verrokkina mainittakoon, että ihmiskeskeisesti neuvotellen muodostetuissa kasvutarinoissa tarkoitettiin kasvulla yksilön kasvamista itsenäisiä valintoja tekeväksi toimijaksi, joka ei ole riippuvainen ulkoapäin annetuista rooleista. (Mt., 93–97.) Lähes poikkeuksetta hiljaiseen tietoon nojautuneiden ryhmien hauskimmat juomistarinat kuvasivat kaveriporukan tiivistä yhdessäoloa, joka tarinan loppua kohden tiivistyy entisestään ja vahvistaa kuvattujen henkilöiden keskinäisiä siteitä (mt., 84). Vastaavasti usein inhottavimpina nähtiin sellaiset juomistilanteet, joissa joku ryhmän ulkopuolinen toimija tuli rikkomaan sujuvan yhdessäolon (mt., 103).

Ihmiskeskeisen neuvottelun mukaan muodostetuissa tarinoissa korostui kaikenkattavasti yksilöllinen elämyshakuisuus (Maunu 2012, 83). Tunnelmaltaan hauskimmissa juomistilanteissa alkoholi edisti tarinassa kuvattujen henkilöiden henkilökohtaisten kokemusten täydentymistä yksin tai yhdessä toimiessaan. Tarinat olivatkin sisällöllisesti usein kuvauksia siitä, mitä tarinan henkilöt tilanteissa kokivat, mitä he niistä saivat ”irti”, ja miten he kokemustensa kautta muovasivat tilanteita

ja ihmissuhteita (mt., 79). Hauskimmissa tarinoissa eivät siten saman kaveriporukan koossa pysyminen ja yhdistyminen olleet tyypillisiä kuvauksia, vaan mielekkäämpinä nähtiin enemmän juomistilanteet, joissa juhliiva porukka ei välttämättä ole yhtenäinen, vaan muuttuva yksittäisten henkilöiden seurattessa sisäistä kokemustaan. Tyypillinen hauska juomiskertomus olikin tällaisissa tapauksissa kuvaus siitä, kuinka porukka kasvaa tarinan edetessä. (Mt., 84.) Vastaavasti inhottavimpia juomistilanteita kuvanneissa tarinoissa tyypillistä oli, että liiallinen alkoholinkäyttö rapautti tarinan henkilöiden toimijuutta siinä määrin, että he eivät pystyneet tekemään tilanteissa haluamiaan valintoja (mt., 111).

Tyypillisissä ”konservatiivisen” järkeilyn mukaan muodostetuissa juomistarinoissa oli samoja piirteitä kuin kummankin edellisen toimijuuden mallin mukaisissa tarinoissa ilmentäen samalla kuitenkin jotain omalaatuista. Tarinat pohjautuivat usein vastaavaan ”valmiin radan” -logiikkaan kuin hiljaiseen tietoon nojautuvien tarinat kuvatessaan henkilöhahmojen toimintaa usein ulkoapäin annettujen kategorioiden kautta. Erona kuitenkin se, että ”konservatiiviset” järkeilijät eivät pitäneet annettujen roolien täyttymystä ensiarvoisena tarinan tunnelmaa määrittävänä seikkana, mikäli se oli ristiriidassa yksilöllisten tavoitteiden kanssa. Tarinat olivatkin vahvasti kytköksissä yksilöllisen autonomian säilyttämiseen niin hauskoissa kuin inhottavissakin juomiskertomuksissa. Lisäksi kaikkien ryhmien hauskoja juomistilanteita luonnehtinut yhteinen hauskanpito oli ”konservatiivista” järkeilyä toteutaneissa ryhmissä omanlaistaan. Näiden ryhmien tarinoissa kuvattu yhteenkuuluvuus ei näyttänyt olevan hiljaiseen tietoon nojautuvien tavoin ennalta annettua tai ihmiskeskeisen neuvottelun mukaisesti ollut toiminnan itseisarvoinen kohde ja päämäärä, vaan yhteenkuuluvuus oli ennemminkin yhteisen toiminnan *seuraus*. (Maunu, 2012, 78–79.) Tämä toimintakeskeisyys näkyi myös omassa analyysissäni yhtenä keskeisistä ihmiskeskeistä neuvottelua ja ”konservatiivista” järkeilyä erottavista tekijöistä.

Maunun tekemä sisällöllinen analyysi juomistarinoista toi esiin myös joitain ryhmäeroja, jotka eivät niin selkeästi näkyneet toimijuuden muotojen tarkastelussa. Näistä mainittakoon sukupuolten välinen ero suhteessa siihen, millaisen paikan nähtiin soveltuvan parhaiten hauskimalle juomistilanteelle. Miesryhmien tarinoissa yleistä oli kuvata juomista irrallaan tavallisista arjen puitteista, kun taas

naisryhmillä yleisempiä olivat tarinat, joissa juominen jollain tavalla täydensi arjen puitteita tai täydentyi niissä (Maunu 2012, 75). Laajempi yhteinen tulos oman ja Maunun analyysien välillä kuitenkin oli, että selkeimmät erot ryhmien välillä olivat koulutustasojen (eli ammattiin opiskelevien ja yliopisto-opiskelijoiden) välillä sukupuolen ja koulutusalan luodessa erilaisia vivahteita näiden erojen sisällä. Nämä tulokset antavat yhdessä vahvoja viitteitä koulutukseen liittyvistä kulttuurisista eroista, jotka ilmenevät sekä erilaisissa käsityksissä tavoiteltavista ja vältettävistä asioista että toiminnan tasolla erilaisina vuorovaikutuksellisin tapoina.

Pohdinnat ja päätelmät

Tutkielman anti sosiokulttuuristen erojen tutkimukselle

Tutkielmani alussa esittelin joitain viimeaikaisia suomalaisia tutkimuksia kulttuurisen luokan tai elämäntavan teemoista. Nämä tutkimukset puhuivat melko yhteinäistä kieltä osoittaen luokan merkitsevän myös paljon muunlaisia kuin ammatiasemaan tai tulotasoon liittyviä eroja ihmisten välillä. Eroja näyttäisi näiden tutkimusten pohjalta olevan paljon laajemmin ja kokonaisvaltaisemmin eri ”luokkiin” kuuluvien henkilöiden tavoissa jäsentää maailmaa ja toimia siellä. Korkeammin kouluttautuneiden ”keskiluokkaisten” henkilöiden piirissä toiminta tunnuttuaan järjestettävän usein suhteessa yksilön toiminnan vapauteen ja autenttisuuteen tähtääviin arvoihin (esim. Tolonen 2008b). Usein korkeintaan ammatillisen koulutuksen hankkineiden ”työväenluokkaisten” henkilöiden keskuudessa puolestaan vaakaaseen ja ”tavalliseen” elämään tähtäävät arvot (koskien esimerkiksi asunnon omistamista, perheen perustamista ja vakituisen palkkatyön saamista) ovat useimmin esiin nousevia (esim. Käyhkö 2008). Samansuuntaisia ovat myös tämän tutkielman tulokset näihin ”luokkiin valmistavien” oppilaitosten opiskelijoiden toimijuuden malleista; ammattiin opiskelevat nojasivat keskinäisessä vuorovaikutuksessaan ennalta jaettuuihin mielikuviin ja paljon itsestään selvänä ottavaan kielenkäyttöön, kun taas yliopistoryhmät välttivät asioiden annettuna ottamista analyttisellä ja yksilöllisellä näkökulmalla huomioivalla vuorovaikutustavalla. Toisin sanoen ammattiin opiskelevien vuorovaikutuksessa näkyvät olemassa olevia suhteita ja merkityksiä kunnioittavat arvot, kun taas yliopisto-opiskelijoilla yksilöllisyyden huomioiminen näyttäytyy edellisiä arvoja tärkeämpänä. Saamani tulokset siten vahvistavat aiempia havaintoja luokan ja elämäntavan kulttuurisista muodoista.

Vahvistavia tuloksia antoisampana antina pidän kuitenkin tutkielmani metodista näkökulmaa kulttuuristen erojen tutkimukselle. Kysymystä ”mistä havaitut kulttuuriset erot oikein kertovat, ja mikä on se asia, joka niitä erottelee?” ei liiemmin ole suomalaisessa kulttuurisessa luokan ja elämäntavan tutkimuksessa viety pi-

demmälle systemaattisen näkökulman muodostamiseen asti. Tätä puutetta korjatakseeni lähdin tutkielmassani kokeilemaan, voisiko pohjoisamerikkalaisten kulttuuripsykologien kehittelemä toimijuuden näkökulma toimia myös suomalaisessa kontekstissa tuottaen mielekkäitä ja muiden tutkimusten kanssa yhteneväisiä tuloksia. Kulttuuripsykologien käyttämä näkökulma tuntui järkeenkäyvältä sen perustuessa laajaan empiiriseen testaamiseen ja holistisuuteen yhdistäessään psykologisen ja sosiologisen tarkastelukulman yhdeksi kokonaisvaltaiseksi toimijuutta tarkastelevaksi linssiksi. Toimijuuden näkökulmasta sosiokulttuuriset erot viestivät siitä, että eri sosiokulttuurisissa ryhmissä olevat henkilöt ovat kasvaneet ja soisaalistuneet keskenään niin erilaisiin kulttuureihin, joissa on arvostettu ja pidetty tärkeinä keskenään erilaisia asioita, ja että toimimisen tapojen eroja heidän välillään voidaan luonnehtia erilaisina toimijuuden malleina.

Muovasin toimijuuden näkökulmasta käyttämäni aineistoa menetelmällisesti puhuttelevamman lähtemällä liikkeelle Basil Bernsteinin varhaisista sosiolingvivistisistä tutkimuksista ja ottamalla Jukka Törröseltä avuksi käsitteellisiä työkaluja vuoropuheluttamalla niitä empiirisen aineiston kanssa. Tämän pohjalta onnistuin erittelemään ryhmäkeskusteluista mielenkiintoisia toimijuudellisia ryhmäeroja ryhmien henkilöiden käymästä kielellisestä vuorovaikutuksesta. Näiden tulosten ollessa yhdensuuntaisia aikaisempien Suomessa saatujen luokkaa ja elämäntapaa käsittelevien tutkimusten tulosten kanssa voidaan toimijuuden näkökulmaa pitää mielekkäänä teoreettis-metodologisena viitekehyksenä sosiokulttuuristen erojen tutkimisessa. Laajemmin hyödynnettynä se tarjoaa sekä mahdollisuuden systematisoida ja suhteuttaa havaintoja kulttuurisista eroista toisiinsa ilman ylimääräisiä ontologisia oletuksia että uudenlaisen ymmärryksen ”luokan” merkityksestä kokemuksen ja toiminnan tasolla.

Toimijuuden näkökulman hyödyntäminen ei rajaa tutkimuskohdetta pelkästään ”luokkaan”, vaan se on sovellettavissa laajemminkin erilaisten toiminnassa näkyvien yhteiskunnallisten erojen tutkimisessa. Käyttämäni aineisto on alun perin kerätty ajatuksella parantaa ehkäisevän päihdetyön tekemisen kohderyhmäherkyyttä. Aineiston hankkimista on motivoinut kysymys siitä, millaisia vuorovaikutustapoja käyttäen kutakin ryhmää tulisi lähestyä päihdekasvatuksessa huomioiden kullekin ryhmälle tyypilliset toimijuuden tavat. (Maunu 2012.) Toimijuuden

muotoihin keskittyvää näkökulmaa on kuitenkin mahdollista laajentaa mihin tahansa kontekstiin, jossa halutaan ymmärtää ja ratkaista eritasoisia ristiriitoja ihmisryhmien välillä. Tietoa näistä systemaattisemmista eroista ihmisryhmien välillä saadaan esimerkiksi laajoja aineistoja hyödyntävistä määrällisin menetelmin toteutetuista tutkimuksista. Nämä harvemmin kuitenkaan pääsevät kiinni ihmisten kokemukset tavoittavaan näkökulmaan, minkä vuoksi erilaisten syy-yhteyksien selittäminen voi jäädä yksipuoliseksi. Toimijuuden näkökulman soveltaminen voisi auttaa muuten epäselviksi jäävien korrelaatio-suhteiden selittämisessä syventäen ymmärrystä ilmiöstä. Tämä on toistaiseksi vain ylimalkaista pohdintaa, mutta saadut tulokset antavat ainakin perusteen pohtia erilaisten ihmisryhmien välisiä ristiriitoja ja eroja toimijuuden näkökulmasta.

Yhteiskunnan ymmärtäminen toimijuuden näkökulmasta ja ajatuksia sen käytännöllisestä hyödyntämisestä

Käyttämäni aineiston valossa näyttää siis siltä, että 2010-luvun Suomessa noin 20-vuotiaat nuoret suhteuttavat itsensä ja muut ihmiset maailmaan eri tavoilla ja sen vuoksi myös toimivat eri tavoilla. Lisäksi erot ovat yhteydessä nuorten koulutustasoon ja heidän vanhempiansa koulutustasoon tai ammattiasemaan. Toisin sanoen se, mikä nähdään mahdollisena, tavoiteltavana ja merkityksellisenä, vaihtelee näiden ryhmien välillä hyvinkin paljon ja sitä selittävät ryhmässä toteutetut toimijuuden mallit. Tämän pohjalta yleiset käsitykset länsimaista yhteiskuntaa läpileikkaavasta tietynlaisesta yksilöllisyyden monokulttuurista, jossa perustavimpana jaettuna arvona on se, että jaettuja arvoja ei ole (esim. Taylor 1995), on liian yleistävä. Sen sijaan tämänkaltaisen ajatuksen yksilöiden erityislaatuisuuden ylimmästä arvostamisesta tuntuisivat tämän tutkielman valossa jakavan selvimmin vain yliopiston sosiaalitieteitä opiskelevat henkilöt. Sen sijaan ammattiin ja yliopiston liiketalous alaa opiskelevien ryhmässä näkyi selvästi myös piirteitä kollektivististen arvojen mukaan toimimisesta, minkä lisäksi toiminnassa heijastuvat käsitykset yksilöllisyydestä olivat keskenään erilaisia. Toisin sanoen autenttisuuteen pohjautuva yksilöllisten arvojen määritelmä ei kuvaa koko yhteiskuntaa, vaan paremman kuvan saa tarkastelemalla, millaisia erilaisia tapoja toteuttaa yksilöyttä ja rakentaa yhteisöllisyyttä yhteiskunnassa on.

Tämä tulos kytkeytyy jo melko pitkään esitettyihin arveluihin, mutta vasta viime aikoina yleisempään keskusteluun levinneeseen ajatukseen ”perspektiiviharhasta”. Tämän ajatuksen mukaan on virheellistä olettaa käsityksen todellisuudesta olevan kaikille kaikissa kulttuureissa sama. Sen sijaan käsitys todellisuudesta muodostuu vuoropuhelussa ympäröivän kulttuurin kanssa, minkä vuoksi kognitiiviset ajatusmallit vaihtelevat kulttuureittain. Kenties tunnetuimpana esimerkkinä tästä on Henrichin ja kumppaneiden (2010) väite siitä, että (kognitiivisessa neuro)psykologiassa tehdyistä tutkimuksista monet ovat pahasti vinoutuneita tehdesään universaaleja tulkintoja aineistosta, joka on koostunut pääasiassa länsimaalaisista, korkeasti koulutetuista ja usein keskiluokkaisista koehenkilöistä. Näiden Henrich kumppaneineen nimittää nasevasti WEIRD:iksi (*Western, educated and from industrialized, rich and democratic countries*) kuvaten sitä, että todellisuudessa tämä joukko, jonka tavasta jäsentää maailmaa, kuvaakin koko maailman mittakaavassa vain pientä osaa siitä. Lisäksi Henrich tutkimuskumppaneineen osoittaa aikaisempiin tutkimuksiin viitaten, että kognitiiviset ajattelumallit todella poikkeavat merkittävästikin toisistaan (mt.). Toisena esimerkkinä mainittakoon Frode J. Strømnesin kognitiiviseen kielitutkimukseen liittyvät havainnot (2006) siitä, että eri kieltä äidinkielenään puhuvat henkilöt hahmottavat maailmaa eri tavoilla riippuen käytetyn kielen sanastosta ja rakenteista. Esimerkiksi suomen kieli on Strømnesin mukaan painottunut asioiden välisten suhteiden kuvaamiseen, kun taas muissa pohjoismaisissa kielissä keskitytään enemmän liikkeen, ajan ja tilan jatkuvuuteen.

Kaikkiaan nämä tutkimukset puhuvat yhtä kieltä siitä, että meillä ei ole pääsyä universaaliseen tietoon todellisuudesta, vaan ymmärrämme maailmaa aina jostain kulttuurisesti muovautuneesta ajatusmallista käsin. Tämä tarkoittaa käytännössä sitä, että näkemyksemme todellisuudesta on aina väistämättä jollain tavalla värjäytynyt, koska ilman havaintoja ohjaavaa ajatusmallia kokemus todellisuudesta ei olisi ymmärrettävissä tai kommunikoitavissa. Sen sijaan, että olisi välttämätöntä pyrkiä tällaiseen välittömään ja suodattamattomaan todellisuuden kokemiseen, on syytä oppia tiedostamaan oman ajattelumallinsa rajat ja välttämään sen synnyttämää universaaliuden harhaa. Oma näkökulma ja toimijuuden malli on tähdellistä tiedostaa etenkin silloin, kun toiminta vaikuttaa muihin ihmisiin vält-

tääkseen toista osapuolta haittaavaa vallankäyttöä. Tämä tulisi huomata esimerkiksi monien yliopistokoulutuksen edellyttävissä ammateissa toimivien, kuten toimittajien tai tutkijoiden tai muuten kielellistä vallankäyttöä harjoittavien, kuten poliittisten päätöksentekijöiden, jotta he välttäisivät mitätöimästä muunlaisia kuin itselle ominaisia ajattelumalleja, mikä tarkoittaa usein vähemmän kouluttautuneiden ihmisten tapoja hahmottaa maailmaa. Mutta myös kaikkienkin on hyödyllistä tiedostaa näkökulmien ja toimijuuden mallien erilaisuus ja erottaa niistä omansa pelkästään erilaisten ihmisten keskinäistä ymmärtämistä ajatellen.¹⁵

Vaikka toimijuuden mallit ovat ontologisessa mielessä samantasoisia ollessaan toiminnalle merkityksen ja kommunikoitavuuden antavia kognitiivisia ja sosiaalisia kehikkoja, on niitä silti mahdollista vertailla normatiivisesti, jos tarkastellaan erilaisten toimijuuden mallien tuottamia seurauksia ja vaikutuksia. Esimerkkinä tällaisesta arvioinnista esitän muutamia hyviä ja huonoja puolia ihmiskeskeisen neuvottelun ja hiljaiseen tietoon nojautumisen mukaan toimimisesta *suhteessa yhteisymmärryksen rakentamiseen*. Hyviin puoliin liittyen ihmiskeskeinen neuvottelu tarjoaa analyttisessä ja näkökulmien erilaisuudet olettavassa asenteessaan keinon toimia hyvin erilaisten ja oman tuttavapiirin ulkopuolisten ihmisten kanssa. Se siten myös ristiriitatilanteiden syntymistä pyrkiessään lisäämään osapuolten välistä ymmärtämistä, mikä näkyi myös aineistossani kiisteilyiden puuttumisena näin toimineissa ryhmissä. Lisäksi se antaa tilaa yksilöille toteuttaa itseään haluamallaan tavalla. Hiljaiseen tietoon nojautumisen etuna puolestaan on tiiviin yhteenkuulumisen tunteen luominen, joka pohjautuu oletukseen kanssaihminen tuntemisesta. Se tarjoaa myös tehokkaan ja taloudellisen tavan kommunikoida. Yhteisymmärryksen luomisen kannalta huonona puolena siinä on se, että se voi joskus nojata liikaa oletukseen samanlaisuudesta rajatessaan yksilön toimijuuden annettuun rooliin, jolloin kommunikaatio niiden kanssa, jotka eivät näitä rooliodotuksia jaa, ei välttämättä onnistu. Ihmiskeskeisen neuvottelun negatiivisena puolena puolestaan on mahdollisuus mennä liialliseen

¹⁵ Annemarie Molin (2008) tutkimus diabeteksen hoitoon liittyvien lähestymistapojen logiikoista puolestaan paljastaa, että erot toimijuuden logiikoissa eivät välttämättä muodosta vain ihmisryhmien välisiä ristiriitoja, vaan voivat olla myös yksilön ongelmia erilaisten logiikoiden tarjoamien risteävien tarpeiden ja pyrkimysten kohdatessa. Mol tunnistaa diabeetikoiden joutuvan toimimaan usein yksilöllisyyteen tähtäävän *valinnan logiikan* ja riippuvuutta diabeteksen hoitoon liittyvistä toimista edellyttävän *hoidon logiikan* välisessä ristipaineessa.

relativistisuuteen, joka aiheuttaa tunteen siitä, ettei varsinaisesti kuulu mihinkään eikä jaa yhteistä kenenkään kanssa. Todettakoon vielä uudestaan, että kuitenkin suurimpana ja kaikkia toimijuuden malleja yhdistävänä vaarana on ylipäänsä se, että ajatusta erilaisista toimijuuden logiikoista ei ymmärretä ja harhautetaan pitämään omaa ajattelumallia ainoana mahdollisena.

Ymmärrystä toimijuuden malleista on mahdollista soveltaa monenlaisella tavalla ja erilaisissa yhteyksissä. Käyttämäni aineiston kannalta ilmeisimpänä käytännön sovelluksena on erilaisille ryhmille annettavan päihdevalistuksen kohderyhmäherkkyyden kasvattaminen pyrkimällä tuntemaan ryhmien omat intressit ja ominaiset toimijuuden mallit. Mutta toimijuuden näkökulman soveltamista ei tietenkään tarvitse rajoittaa päihdevalistukseen, vaan sen tarjoamasta tiedosta voi olla apua laajemminkin tilanteissa, joissa ennalta toisilleen vieraista henkilöistä pyritään saamaan yhteistuumin toimiva ryhmä. Pienemmässä mittakaavassa tällainen tilanne voi olla oppilaitoksessa, jossa ryhmänohjaajan työnä on muodostaa vähintään opiskeluiden ajan kestäviä siteitä ohjattavan ryhmän henkilöiden välille. Laajemman mittakaavan vastaava tilanne on, kun ulkomailta ja toisenlaisesta kulttuurista Suomeen muuttavia pyritään kotouttamaan, jolloin hyödyksi olisi tuntee toimijuuden mallit, joihin maahan tulevat henkilöt ovat kasvaneet. Toimijuuden näkökulmaa on kuitenkin mahdollista hyödyntää myös tavoilla, jotka eivät motivoitu yhteisymmärryksen lisäämisestä, vaan etusijalla ovat toimintaa harjoittavan osapuolen omien etujen edistäminen. Kyse voi olla tällöin esimerkiksi siitä, miten saataisiin tuotettua paremmin kuhunkin ihmisryhmään pureutuvaa mainontaa. Joka tapauksessa toimijuuden näkökulman käytännön soveltaminen edellyttää aina normatiivisten valintojen tekemistä siinä suhteessa, että soveltaminen aina tähtää johonkin toivottuun asiaintilaan. Toimijuuden näkökulman käytännön soveltamisessa olemme siten aina kytkeytyneitä myös omaan toimijuuteemme, missä viimekädessä heijastuu se, mitä itse pidämme merkityksellisenä.

Kirjallisuus

Anttila, Anu-Hanna (2012): *Sukupuolitettu kotityönjako ja sosiokulttuuriset rakenteet*. Sosiologia, 4: 291–306.

Anttila, Anu-Hanna (2014): *Johdatus luokkatutkimukseen*. Luento Turun yliopistossa 13.3.2014.

Apo, Satu (2001): *Viinan voima. Näkökulmia suomalaisten kansanomaiseen alkoholijatteluun ja -kulttuuriin*. Helsinki: SKS.

Bellah, Robert N. (2005): *Durkheim and ritual*. Teoksessa Alexander, J. C ja Smith, P. (toim.): *The Cambridge companion to Durkheim*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bernstein, Basil (1964): *Social Class, Speech Systems and Psycho-Therapy*. *The British Journal of Sociology* 15(1): 54–64.

Bernstein, Basil (2003/1971): *Class, Codes and Control. Volume I: Theoretical Studies towards a Sociology of Language*. E-kirja, ISBN 0-203-01403-0. Lontoo: Routledge.

Best, Shaun (2007): *Basil Bernstein: agency, structure and linguistic conception of class*. *Education, Knowledge and Economy*, 1(1): 107–124.

Bourdieu, Pierre (1992): *The Logic of Practice*. Stanford University Press.

Bourdieu, Pierre ja Wacquant, Loïc (1992): *An Invitation to Reflexive Sociology*. Polity Press.

Bowman, Nicholas A. (2008): *Toward a Cultural Psychological Perspective on Social Class in the United States*. Väitöskirja internetissä: http://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/60790/nabowman_1.pdf?sequence=1.

Bowman, Nicholas A., Kitayama, Shinobu ja Nisbett, Richard E. (2009): *Social Class Differences in Self, Attribution, and Attention: Socially Expansive Individualism of Middle-Class Americans*. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 35(7): 880–893.

Collins, James (2000): *Bernstein, Bourdieu and the New Literacy Studies*. *Linguistics and Education*, 11(1): 65–78.

Crossley, Nick (1996): *Intersubjectivity: The Fabric of Social Becoming*. Sage Publications.

Dolan, Alan (2011): *'You can't ask for a Dubonnet and lemonade!': working class masculinity and men's health practices*. *Sociology of Health & Illness*, 33(4): 586–601.

Durkheim, Emile (1980): *Uskontoelämän alkeismuodot*. Helsinki: Tammi.

Gordon, Tuula (2005): *Toimijuuden käsitteen dilemmoja*. Teoksessa Meurman-Solin, A. ja Pyysiäinen, I. (toim.): *Ihmistieteet tänään*. Helsinki: Gaudeamus: Helsingin yliopiston tutkijakollegium.

Harker, Richard & May, Stephen A. (1993): *Code and Habitus: Comparing the Accounts of Bernstein and Bourdieu*. *British Journal of Sociology of Education*, 14(2): 169–178.

Heiskala, Risto (2000): *Toiminta, tapa ja rakenne. Kohti konstruktivistista synteesiä yhteiskuntateoriassa*. Helsinki: Gaudeamus.

Henrich, Joseph; Heine, Steven J. ja Norenzayan, Ara (2010): *The weirdest people in the world?* *Behavioral and Brain Sciences*, 33(2–3): 61–83.

Heritage, John (1996): *Harold Garfinkel ja etnometodologia*. Jyväskylä: Gaudeamus.

Heritage, John ja Clayman, Steve (2010): *Talk in Action: Interactions, Identities, and Institutions*. Oxford: Wiley-Blackwell.

Hitlin, Steven ja Elder, Glen H., Jr. (2007): *Time, Self and the Curiously Abstract Concept of Agency*. *Sociological Theory* 25(2): 170–191.

Hitlin, Steven ja Long, Charisse (2009): *Agency as a Sociological Variable: A Preliminary Model of Individuals, Situations, and the Life Course*. *Sociology Compass*, 3(1): 137–160.

Honkasalo, Marja-Liisa; Ketokivi, Kaisa ja Leppo, Anna (2014): *Moniselitteinen ja hämärä toimijuus*. *Sosiologia* 51(4): 365–372.

Jones, Peter E., (2013): *Bernstein's 'codes' and the linguistics of 'deficit'*. *Language and Education*, 27(2): 161–179.

Katainen, Anu (2011): *Tupakka, luokka ja terveyskäyttäytymisen ongelma*. *Sosiaali-tieteiden laitoksen julkaisu* 2011:2. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Kauravaara, Kati (2013): *Mitä sitten jos ei liikuta? Etnografinen tutkimus nuorista miehistä*. Jyväskylä: LIKES-tutkimuskeskus.

Kitayama, Shinobu, Duffy, Sean ja Uchida, Yukiko (2007): *Self as Cultural Mode of Being*. Teoksessa Kitayama, S. ja Cohen, D. (toim.): *Handbook of Cultural Psychology*. New York: The Guildford Press.

Kortteinen, Matti (1992): *Kunnian kenttä. Palkkatyö kulttuurisena muotona*. Helsinki: Hanki ja jää.

Kraus, Michael W., Piff, Paul K., Mendoza-Denton, Rodolfo, Rheinschmidt, Michelle L. ja Keltner, Dacher (2012): *Social Class, Solipsism, and Contextualism: How the Rich Are Different From the Poor*. *Psychological Review*, 119(3): 546–572.

Kusserow, Adrie S. (1999): *De-Homogenizing American Individualism: Socializing Hard and Soft Individualism in Manhattan and Queens*. *Ethos*, 27(2): 210-234.

Kusserow, Adrie S. (2012): *When Hard and Soft Clash: Class-Based Individualisms in Manhattan and Queens*. Teoksessa Fiske, S. T. ja Markus, H. R. (toim.): *Facing Social Class. How Societal Rank Influences Interaction*. New York: Russel Sage Foundation.

Käyhkö, Mari (2008): *Kädenjälki näkyviin – koulunpenkkiä väistelevät nuoret työläisnaiset*. Teoksessa Tolonen, Tarja (toim.): *Yhteiskuntaluokka ja sukupuoli*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura.

Latour, Bruno (2005): *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. New York: Oxford University Press.

Littlejohn, Stephen W. ja Foss, Karen A. (2008): *Theories of Human Communication*. Belmont, CA: Thomson/Wadsworth.

Lizardo, Omar (2004): *The Cognitive Origins of Bourdieu's Habitus*. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 34(4): 375–401.

Markus, Hazel Rose ja Kitayama, Shinobu (1991): *Culture and the Self: Implications for Cognition, Emotion and Motivation*. *Psychological Review*, 98(2): 224–253.

Markus, Hazel Rose ja Kitayama, Shinobu (2003a): *Culture, Self, and the Reality of the Social*. *Psychological Inquiry*, 14(3–4): 277–283.

Markus, Hazel Rose ja Kitayama, Shinobu (2003b): *Models of agency: Sociocultural diversity in the construction of action*. Teoksessa Murphy-Berman, Virginia ja Berman, John J. (toim.): *Cross-cultural differences in perspectives on the self*. Nebraska Symposium on Motivation, 49: 1–59.

Markus, Hazel Rose ja Kitayama, Shinobu (2010): *Cultures and Selves: A Cycle of Mutual Constitution*. *Perspectives on Psychological Science*, 5(4): 420–430.

Maunu, Antti (2012): *Ryypäämällä ryhmäksi. Ehkäisevän päihdetyön karttalehtiä nuorten ja nuorten aikuisten juomiskulttuureihin*. Helsinki: Ehkäisevä päihdetyö EHYT ry.

Maunu, Antti (2013): *Hauskuus ja tylsyys, turva ja vaara. Nuorten juomisen ja arjen ambivalenssit*. *Yhteiskuntapolitiikka*, 78(3): 272–286.

Maunu, Antti (2014a): *Yöllä yhdessä. Yökerhot, biletyt ja suomalainen sosiaalisuus*. Sosiaalitieteiden laitoksen julkaisuja 2014:6. Helsinki: Helsingin yliopisto.

- Maunu, Antti (2014b): *Kuinka terveyttä tehdään? Sosioekonomiset terveyserot ja ammatilliset oppilaitokset niiden kaventajina*. EHYT Katsauksia 1/2014. Helsinki: Ehkäisevä päihdetyö EHYT ry.
- Merton, Robert K. (1968): *Social Theory and Social Structure*. New York: The Free Press.
- Mol, Annemarie (2008): *The Logic of Care: Health and the Problem of Patient Choice*. Lontoo: Routledge.
- Morling, Beth ja Evered, Sharrilyn (2006): *Secondary Control Reviewed and Defined*. *Psychological Bulletin*, 132(2): 269–296.
- Mäkelä, Klaus (1999): *Itsen esittäminen Suomessa*. Teoksessa Mäkelä, Klaus: Valtio, väkijuomat ja kulttuuri. Kirjoituksia Suomesta ja sosiologiasta. Helsinki: Gaudeamus.
- Penttinen, Pekka (2012): *Basil Bernstein – Kieli, sosiaaliluokka ja näkymätön pedagogiikka*. Teoksessa Aittola, T. (toim.): Kasvatussosiologian suunnannäyttäjät. Helsinki: Gaudeamus.
- Sadovnik, Alan (1991): *Basil Bernstein's theory of pedagogic practice: a structuralist approach*. *Sociology of Education*, 64(1): 48–63.
- Scheff, Thomas J. (2000): *Shame and the Social Bond: A Sociological Theory*. *Sociological Theory*, 18(1): 84–99.
- Snibbe, Alana Conner ja Markus, Hazel Rose (2005): *You Can't Always Get What You Want: Educational Attainment, Agency, and Choice*. *Journal of Personality and Social Psychology* 88(4): 703–720.
- Stephens, Nicole M., Markus, Hazel Rose ja Townsend Sarah S. M. (2007): *Choice as an Act of Meaning: The Case of Social Class*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 93(5): 814–830.
- Stephens, Nicole M., Hamedani, MarYam G., Markus, Hazel Rose, Bergsieker, Hilary B. ja Eloul, Liyam (2009): *Why Did They "Choose" to Stay? – Perspectives of Hurricane Katrina Observers and Survivors*. *Psychological Science*, 20(7): 878–886.
- Strømnes, Frode J. (2006): *The Fall of the Word and the Rise of the Mental Model: A Reinterpretation of the Recent Research on Spatial Cognition and Language*. Frankfurt: Peter Lang.
- Taylor, Charles (1995): *Autenttisuuden etiikka*. Helsinki: Gaudeamus.
- Tolonen, Tarja (2008a): *Yhteiskuntaluokka: menneisyyden dinosauruksen luiden kollinaa?* Teoksessa Tolonen, Tarja (toim.): Yhteiskuntaluokka ja sukupuoli. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura.

Tolonen, Tarja (2008b): *Menestys, pärjääminen ja syrjäytyminen. Nuorten elämäntyylit ja luokkaerot*. Teoksessa Tolonen, Tarja (toim.): *Yhteiskuntaluokka ja sukupuoli*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura.

Törrönen, Jukka (1999): *Juomisen vapaus ja vastuu. Sosioemioottinen analyysi alkoholipoliittisesta liberalismista maallikkoajattelussa*. Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen tutkimuksia No. 234.

Törrönen, Jukka (2010): *Identiteettien ja subjektiasemien analyysi haastatteluaineistossa*. Teoksessa Ruusunen, Johanna; Nikander, Pirjo & Hyvärinen, Matti (toim.): *Haastattelun analyysi*. Tampere: Vastapaino.

Törrönen, Jukka (2014): *Situational, Cultural and Societal Identities: Analysing Subject Positions as Classifications, Participant Roles, Viewpoints and Interactive Positions*. *Journal for the Theory of Social Behaviour* 44(1): 80–98.